

UNIVERZITA KARLOVA

Právnická fakulta

Daniela Frantíková

Problematika výjimečného trestu

Diplomová práce

Vedoucí diplomové práce: doc. JUDr. Jana Tlapák Navrátilová, Ph.D.

Katedra: Katedra trestního práva

Datum vypracování práce (uzavření rukopisu): 27. 4. 2023

Prohlašuji, že jsem předkládanou diplomovou práci vypracovala samostatně, že všechny použité zdroje byly řádně uvedeny a že práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

Dále prohlašuji, že vlastní text této práce včetně poznámek pod čarou má 161 770 znaků včetně mezer.

Daniela Frantíková
diplomantka

V Praze dne 27. 4. 2023

Ráda bych poděkovala vedoucí mé diplomové práce doc. JUDr. Janě Tlapák Navrátilové, Ph.D. za cenné připomínky při zpracování této práce a dále mé rodině, která mě během celého vysokoškolského studia podporovala.

Obsah

Úvod	6
1 Historický vývoj výjimečného trestu.....	8
1.1 Do 18. století.....	8
1.2 18. - 19. století	10
1.3 20. století	13
1.3.1 Po roce 1989.....	16
2 Výjimečný trest v České republice.....	20
2.1 Tresty a trestání v českém právu.....	20
2.1.1 Pojem a účel trestu.....	20
2.1.2 Druhy trestů.....	22
2.2 Platná právní úprava výjimečného trestu	23
2.2.1 Obecné podmínky pro uložení výjimečného trestu	24
2.2.2 Podmínky pro uložení trestu odnětí svobody nad 20 až do 30 let.....	25
2.2.3 Podmínky pro uložení trestu odnětí svobody na doživotí	28
2.2.4 Mladiství a výjimečný trest.....	33
2.3 Další překročení maximální hranice trestu odnětí svobody	34
2.4 Související instituty.....	36
2.4.1 Podmíněné propuštění	36
2.4.2 Promlčení trestní odpovědnosti.....	38
2.4.3 Promlčení výkonu trestu	39
2.4.4 Zahlazení.....	40
2.5. Dovolání	41
2.5.1 Doživotí jako dovolací důvod.....	42
2.6. Milost a amnestie	45
3 Výkon výjimečného trestu	46
3.1 Právní úprava výkonu výjimečného trestu	46
3.2 Výkon výjimečného trestu.....	48
3.2.1 Statistika výkonu výjimečného trestu v ČR.....	50
3.2.2 Zacházení s odsouzenými k výjimečnému trestu.....	53
3.3 Psychosociální dopady výjimečného trestu.....	56
3.3.1 Trest odnětí svobody na 20 až 30 let.....	57
3.3.2 Trest odnětí svobody na doživotí	58
3.4 Realita podmíněného propuštění z výkonu doživotního trestu.....	60
4 Mezinárodní právní úprava	63

5 Komparace zahraničních úprav	64
5.1 Německo	65
5.2 Slovensko	66
5.3 Francie	67
5.4 Anglie a Wales	67
6 Závěr	70
Seznam použitých zkratk	73
Seznam použitých zdrojů	74
1. Publikace	74
2. Použité právní předpisy	77
3. Judikatura	77
4. Internetové zdroje	78
5. Ostatní zdroje	78
PROBLEMATIKA VÝJIMEČNÉHO TRESTU	80
Abstrakt	80
THE ISSUES OF EXCEPTIONAL PUNISHMENT	81
Abstract	81

Úvod

Tématem mé diplomové práce je problematika výjimečného trestu. Téma jsem si vybrala, protože mě vždy zajímalo trestní právo jako celek, etické otázky ohledně trestu smrti, úvahy o jeho alternativách, a v neposlední řadě také samotný výkon trestu odnětí svobody, o kterém jsem do doby, než jsem začala studovat na právnické fakultě, měla velmi zkreslené představy.

Cílem mé práce bude komplexně rozebrat veškerou problematiku, která se k výjimečnému trestu váže, od historického vývoje, přes právní úpravu, výkon samotného trestu, až po lidskoprávní aspekty trestání.

Otázka trestů a trestání je součástí lidské společnosti od dob jejího vzniku. S prvním přestoupením určitého společenského řádu musel přijít také první trest. V minulosti byl tímto univerzálním trestem trest smrti, který i přes humanizaci trestního práva dodnes zůstává zachován v 55 zemích světa.¹ Postupem času se z trestu smrti, coby nejčastějšího trestu, stal trest výjimečný a do popředí vystoupil trest odnětí svobody, jehož podoby se různě vyvíjely. Tímto historickým vývojem výjimečného trestu se bude zabývat první kapitola. Rozeberu, jak byl na českém území výjimečný trest upraven, za jaké činy byl ukládán, jak byl vykonáván trest smrti, jak, kdy a v jaké podobě se začal objevovat trest odnětí svobody a jak došlo k úplnému zrušení trestu smrti. Popíšu i vlivy, které formovaly trestní právo a pohled na trestněprávní politiku.

Ve druhé kapitole se zaměřím na platnou právní úpravu výjimečného trestu v České republice. Co je v naší zemi považováno za výjimečný trest? Jak jsou definovány podmínky pro jeho uložení? Jaký vliv na ukládání výjimečného trestu má judikatura Nejvyššího a Ústavního soudu? Protože je výjimečný trest součástí celého odvětví, kterým trestní právo je, vysvětlím i další trestněprávní instituty, jenž s výjimečným právem souvisejí a mají na něj bezprostřední dopad.

Domnívám se, že to, jaké trestné činy považuje stát za ty nejtěžší a jak se chová k pachatelům těchto činů, do určité míry odráží vyspělost daného státu. Proto se ve třetí kapitole podívám na to, jakým způsobem je výjimečný trest vykonáván a jaké dopady může jeho výkon mít na odsouzené, zejména pak na doživotně odsouzené. Jak se s vězni ve vězení pracuje a jak jsou připravováni na možnou resocializaci? Jsou nebezpeční odsouzení od ostatních odsouzených izolováni v zájmu bezpečnosti nebo se dostanou i do styku s ostatními?

¹ Amnesty International. Death sentences and executions 2021. Global report. Dostupné z <https://www.amnesty.org/en/documents/act50/5418/2022/en/>

Aby bylo možné českou úpravu nejtěžšího trestu adekvátně zhodnotit, je třeba ji porovnat se zahraničními úpravami, na které se zaměřím v poslední části práce. Zhodnoceny budou také mezinárodní aspekty celé problematiky.

V závěru bych chtěla shrnout všechny poznatky, kterých se v práci doberu, a ráda bych nastínila i některé návrhy de lege ferenda, které by dle mého názoru mohly přispět ke zlepšení úpravy výjimečného trestu, především pak jeho výkonu.

1 Historický vývoj výjimečného trestu

Problematika a chápání smyslu trestání, trestního práva a samotného institutu výjimečného trestu, se v průběhu času výrazně vyvíjela jak na území dnešní České republiky, tak i po celém světě.

Po dlouhou dobu byla za jediný účel trestní sankce považována odplata vycházející z principu „oko za oko, zub za zub“, která byla známa z Chammurapiho zákoníku. Tuto odplatu představoval nejčastěji trest smrti, který dle Válkové „po staletí byl spolu s dalšími tělesnými tresty masově používán a zneužíván jako nejobvyklejší sankce proti narušitelům zákonů a obyčejových norem soužití v nejrůznějších sociálně-ekonomických a kulturních společnostech.“²

V příštích částech této kapitoly bude vývoj výjimečného trestu podrobněji rozebrán.

1.1 Do 18. století

Před vznikem státu v oblasti dnešních Čech, Moravy a Slezska neexistovala na tomto území právní ochrana, každý si chránil svá práva svépomocí a společnost byla ovládána obyčejí. Po vzniku státu během 2. poloviny 9. století se začíná trestní právo pomalu vyvíjet, i když trestní zájem státu a trestní iniciativa státních orgánů byla ještě poměrně malá. Hlavním úkolem trestního práva tehdy byla ochrana státních orgánů, církve, a především feudálního vlastnictví.³

Předstátní obyčej se promítaly i do pozdější společnosti v následujících stoletích, ovšem byly již pozměněny v zájmu státu a šlechty. Lidé si nebyli rovni, záleželo na společenském postavení, a tak při vyměřování trestu hrála roli nejen osoba pachatele a spáchaný čin, ale i to, kdo byl obětí. Přežitky předstátní společnosti se daly najít i v systému a způsobu výkonu určitých trestů, kdy bylo časté např. kamenování, při kterém byl pachatel usmrcen celou svojí komunitou, osadou.⁴ Jako další důležitý přežitek může být vnímán soukromý charakter trestního práva, kdy se soudní řízení zahajovalo jen na základě soukromé iniciativy, a častá byla soukromá msta.

Výrazný vliv na společnost a právo měla bezesporu církev, která se snažila prosazovat dodržování přísných křesťanských mravních zásad a jejich porušování tvrdě trestat (výrazem

² VÁLKOVÁ, H. K otázce trestu smrti z pohledu zahraničních zkušeností In Trest smrti jako problém právní, ale i filosofický a morální (Sborník příspěvků ze semináře), Praha: Ústav státu a práva ČSAV, 1990, s. 1

³ VLČEK, E. Dějiny trestního práva v českých zemích a v Československu. 3. nezměněné vydání. Brno: Masarykova univerzita, 2006, Edice učebnic Právnické fakulty, č. 381. ISBN 80-210-4056-4, s. 3

⁴ MALÝ, K. In MALÝ, K. a kol. Dějiny českého a československého práva do r. 1945. 4. vydání. Praha: Leges, 2010, ISBN 978-80-87212-39-4, s. 142

toho byla Dekreta Břetislavova z roku 1039).⁵ Typickým způsobem hledání „spravedlnosti“ bylo provádění ordálů, které byly běžné zejména v souvislosti s potíráním pohanství, čarodějnictví a magie.

Častým trestným činem byly samozřejmě krádeže a loupeže, na kterých i tehdejší právo vidělo veřejný trestní zájem. Tyto činy byly tak zásadně trestány oběšením a propadnutím jmění.⁶

Obecně tresty v této raně feudální době spočívaly buď v trestu smrti (stětí hlavy, šibenice, upálení, ukamenování nebo zahrabání za živa), v mrzačení (useknutí nějaké končetiny, oslepnutí, vytržení jazyka, vždy podle druhu deliktu), v konfiskaci majetku pachatele nebo jeho pustošení, pokutě či ztrátě cti. Těmto surovým trestům neunikly ani děti, i ony bývaly trestány smrtí (třeba za žhářství). Tresty zároveň v sobě uplatňovaly symboliku a symbolickou pomstu, kdy např. za rouhání následoval trest vytržení jazyka.⁷ Trest odnětí svobody se příliš nepraktikoval, protože vězení sloužilo k zajištění podezřelého, obviněného a odsouzeného až do výkonu samotného trestu.

Dalo by se tedy říci, že výjimečným trestem ve smyslu nejpřísnějším, absolutním, byl v této době trest smrti. Ovšem ve smyslu, jak je výjimečný trest chápán dnes, tedy jako něco ne příliš obvyklého a jako prostředek ultima ratio, trest smrti vnímán nebyl, protože se považoval za trest poměrně obvyklý (dokládají to i Koldínova práva městská, která ukládají obligatorní trest smrti hned v 53 případech deliktů).⁸

V období stavovské monarchie se trestní právo rozvinulo, sice navazovalo na dřívější úpravu, ale vznikaly nové trestní normy, které odrážely nové poměry ve společnosti, zejména ochranu feudálního vlastnictví, církve a náboženství a institucí poddanství. Staré normy byly stále platné ohledně ochrany života, zdraví a cti, kdy byla trestem stále odplata, a přežitek krevní msty se dokonce na našem území objevoval až do roku 1627.⁹

Přestože tehdejší právo neznalo systém trestů v tom smyslu, jak ho chápeme dnes (uložení trestu, jeho výše či forma a samotné provedení bylo čistě na uvážení soudců, případně na stanovisku poškozeného), pokusil se alespoň o určitou diferenciaci Koldín v již zmiňovaných

⁵ VLČEK, E. Dějiny trestního práva v českých zemích a v Československu. 3. nezměněné vydání. Brno: Masarykova univerzita, 2006, Edice učebnic Právnické fakulty, č. 381. ISBN 80-210-4056-4, s. 3-4

⁶ tamtéž, s. 4

⁷ tamtéž, s. 7

⁸ MALÝ, K. Trestní právo v Čechách v 15.-16. století. Praha: Univerzita Karlova, 1989, s. 250

⁹ MALÝ, K. In MALÝ, K. a kol. Dějiny českého a československého práva do r. 1945. 4. vydání. Praha: Leges, 2010, ISBN 978-80-87212-39-4, s. 146

Koldínových právech městských, od roku 1610 platných na území českých měst, kde v rámci městského práva rozdělil tresty na tresty smrti, vězení dočasné nebo doživotní, peněžité tresty, ztrátu cti a vypovězení z města.¹⁰

Po dlouhou dobu chyběla na našem území jednotná kodifikace trestního práva, existovalo zde právo obyčejové, zemské, církevní, městské a mnoho dalších. Tato roztržičnost ustupuje až s platností Obnoveného zřízení zemského z roku 1627 (na území českých zemí, z roku 1628 na území Moravy), kterým se začínají právní předpisy jednotit.¹¹ Obnovené zřízení zemské upevňovalo postavení feudálního absolutismu (a absolutistického panovníka) a i proto postihuje trestem smrti delikty politického rázu, jako byly urážky panovníka, svolávání sněmu bez jeho souhlasu, vytvoření opozice ve sněmu, neoznámení přípravy povstání nebo neposkytnutí pomoci králi.¹²

1.2 18. - 19. století

První kodifikací trestního práva na našem území se stal Hrdelní řád Josefa I. z roku 1707, nazývaný Josefina, který měl ovšem pouze podpůrnou roli k již platným obecným normám. Oproti Obnovenému zřízení zemskému ale klade vedle ochrany panovníka a státu poměrně velký důraz na ochranu Boha, náboženství a církve. V Josefině také nalezneme úpravu trestního procesu a tortury neboli útrpného výslechu. Trestem smrti bylo trestáno 42 druhů deliktů, které byly rozděleny do 7 tematických celků (delikty proti Bohu a církvi, proti panovníkovi, proti životu, majetkové a sexuální delikty apod.). Forma trestu smrti se odvíjela od spáchaného deliktu. Za rouhání byl trest upálení, za letákovou agitaci proti panovníkovi setnutí hlavy, za loupežnou vraždu lámání v kole, za opakovanou krádež oběšení, za homosexualitu upálení za živa nebo po předchozím stětí. Tresty mohly být ještě zostřeny předchozím tělesným mučením v podobě mrskání, smýkání koňmi nebo třeba štípání rozžhavenými kleštěmi.¹³

Z Josefiny a rakouského trestního práva vycházel pak trestní zákoník Marie Terezie z roku 1768 (*Constitutio Criminalis Theresiana*), který ovšem Vlček i Malý označují za zaostalý

¹⁰ tamtéž, s. 147

¹¹ TLAPÁK NAVRÁTILOVÁ, J. Výjimečný trest. Praha: Leges, 2010, ISBN 978-80-87212-41-7, s. 44

¹² MALÝ, K. In MALÝ, K. a kol. Dějiny českého a československého práva do r. 1945. 4. vydání. Praha: Leges, 2010, ISBN 978-80-87212-39-4, s. 191

¹³ MALÝ, K. Tři studie o trestním právu v českých zemích v 17 a v první polovině 18. století. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2016, ISBN 978-80-246-3269-8, s. 136

a krutý.¹⁴ Tresty v Theresianě měly charakter msty, opět byl kladen velký důraz na ochranu náboženství, přísně stíháno bylo čarodějnictví, a dokonce bylo stíháno jednání, které nebylo uvedeno v zákoně, tzv. sine lege. Trestáno bylo především smrtí nebo mrskáním a byla připuštěna i analogie, v procesním právu se vycházelo z koncepce presumpce viny. Tresty smrti byly vykonávány podobně jako v Josefině stětím, čtvrcením, oběšením, upálením nebo lámáním v kole, ale bylo možné udělením milosti trest smrti nahradit doživotním vězením.¹⁵

S nástupem Josefa II. a jeho Všeobecným zákoníkem o zločinech a trestech za ně (platný od roku 1787) přišlo do našich zemí nové pojetí trestního práva, které bylo již ovlivněno osvícenskou filozofií, zejména dílem Cesara Beccaria O zločinech a trestech. Kalvodová o tomto Všeobecném zákoníku dokonce mluví jako o „konkrétním výsledku úsilí osvícenců o vytvoření moderního trestního práva“.¹⁶ Objevuje se uplatňování zásady nullum crimen, nulla poena sine lege a jediným smyslem trestu již neměla být pouhá odplata, ale měla být zohledněna také náprava pachatele. Byly ponechány tělesné tresty, které byly často velmi kruté, ale trest smrti Josef II. zrušil (byl platný jenom pro případ stanného práva). V roce 1795 byl ovšem trest smrti Leopoldem II. opět zaveden, ale pouze pro případy velezrady nebo pokusy o ní.¹⁷ I přes to se do popředí trestních sankcí dostává trest odnětí svobody a jsou rozlišovány i různé stupně uvěznění – těžký žalář se zvláštním přikováním a jiným zostřením, tuhé vězení s okovy jen na nohou a obyčejné vězení bez okovů.¹⁸

Na trestní zákoník Josefa II. navazoval Zákoník o zločinech a těžkých policejních přestupcích vydaný v roce 1803. Byla v něm ustanovení jak hmotněprávní, tak i procesní, a zároveň rozděloval zločiny a přestupky. Nejpřísnějším trestem za zločiny byl trest smrti oběšením, dále mohl být uložen žalář, který se rozděloval do 3 stupňů: žalář, těžký žalář a nejtěžší žalář. Těžký žalář se vykonával s okovy na nohou, v izolaci a odsouzenému nebylo

¹⁴ VLČEK, E. Dějiny trestního práva v českých zemích a v Československu. 3. nezměněné vydání. Brno: Masarykova univerzita, 2006, Edice učebnic Právnické fakulty, č. 381. ISBN 80-210-4056-4, s. 28; MALÝ, K. In MALÝ, K. a kol. Dějiny českého a československého práva do r. 1945. 4. vydání. Praha: Leges, 2010, ISBN 978-80-87212-39-4, s. 192

¹⁵ KNOLL, V. In KNOLL, V., SMRŽOVÁ, P., ZBORNÍKOVÁ, A. Vybrané mezníky českých právních dějin. 1. vydání. Dobrá Voda u Pelhřimova: Aleš Čeněk, 2002, ISBN 80-86473-11-2, s. 107

¹⁶ KALVODOVÁ V. Postavení trestu odnětí svobody v systému trestněprávních sankcí. Brno: Masarykova univerzita, 2002, ISBN: 80-210-3025-9, s. 12

¹⁷ MALÝ, K. In MALÝ, K. a kol. Dějiny českého a československého práva do r. 1945. 4. vydání. Praha: Leges, 2010, ISBN 978-80-87212-39-4, s. 194

¹⁸ TLAPÁK NAVRÁTILOVÁ, J. Výjimečný trest. Praha: Leges, 2010, ISBN 978-80-87212-41-7, s. 45

podáváno maso. U žaláře nejtěžšího měl odsouzený železa na nohou, dokonce i v pase, teplé bezmasé jídlo dostával jen obden, jinak pouze chleba a vodu. Tresty mohly být pak ještě zostřeny bitím, nucenými pracemi či odepřením jídla. Výkon žaláře mohl být buď doživotní, nebo na určenou dobu od 6 měsíců do 20 let.¹⁹

Trestní zákoník z roku 1803 ovlivnil trestní právo na českém území v podstatě až do roku 1949, protože trestní zákon z roku 1852 (Zákon trestní o zločinech, přečinech a přestupcích, z. č. 117/1852 ř. z.) byl vlastně jeho novelizací. Byl vyhlášen pro celé území říše, nicméně pro Uhry platil pouze 9 let, do usnesení judexkuriální konference, a od roku 1878 měly Uhry vlastní trestní zákoník.

Oproti předchozímu zákoníku trestní zákon z roku 1852 rozděloval delikty již na zločiny, přečiny a přestupky a výslovně zakotvil zásadu nullum crimen, nulla poena sine lege. Trestalo se opět buď trestem smrti oběšením, nebo žalářem vykonávaným v zemských věznicích, který se tentokrát dělil v souladu s § 14 podle tuhosti do dvou stupňů – žalář (vykonáván bez okovů) a těžký žalář (vykonáván s okovy na nohou a v samovazbě). Stejně jako v předchozím trestním zákoníku i trestní zákoník z roku 1852 znal žalář doživotní a na určitý čas. Dále v § 19 upravoval způsoby, jakými mohl být žalář zpřísněn. Mohlo se jednat např. o uzavření o samotě v temné komůrce, vykázání tvrdého lůžka nebo opět postem. S žalářem byla také vždy spojena práce.

Trestní zákon z roku 1852 postupně doplňovaly další normy, aby právo lépe odpovídalo potřebám tehdejší proměnlivé doby - tzv. Výpraskový patent (z. č. 96/1854 ř. z., byl základem pro trestní právo správní), zákon o policejním dohledu (z. č. 108/1873 ř. z.), vojenský trestní zákon (z. č. 19/1855 ř. z.), zákon o soudnictví ve věcech trestních, jež se zakládají na snahách anarchistických (z. č. 98/1886 ř. z.) a zákon proti obecně nebezpečnému užívání třaskavin (z. č. 134/1885 ř. z.). Tyto zákony zvyšovaly represí vůči dělnické třídě a reagovaly na politické změny v 2. polovině 19. století.²⁰ Vojenský trestní zákon rozšiřoval okruh činů, za které se ukládal doživotní trest nebo trest smrti (který mohl být vykonán oběšením nebo zastřelením), doživotí pak ukládal zákon proti obecně nebezpečnému užívání třaskavin, za užití třaskavin jako trhacího prostředku s následkem smrti (v případě, že viník mohl tento následek předvídat, tak byl trestem trest smrti).²¹

¹⁹ MALÝ, K. In MALÝ, K. a kol. Dějiny českého a československého práva do r. 1945. 4. vydání. Praha: Leges, 2010, ISBN 978-80-87212-39-4, s. 195

²⁰ tamtéž, s. 278

²¹ § 4 zákona č. 134/1885 ř. z.

1.3 20. století

Na konci 90. let 19. století se začaly objevovat snahy o modernizaci trestního zákoníku a jeho přizpůsobení novým hospodářským a společenským poměrům. Proto vznikla v roce 1909 tzv. prozatímní osnova, která byla ovlivněna moderní sociologickou školou, obsahující zmírnění trestů a stanovení trestů alternativně (důležitější roli hrál peněžitý trest).²² Ovšem ani tato prozatímní osnova a ani pak vládní osnova z roku 1912 nebyly kvůli válce přijaty a Zákon trestní o zločinech, přečinech a přestupcích zůstal v platnosti.

A platil i po vzniku Československa, protože podle tzv. recepční normy (čl. 2 z. č. 11/1918 Sb. z. a n.), kterou Národní výbor přijal 28. října 1918, zůstaly v platnosti dosavadní zemské a říšské zákony (na území Slovenska, které bylo součástí dřívějších Uher, tak platil uherský trestní zákoník z roku 1878).

Výrazem modernizace trestního práva bylo přijetí zákona č. 562/1919 Sb. z. a n., o podmíněném odsouzení a podmíněném propuštění, který zavedl možnost podmíněného propuštění z doživotního trestu po 15 letech vykonaného trestu se zkušební dobou na 10 let.

V březnu roku 1923 byl vyhlášen zákon na ochranu republiky (z. č. 50/1923 Sb. z. a n.), který Vojáček označuje za „nejznámější trestněprávní předpis první republiky“²³. Tento zákon zaváděl nové skutkové podstaty a umožňoval uložit trest doživotí např. za úklady o republiku, ohrožení bezpečnosti republiky nebo za vojenskou zradu.

Zákonem č. 91/1934 Sb. z. a n., o ukládání trestu smrti a o doživotních trestech, pak byla uzákoněna možnost uložit místo trestu smrti trest těžkého žaláře na doživotí nebo na 15 až 30 let. Podmínkou bylo, že v konkrétním případě musely být přítomny takové polehčující okolnosti, že by trest smrti byl nepřiměřeně přísný. Zákon zároveň prodloužil možnost podmíněného propuštění z doživotního trestu na 20 let.

Za první republiky byl častěji ukládán trest smrti a trest odnětí svobody na 15-20 let než trest na doživotí, který byl ukládán opravdu málo, v řádu jednotek případů za rok. Trest smrti byl jediným možným trestem za kvalifikovanou vraždu podle recipovaného rakouského trestního zákona, ale bylo možné ho milostí přeměnit v trest odnětí svobody, což se také velmi často stávalo. Vystihuje to Tlapák Navrátilová, která píše, že „v době první republiky bylo průměrně uloženo ročně 25 trestů smrti, ale k popravě došlo přibližně jednou za 3 roky.“²⁴

²² KNOLL, V. In KNOLL, V., SMRŽOVÁ, P., ZBORNÍKOVÁ, A. Vybrané mezníky českých právních dějin. 1. vydání. Dobrá Voda u Pelhřimova: Aleš Čeněk, 2002, ISBN 80-86473-11-2, s. 115

²³ VOJÁČEK, L. In VOJÁČEK, L., SCHELLE, K., KNOLL, V. České právní dějiny. 3. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk, 2016, ISBN 978-80-7380-575-3, s. 501

²⁴ TLAPÁK NAVRÁTILOVÁ, J. Výjimečný trest. Praha: Leges, 2010, ISBN 978-80-87212-41-7, s. 47

V období Protektorátu Čechy a Morava byl nacistickým okupačním režimem zcela zničen právní systém a do té doby platné zákony, včetně základních demokratických zásad trestního práva jako jsou zásady rovnosti před zákonem (rozlišovalo se podle rasy a politické příslušnosti obžalovaného), zásada nullum crimen, nulla poena sine lege, zákaz analogie legis. Účelem trestního práva se stalo jen a pouze zastrašování obyvatel. Tresty byly nepřiměřeně vysoké a většinou okamžitě vykonatelné bez možnosti opravného prostředku. Nejčastějším trestem byl trest smrti, který byl ukládán i za zcela banální prohřešky, jako bylo např. poslouchání i naprosto bezvýznamných zahraničních zpráv.²⁵ Umožňovaly to i velmi vágní a široké definice deliktů i trestů za ně, kdy velmi záleželo na libovůli soudců. Navíc zde existovala dvojkolejná soustava státních orgánů, říšské a autonomní, vedle kterých ještě přibylo 5 zvláštních soudů (tzv. Sondergericht), které postihovaly delikty zaměřené proti okupační správě.

Protektorátní zákony byly zrušeny ústavním dekretem Edvarda Beneše č. 11/1944 Úř. v., o obnovení právního pořádku. V rovině trestněprávní se pak nejvýznamnějšími dekrety staly dekrety retribuční, tedy dekret č. 16/1945 Sb., o potrestání nacistických zločinců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech (tzv. velký retribuční dekret) a dekret č. 138/1945 Sb., o trestání některých provinění proti národní cti (tzv. malý retribuční dekret), a dále dekret č. 17/1945 Sb., o Národním soudu. Velký retribuční dekret zaváděl pro dobu od 28.5.1938 do 31.12.1946 zvýšené trestní sazby pro činy trestné již podle předmnichovského práva spáchané však ve prospěch Německa nebo jeho spojenců, a dále upravoval nově trestané delikty spojené právě s působením nacistických a fašistických okupačních sil na našem území. Činy podle velkého dekretu soudily mimořádné lidové soudy, které za nejtěžší zločiny mohly ukládat trest smrti. V závažných kauzách, jako byly případy K. H. Franka, J. Pfitznera nebo K. Daluega, uložily mimořádné soudy podle Kuklíka dohromady 778 trestů smrti a 741 doživotních trestů.²⁶

Vedle dekretů trestní právo upravoval stále trestní zákoník z roku 1852, který platil až do roku 1950, kdy byl přijat trestní zákon č. 86/1950 Sb. spolu s trestním řádem, trestním zákonem správním a trestním řádem správním. Trestní zákon sice konečně sjednotil trestní právo hmotné na území celého Československa, ale jeho velikým nedostatkem byl především fakt, že byl vypracován podle sovětské doktríny, vyjadřoval třídní charakter („Trestní zákon chrání lidově

²⁵ VLČEK, E. Dějiny trestního práva v českých zemích a v Československu. 3. nezměněné vydání. Brno: Masarykova univerzita, 2006, Edice učebnic Právnické fakulty, č. 381. ISBN 80-210-4056-4, s. 42

²⁶ KUKLÍK, J. In KUKLÍK, J. a kol. Dějiny československého práva 1945-1989, Praha: Auditorium, 2011, ISBN 978-80-87284-17-9, s. 34

demokratickou republiku, její socialistickou výstavbu, zájmy pracujícího lidu a jednotlivce a vychovává k dodržování pravidel socialistického soužití.“²⁷), obsahoval široce formulované skutkové podstaty a byl příliš represivní. V § 17 odst. 1 písm. a) byl dokonce stanoven jako jeden z účelů trestu zneškodnit nepřátele pracujícího lidu. Trestní zákon z roku 1950 nerozlišoval delikty, znal pouze trestný čin. Tresty naopak rozdělával na hlavní a vedlejší, přičemž hlavními byl trest smrti, odnětí svobody a nápravné opatření. Trest smrti byl vykonáván oběšením a nesměl být uložen těhotné ženě a mladistvému. Trest odnětí svobody mohl být uložen jako doživotní nebo v maximální délce 25 let. Doživotní trest byl alternativa k trestu smrti, pokud by trest smrti byl vzhledem k osobnosti pachatele nebo k polehčujícím okolnostem nepřiměřeně přísný. Zároveň odsouzený na doživotí mohl být podmíněně propuštěn nejdříve po 15 letech výkonu trestu.

Trest odnětí svobody na doživotí byl ovšem novelou trestního zákona účinnou od 1.1.1957 (z. č. 63/1954 Sb.) zrušen a nahrazen trestem odnětí svobody na 25 let. Zároveň už u žádného činu nezůstával trest smrti jako jediná sankce, byl vždy spolu s odnětím svobody na 25 let, a to u 25 skutkových podstat.²⁸

V roce 1961 byl přijat nový trestní zákon, zákon č. 140/1961 Sb. (dále v této práci jako „tr. zákon“) s účinností od 1.1.1962, který přes množství novelizací platil až do přijetí aktuálního trestního zákoníku č. 40/2009 Sb. (dále v této práci jako „trestní zákoník“ nebo „TZ“). Tr. zákon neobsahoval trest na doživotí, jako výjimečný trest stanovoval v § 29 pouze trest smrti. Ten mohl být uložen jen za trestné činy, za které to tr. zákon dovoloval a jen při splnění podmínek, že stupeň nebezpečnosti takového trestného činu pro společnost je vzhledem k zvlášť zavrženíhodnému způsobu provedení činu nebo k zvlášť zavrženíhodné pohnutce nebo k zvlášť těžkému a těžko napravitelnému následku mimořádně vysoký a uložení trestu vyžaduje účinná ochrana společnosti, nebo není naděje, že by na pachatele bylo možno trestem výchovně působit. Odstavec 3 § 29 také stanovil, že trest smrti nelze uložit těhotné ženě nebo osobě mladší 18 let v době spáchání činu.

Trest odnětí svobody mohl být uložen maximálně na 15 let, ale jak z dikce zákona vyplývá, nebyl brán jako trest výjimečný. Toto radikální snížení nejvyšší přípustné sazby o 10 let (!) nepřipouštělo příliš velký prostor pro uvážení soudů o individualizaci trestu. Za vraždu tak mohl pachatel dostat pouze buď trest smrti, nebo trest odnětí svobody na 10 až 15 let. Tento

²⁷ § 1 věta první z. č. 86/1950 Sb.

²⁸ KALVODOVÁ, V. Trest odnětí svobody na doživotí. Brno: Masarykova univerzita v Brně – Právnická fakulta, 1995, ISBN 80-210-1197-1, s. 48

nepoměr Zapletal hodnotí jako „kardinální nedostatek této právní úpravy – skutečnost, že sankce odnětí svobody na 10-15 let nebo trestu smrti vytvářela nepříliš široké pole pro diferenciaci trestu – byl nejednou kritizován. Podle některých názorů právě on vedl k relativně častému ukládání absolutního trestu, i když jeho výjimečnost § 29 trest. zákona č. 140/1961 Sb. slovně zvýraznil.“²⁹

Proto byl novelou tr. zákona č. 45/1973 Sb. ustanoven jako alternativa k trestu smrti trest odnětí svobody na 15 až 25 let, který mohl být uložen, pokud soud považuje takový trest dostatečný ke splnění účelu trestu.

Co se týče trestu smrti, trestním řádem byla v § 316 stanovena obligatorní přezkumná povinnost Nejvyššího soudu. Ten přezkoumával každý rozsudek, kterým byl trest smrti udělen, a předcházející řízení. Pokud Nejvyšší soud shledal, že došlo k porušení zákona, které mělo vliv na uložení trestu smrti, pak postupoval jako by mu byla podána stížnost pro porušení zákona. Nejvyšší soud se tak vlastně stával třetí instancí. Od roku 1970 do roku 1990 takto Nejvyšší soud přezkoumal 85 případů, z nichž 58 po přezkoumání nezměnil, v 15 případech zrušil výrok o vině i trestu a přikázal nové jednání, v 10 případech zrušil výrok o trestu a přikázal nové jednání a ve 2 případech rovnou trest smrti změnil na trest odnětí svobody.³⁰ Můžeme tedy konstatovat, že bezchybné rozhodnutí o uložení nejpřísnější sankce bylo provedeno jen v 68,2 % případů, což vzhledem ke konečnosti trestu smrti je silně znepokojující a nabízí se tak otázka, zda by tento obligatorní přezkum neměl být i v dnešní době uzákoněn pro trest odnětí svobody na doživotí.

1.3.1 Po roce 1989

Se změnou politického režimu v roce 1989 musela přijít i změna zákonů. Zákonem č. 175/1990 Sb. byl zrušen trest smrti a upravena podoba výjimečného trestu. Nově se výjimečným trestem rozuměl trest doživotí (který se do právního řádu vrátil po 34 letech) a dále také jeho mírnější forma trest odnětí svobody na 15 až 25 let. Po zrušení trestu smrti volala celá řada odborníků, kteří pod záštitou Akademie věd uspořádali na toto téma v Praze konferenci v dubnu 1990. Karabec zde dával do kontextu mimo jiné zrušení trestu smrti a proměnu naší země v demokratickou a humanitní společnost: „Trest smrti svou výlučností, svou absolutní

²⁹ ZAPLETAL, J. K trestu smrti jako sankci za vraždu In Trest smrti jako problém právní, ale i filosofický a morální (Sborník příspěvků ze semináře), Praha: Ústav státu a práva ČSAV, 1990, s. 108

³⁰ Statistiky převzaté z TLAPÁK NAVRÁTILOVÁ, J. Výjimečný trest. Praha: Leges, 2010, ISBN 978-80-87212-41 7, s. 52

povahou, jedinečností a totálně destruktivními účinky na individuální existenci lidské bytosti, klade především otázky mravní. ... Principiální odmítnutí trestu smrti symbolizuje hodnotu lidského života, jehož zachování je ideálem humanitní společnosti.“³¹

Zároveň také tato novela přeměňovala v doživotí i ty tresty smrti, které již byly uloženy před její účinností, a ještě nebyly vykonány. V praxi to způsobilo soudům výkladové potíže s časovou působností zákonů a retroaktivitou. Hořák ve svém příspěvku v publikaci *Pocta Otovi Novotnému k 80. narozeninám* podrobně rozebírá 2 případy vrahů, kteří své vraždy spáchali v dubnu a květnu 1990, ale dopadení a souzení byli až po účinnosti zákona, kterým se rušil trest smrti, a každý případ soudy posuzovaly jinak. Jejich argumentace se lišila zejména ohledně toho, jaký zákon je v daném případě možné použít, který je příznivější a který přísnější pro pachatele, a jestli na trest smrti hledět jako by už neexistoval, nebo zda ho i nadále registrovat a z toho důvodu považovat starou úpravu za přísnější.³² Nakonec se k tomu vyjadřoval i Ústavní soud, který zdůraznil, že při porovnávání dvou zákonných úprav nelze hledět pouze na výši trestních sazeb, ale „úpravu je třeba posuzovat jako celek. Jestliže starší úprava zná druh trestu nyní zrušený, ale jednoznačně přísnější než kterýkoli druh trestu podle zákona nyní účinného, je třeba na takovouto starší úpravu hledět jako na celkově přísnější, i bez ohledu na to, že alternativy ke zrušenému přísnému druhu trestu jsou mírnější než nejprísnejší trest připadající v úvahu podle úpravy nové.“³³ Válková s Dědinou tuto premisu Ústavního soudu s odstupem času ale rozporují, když dospívají k názoru, že česká legislativa a justice při přeměně trestu smrti v trest na doživotí důsledně nerespektovala zásadu *nulla poena sine lege* a ústavněprávní rovinnou celého problému a měla zvolit jiné řešení, kdy „v souladu se zásadou *nulla poena sine lege* měla být tedy aplikována starší právní úprava a uložen výjimečný trest v rozmezí od 15 do 25 let odnětí svobody.“³⁴

Zrušení trestu smrti bylo následně výslovně dáno i ústavním pořádkem, do kterého byla přijata s účinností od 1.2.1991 Listina základních práv a svobod (dále jen „Listina“), která v čl. 6 odst. 3 stanovila, že se trest smrti nepřipouští. Listina pak byla převedena i do ústavního

³¹ KARABEC, Z. Trest smrti jako etický problém In *Trest smrti jako problém právní, ale i filosofický a morální* (Sborník příspěvků ze semináře), Praha: Ústav státu a práva ČSAV, 1990, s. 44

³² HOŘÁK, J. Časová působnost trestních zákonů a zrušení trestu smrti In VANDUCHOVÁ, M., GRÍVNA, T. (eds.), *Pocta Otovi Novotnému k 80. narozeninám*. Praha: ASPI, Wolters Kluwer, 2008, ISBN 978-80-7357-365-2, s. 50-64

³³ Usnesení Ústavního soudu sp. zn. III ÚS 1103/07

³⁴ VÁLKOVÁ, H., DĚDINA, M. Zásada *nulla poena sine lege* optikou časové působnosti trestních zákonů v případech přeměny trestu smrti na doživotní trest In *Trestněprávní revue* č. 4/2022, s. 205

pořádku samostatné České republiky. Zákaz trestu smrti vyplývá pro Českou republiku i z Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod, která je pro ČR závazná včetně souvisejících dokumentů, a na kterou navazuje Protokol č. 6, který v čl. 1 jasně říká, že „trest smrti se zrušuje. Nikdo nemůže být k takovému trestu odsouzen ani popraven.“

I po zrušení trestu smrti procházel výjimečný trest určitým vývojem, byť jistě ne tak drastickými změnami, jako bylo právě zrušení absolutního trestu.

Novelou tr. zákona č. 290/1993 Sb. byla doplněna možnost, aby se doba výkonu výjimečného trestu ve věznici se zvýšenou ostrahou nezapočítávala pro účely podmíněného propuštění.

Významnou novelou byl zákon č. 265/2001 Sb., který změnil podmínky pro uložení výjimečného trestu z kumulativních na alternativní (slovo „a“ nahradil slovem „nebo“). Trest odnětí svobody nad 15 až 25 let tak mohl soud podle § 29 odst. 2 tr. zákona uložit tehdy, když stupeň nebezpečnosti trestného činu pro společnost je velmi vysoký nebo možnost nápravy pachatele je obzvláště ztížena. A u doživotního trestu pak kromě mimořádně vysoké nebezpečnosti postačovalo naplnění pouze jedné ze dvou podmínek stanovené v § 29 odst. 3 písm. b) tr. zákona. Tato drobná, ale důležitá změna byla hodnocena Kalvodovou jako pozitivní, protože rozšířila prostor pro ukládání výjimečného trestu a zároveň umožnila důslednější a širší diferenciaci při ukládání trestu.³⁵

Stejným zákonem byl do trestního řádu zaveden nový dovolací důvod, kterým bylo právě uložení doživotního trestu. K této problematice blíže v bodě 2.5.1 této práce.

Poslední významnou změnou tr. zákona v kontextu výjimečného trestu byla provedena zákonem č. 320/2006 Sb. Tato novela rozšiřovala okruh trestných činů, za něž lze uložit trest na doživotí, o dalších 6 skutkových podstat. U těch kromě splnění podmínek stanovených v odstavci 3 § 29 musela být splněna podmínka recidivy („opakovaně“) a pachatel musel být pro takový čin již potrestán. U těchto 6 případů tak zákon nejpřísnějším trestem nepostihoval jen jednání, kdy byla úmyslně způsobena smrt, ale u některých vymezených činů v § 29 odst. 4 tr. zákona mohla být smrt jako okolnost podmiňující vyšší trestní sazbu způsobena pouze nedbalostně. Podle názoru Tlapák Navrátilové byla tato možnost uložit doživotní trest i za činy,

³⁵ KALVODOVÁ, V. Výjimečný trest v procesu reformy trestního práva hmotného. In Aktuální problémy rekodifikace trestního práva hmotného. Acta Universitatis Carolinae. 2007, č. 2, s. 103-108, ISSN 0323-0619, s. 104

kteře nebyly spojeny s úmyslným usmrcením, problematická a také okruh skutkových podstat, za který bylo možné trest odnětí svobody na doživotí uložit, označila za „ne úplně logický.“³⁶

Trestní zákon č. 140/1961 Sb. platil v České republice 49 let, až do 1.1. 2010, kdy byl nahrazen zákonem č. 40/2009 Sb., trestním zákoníkem. O úpravě výjimečného trestu v platném českém právu pojednává následující část.

³⁶ TLAPÁK NAVRÁTILOVÁ, J. Výjimečný trest. Praha: Leges, 2010, ISBN 978-80-87212-41-7, s. 56

2 Výjimečný trest v České republice

2.1 Tresty a trestání v českém právu

Problematika trestání je úzce spojena s obecnou problematikou účelu trestního práva, s otázkami smyslu a funkce represe, a do značné míry je s ní totožná.³⁷ Nauka trestního práva rozeznává 4 základní funkce trestního práva, kterými jsou ochranná funkce, preventivní funkce, represivní funkce a regulativní funkce.³⁸ Všechny tyto funkce se dále promítají právě do trestání a celkového pojetí trestu.

2.1.1 Pojem a účel trestu

Trestem v tom smyslu, jaký mu dává trestní právo, se rozumí zákonem stanovený následek za určité protiprávní jednání, jehož základním znakem je způsobení újmy pachateli.³⁹ Na pojem trestu je nutno nahlížet optikou zásady nullum crimen, nulla poena sine lege, odráží se v něm také ustanovení Ústavy, Listiny, mezinárodních dohod a zejména výše zmiňované funkce trestního práva. Pojem trestu by se tedy dal v krátkosti shrnout jako prostředek státního donucení stanovený zákonem, který lze uložit pouze pachateli trestného činu, ukládá ho pouze soud, je jím způsobena pachateli újma a obsahuje i společenské odsouzení.⁴⁰

Smyslem a účelem trestání se zabývalo v minulosti velké množství myslitelů a filozofů. Jejich názory a myšlenky se utřídily do dvou základních koncepcí, teorie odplaty a teorie prevence, tedy teorie absolutní a teorie relativní.⁴¹

Absolutní teorie, někdy označována jako retributivní, říká, že se má trestat, protože bylo spácháno zlo (punitur, quia peccatum est), jediným účelem je odplata, uložení trestu nemá

³⁷ NOVOTNÝ, O. O trestu a vězeňství. 2. vydání, Praha : Academia, 1969, s. 7

³⁸ JELÍNEK, J. In JELÍNEK, J. a kolektiv. Trestní právo hmotné. . Obecná část. Zvláštní část. 8. vydání. Praha: Leges, 2022, ISBN 978-80-7502-576-0, s. 31

³⁹ TLAPÁK NAVRÁTILOVÁ, J. In JELÍNEK, J. a kolektiv. Trestní právo hmotné. Obecná část. Zvláštní část. 8. vydání. Praha: Leges, 2022, ISBN 978-80-7502-576-0, s. 401 a 404

⁴⁰ tamtéž, s. 405

⁴¹ ANZENBACHER, A. Úvod do filozofie. 2. vydání. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1990, ISBN 80-04-25414-4, s. 263

žádné jiné společenské účely.⁴² Jejimi představiteli byli Aristoteles, Tomáš Akvinský, Immanuel Kant nebo Georg W. F. Hegel. Vycházela z ní i klasická škola trestního práva.

Podle relativní teorie, označované jako preventivní, se naopak trestá, aby zlo nebylo pácháno (punitur, ne peccetur), trest vidí jako lék na nemoc a v trestání nachází hlavně ochranu společnosti a nápravu pachatele. Anzenbacher o vztahu mezi absolutní a relativní teorií říká: „Na místo imperativu ‚Vina vyžaduje trest‘ proto musí nastoupit jiný imperativ ‚Nemoc vyžaduje léčení.‘“⁴³ Stoupenci relativní koncepce byli třeba Cesare Beccaria, Jeremy Bentham, Paul J. A. von Feurbach, nebo pozitivisté Franz E. R. von Liszt a Cesare Lombroso.⁴⁴

Jako průnik obou teorií později vznikaly teorie smíšené či slučovací, které se v sobě snažily spojit jak myšlenku spravedlivé odplaty za čin, tak i myšlenku účelného trestu a nápravu pachatele. A právě smíšená teorie je v českém právním prostředí tou nejuznávanější,⁴⁵ v tr. zákoně dokonce byl účel trestu výslovně uveden v § 23 odst. 1, který definoval, že účelem trestu je chránit společnost před pachateli trestných činů, zabránit odsouzenému v dalším páchání trestné činnosti a vychovat jej k tomu, aby vedl řádný život, a tím působit výchovně i na ostatní členy společnosti. V současně platné úpravě již tato přímá definice nefiguruje, ale účel trestu lze dovozovat z obecných zásad trestání a pravidel pro ukládání trestů.⁴⁶

Ochrana společnosti před trestnými činy a jejich pachateli je základním účelem trestání. Novotný uvádí, že je to „základní funkcí trestu, konečným cílem a smyslem každého trestání.“⁴⁷ Ochranu společnosti pak popisuje Kratochvíl jako „mysl existence samotného trestního

⁴² BOHUSLAV, L. In ŠÁMAL, P., GŘIVNA, T., BOHUSLAV, L., NOVOTNÝ, O., HERCZEG, J., VANDUCHOVÁ, M. a kol. Trestní právo hmotné. 9. vydání, Praha: Wolters Kluwer ČR, 2022, ISBN 978-80-7598-764-8, s. 328

⁴³ ANZENBACHER, A. Úvod do filozofie. 2. vydání. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1990, ISBN 80-04-25414-4, s. 264

⁴⁴ BOHUSLAV, L. In ŠÁMAL, P., GŘIVNA, T., BOHUSLAV, L., NOVOTNÝ, O., HERCZEG, J., VANDUCHOVÁ, M. a kol. Trestní právo hmotné. 9. vydání, Praha: Wolters Kluwer ČR, 2022, ISBN 978 80 7598 764 8, s. 329

⁴⁵ KRATOCHVÍL, V. In KRATOCHVÍL, V. a kol. Trestní právo hmotné. Obecná část. 2. vydání. Praha: C. H. Beck, 2012, ISBN 978-80-7179-082-2, s. 554

⁴⁶ BOHUSLAV, L. In ŠÁMAL, P., GŘIVNA, T., BOHUSLAV, L., NOVOTNÝ, O., HERCZEG, J., VANDUCHOVÁ, M. a kol. Trestní právo hmotné. 9. vydání, Praha: Wolters Kluwer ČR, 2022, ISBN 978 80 7598 764 8, s. 330

⁴⁷ NOVOTNÝ, O. O trestu a vězeňství. 2. vydání, Praha: Academia, 1969, s. 11

práva⁴⁸, Tlapák Navrátilová ji dokonce označuje jako, „vrcholný, konečný a nejdůležitější cíl trestu“⁴⁹, Ústavní soud v ní vidí smysl a účel trestu v tom nejobecnějším smyslu.⁵⁰

Tento základní úkol trestání je realizován prostřednictvím individuální a generální prevence. Tyto dvě prevence spolu úzce souvisí, generální je na individuální závislá a zároveň spolu musí být v jednotě, která se promítá i do zásady individualizace při ukládání konkrétního trestu v konkrétním případě.⁵¹ Individuální prevence působí přímo na pachatele trestného činu a má na něj dopad ve dvou rovinách. První rovinou je zabránění pachateli v páchání další trestné činnosti, druhou rovinou je výchovné působení trestu na pachatele, aby vedl řádný život. Ve výchovném působení spočívá i generální prevence, u ní jde ale o vliv na celou společnost. Může se jednat např. o odstrašení potenciálních pachatelů, varování před trestnou činností, nebo naopak posílením pocitu bezpečí a důvěry lidí v zákony a právní jistotu.⁵²

U výjimečného trestu se silně projevuje právě jeho zábranný účinek spojený s dlouhou dobou ve vězení a do jisté míry také faktor odstrašení. Na druhou stranu ale Roodman ve své studii z roku 2017 tvrdí, že „delší tresty zjevně neodrazují pachatele od spáchání trestné činnosti.“⁵³ To ilustruje, jakým vývojem pojmání trestu a trestání prochází.

Tlapák Navrátilová má za to, že se v českém pojetí výjimečného trestu projevuje jak absolutní, tak relativní teorie, protože se v něm spojuje odplata a odstrašení spolu s možností nápravy a resocializace odsouzeného (i když velmi ztížené) díky možnosti podmíněného propuštění u trestu doživotí.⁵⁴

2.1.2 Druhy trestů

⁴⁸ KRATOCHVÍL, V. In KRATOCHVÍL, V. a kol. Trestní právo hmotné. Obecná část. 2. vydání. Praha: C. H. Beck, 2012, ISBN 978-80-7179-082-2, s. 554

⁴⁹ TLAPÁK NAVRÁTILOVÁ, J. In JELÍNEK, J. a kolektiv. Trestní právo hmotné. Obecná část. Zvláštní část. 8. vydání. Praha: Leges, 2022, ISBN 978-80-7502-576-0, s. 401 a 404

⁵⁰ Nález Ústavního soudu, sp. zn. IV. ÚS 463/97, publikovaný ve Sbírce nálezů a usnesení Ústavního soudu pod č. N 47/1998, sv. 10

⁵¹ ČERNÍKOVÁ, V. In VÁLKOVÁ, H., KUČHTA, J. a kol. Základy kriminologie a trestní politiky. 2. vydání. Praha: C. H. Beck, 2012, ISBN 978-7400-429-2, s. 224

⁵² BOHUSLAV, L. In ŠÁMAL, P., GRIVNA, T., BOHUSLAV, L., NOVOTNÝ, O., HERCZEG, J., VANDUCHOVÁ, M. a kol. Trestní právo hmotné. 9. vydání, Praha: Wolters Kluwer ČR, 2022, ISBN 978-80-7598-764-8, s. 330

⁵³ ROODMAN, D. The impacts of incarceration on crime. 2017. Dostupné z <https://arxiv.org/ftp/arxiv/papers/2007/2007.10268.pdf>, s. 128

⁵⁴ TLAPÁK NAVRÁTILOVÁ, J. Výjimečný trest. Praha: Leges, 2010, ISBN 978-80-87212-41-7, s. 10

V souladu s čl. 39 Listiny, který obsahuje zásadu *nulla poena sine lege*, tedy že lze ukládat jen tresty stanovené zákonem, je v § 52 TZ taxativní výčet trestů, které mohou české soudy za trestné činy ukládat.

Trestem univerzálním, který lze uložit za všechny trestné činy vyjmenované ve zvláštní části trestního zákoníku, je trest odnětí svobody. Ostatní uvedené tresty, které nejsou spojeny s odnětím svobody, mohou být označeny jako alternativní tresty v širším pojetí.

S nepodmíněným trestem odnětí svobody je spojeno mnoho negativních faktorů, vycházejících především z vytržení odsouzeného z jeho sociálního prostředí a jeho izolováním v kriminogenním prostředí věznice. Z těchto důvodů se v moderním trestním právu čím dál více prosazují novější metody sankcionování vycházející z principů restorativní justice, kdy si odsouzený odpykává svůj trest na svobodě. Argumentem pro tyto alternativní tresty pak bývá kromě zmíněných negativních vlivů nepodmíněného uvěznění také jejich ekonomická výhodnost, odsouzený je častěji schopen nahradit způsobenou škodu poškozeným a může být i jinak vnímána role oběti trestného činu.⁵⁵ Nicméně je třeba dodat, že ve veřejném mínění panuje určitá nedůvěra z všelijakých rehabilitačních a resocializačních metod, a proto také sílí hlasy prosazující více odplatné teorie.⁵⁶

2.2 Platná právní úprava výjimečného trestu

Aktuální právní zakotvení výjimečného trestu v České republice navazuje na jeho předešlou úpravu v § 29 tr. zákona. Ke kontinuitě a vývoji právní úpravy v této oblasti blíže v předešlé kapitole. S přihlédnutím k určitým změnám ve znění paragrafu, k materiálnímu pojetí trestného činu a zejména ke zrušení trestu smrti od 1.7.1990, lze podle Draštíka použít i značnou část dřívější judikatury vztahující se k výjimečnému trestu.⁵⁷

V trestním zákoníku najdeme definici výjimečného trestu především v § 54, související úpravu ovšem i v dalších paragrafech, jako jsou § 55 až 57 týkající se odnětí svobody jako celku, § 52 o druzích trestů, které v českém trestním právu známe, § 53 o ukládání více trestů samostatně a vedle sebe, či § 58 a 59 o mimořádném snížení a mimořádném zvýšení trestní sazby trestu odnětí svobody. Obecná ustanovení o ukládání trestů jsou v TZ upravena v § 36 až 45, přihlíží se k nim např. při stanovování konkrétní výměry u trestu nad 20 až do 30 let.

⁵⁵ ŠČERBA, F. Alternativní tresty a opatření v nové právní úpravě. 2. vydání. Praha: Leges, 2014, ISBN 978-80-87576-93-9, s. 20-21

⁵⁶ TLAPÁK NAVRÁTILOVÁ, J. Výjimečný trest. Praha: Leges, 2010, ISBN 978-80-87212-41-7, s. 10

⁵⁷ DRAŠTÍK, A. In DRAŠTÍK A.; FEMR, R.; DURDÍK, T.; RŮŽIČKA, M.; SOTOLÁŘ, A. a kol. Trestní zákoník. Komentář. I. Díl. Praha: Wolters Kluwer, a. s., 2015, ISBN 978-80-7478-790-4, s. 434

Důležitým paragrafem ohledně výjimečného trestu je také § 88 odst. 4, 5, který upravuje podmíněně propuštění z výkonu trestu odnětí svobody uloženého jako výjimečný trest.

Trestní zákoník výjimečným trestem rozumí dva typy trestů, přičemž v obou případech jde o trest odnětí svobody. Jedná se o trest odnětí svobody nad dvacet až do třiceti let a trest odnětí svobody na doživotí. Podstatu výjimečného trestu můžeme spatřovat zejména v dlouhodobém odnětí svobody. A již z této podstaty tedy půjde o nepodmíněný trest odnětí svobody podle § 52 odst. 2 písm. a) TZ, protože kvůli jeho délce není možné uvažovat o použití § 81 TZ (podmíněný odklad výkonu trestu odnětí svobody).

Je důležité dodat, že výjimečný trest není u žádného trestného činu stanoven jako jediná trestní sankce, ale vždy pouze jako alternativa k jinému trestu (trestu odnětí svobody).

O výjimečném trestu dále stanoví § 52 v odstavci 3, že je to zvláštní typ trestu odnětí svobody. Nejedná se o další druh trestu vedle trestů vyjmenovaných v § 52 odst. 1, ale jedná se o zvláštní typ.

Zvláštnost a výjimečnost výjimečného trestu spatřuje Púry v delší době trvání, než je nejvyšší přípustná hranice trestu odnětí svobody podle § 55 odst. 1, v přesně vymezených podmínkách, za jakých lze výjimečný trest uložit (a které jsou odlišné od obecných podmínek pro ukládání nepodmíněného trestu odnětí svobody v § 54), v obligatorním způsobu výkonu tohoto trestu (§ 56 odst. 2 písm. d), odst. 3) a ve ztížených možnostech podmíněného propuštění z výkonu výjimečného trestu (§ 88 odst. 4, 5).⁵⁸

2.2.1 Obecné podmínky pro uložení výjimečného trestu

Výjimečný trest je v hierarchii trestů v trestním zákoníku ten nejpřísnější, který odsouzeného nejvíce postihuje na jeho právech. Soudy by ho měly používat jako prostředek ultima ratio, kdy není možné jinými prostředky dosáhnout smyslu a účelu trestního práva. Z tohoto důvodu jsou podmínky pro jeho uložení stanoveny přísně, jejich výčet je taxativní a musí být bezpochyby naplněny, aby ho soud mohl uložit.

Zákonné podmínky uvedené v § 54 TZ můžeme rozdělit na obecné předpoklady, které jsou společné oběma typům tohoto trestu, a dále na podmínky určené zvlášť pro trest odnětí svobody nad 20 až do 30 let a zvlášť pro trest odnětí svobody na doživotí.

Obecné podmínky jsou určeny ve větě druhé prvního odstavce § 54 a výjimečný trest podle nich může být uložen pouze:

⁵⁸ PÚRY, F. In ŠÁMAL, P. a kol. Trestní zákoník I. § 1 až 139. Komentář. 2. vydání. Praha: C. H. Beck, 2012, ISBN 978-80-7400-428-5, s. 733

- a) za zvlášť závažný zločin,
- b) u kterého to trestní zákon výslovně dovoluje.

Tyto základní předpoklady musí být v každém případě uložení výjimečného trestu splněny kumulativně.

Trestné činy dělí trestní zákoník na přečiny a zločiny. Jako zvláštní subkategorii zločinu vymezuje v § 14 odst. 3 TZ zvlášť závažné zločiny jako ty úmyslné trestné činy, za něž trestní zákon stanoví trest odnětí svobody s horní hranicí trestní sazby nejméně deset let.

Toto dále § 54 u výjimečného trestu omezuje. Aby mohl být uložen, musí tuto sankci u příslušného ustanovení zvlášť závažného zločinu ve zvláštní části trestní zákon výslovně dovolovat. Pokud to trestní zákon výslovně nestanoví, nelze za zvlášť závažný zločin uložit výjimečný trest, i kdyby byly naplněny další předpoklady pro jeho uložení, jako je velmi vysoká závažnost spáchaného činu, obzvláště ztížená náprava pachatele nebo by to vyžadovala účinná ochrana společnosti.

V trestním zákoníku nalezneme 31 zvlášť závažných zločinů, za jejichž spáchání mohou soudy ukládat výjimečné tresty. Jedná se o trestný čin vraždy (jeho kvalifikovaná skutková podstata), o nejzávažnější trestné činy obecně nebezpečné, nejtěžší trestné činy proti České republice, cizímu státu a mezinárodní organizaci, vojenské trestné činy a trestné činy proti lidskosti, proti míru a válečné trestné činy. Vždy se jedná o tu nejtěžší podobu daného trestného činu.

Tyto dva předpoklady ale samy o sobě pro uložení výjimečného trestu nepostačují, splněny musí být i předpoklady určené samostatně pro obě jeho formy.

2.2.2 Podmínky pro uložení trestu odnětí svobody nad 20 až do 30 let

Trest odnětí svobody nad 20 až do 30 let je mírnější formou výjimečného trestu, i když i zde se ukládá trest nad hranici nejvyšší přípustné sazby. Tato mírnější forma může být uložena podle § 54 odst. 2 TZ tehdy:

- a) jestliže závažnost spáchaného zvlášť závažného zločinu je velmi vysoká nebo
- b) možnost nápravy pachatele je obzvláště ztížena.

Tyto podmínky jsou alternativní, vedle obecných podmínek v odstavci 1 postačí splnění alespoň jedné z nich.

Velmi vysoká závažnost

Povaha a závažnost spáchaného činu se určuje zejména podle kritérií v § 39 odst. 2 TZ. Jsou jimi zejména význam dotčeného chráněného zájmu, způsob provedení činu a jeho

následky, okolnosti, za kterých byl čin spáchán, osoba pachatele, míra jeho zavinění, jeho pohnutka, záměr a cíl. V každém konkrétním případě je nutné posoudit, o jaký stupeň závažnosti se jedná. K posuzování závažnosti trestného činu píše Kalvodová: „Je ale třeba vzít v úvahu, že výjimečný trest je možné uložit jen za zvlášť závažné zločiny, jejichž závažnost je již typově vysoká. Při posuzování konkrétní závažnosti je proto třeba hodnotit, zda intenzita naplnění znaků skutkové podstaty podstatně převýšila intenzitu, jaká se u zvlášť závažných zločinů tohoto typu vyskytuje.“⁵⁹

Velmi vysoká závažnost pak bude typicky vyplývat zejména ze zvlášť zavrženíhodného způsobu provedení, zvlášť zavrženíhodné pohnutky nebo ze zvlášť těžkého a těžko napravitelného následku (stejně jako je tomu u jedné z podmínek pro trest odnětí svobody na doživotí, přísnější formy výjimečného trestu).

Vedle obecných zásad pro ukládání trestů v § 39 je třeba zohlednit i polehčující okolnosti podle § 41 a přitěžující okolnosti podle § 42. Je ovšem nutné brát na zřetel, že ztížená možnost nápravy pachatele je samostatným kritériem pro uložení trestu odnětí svobody nad 20 až do 30 let. Kalvodová se domnívá, že v případě, kdy soud ukládá trest odnětí svobody nad 20 až do 30 let pouze z důvodu velmi vysoké závažnosti spáchaného zvlášť závažného zločinu (a ne z důvodu obzvláště těžké nápravy pachatele), je možné okolnosti pachatelovy osobnosti použít alespoň podpůrně při posuzování konkrétního stupně závažnosti.⁶⁰

Také při ukládání výjimečného trestu samozřejmě platí zákaz dvojího přičítání vyslovený v § 39 odst. 5 TZ. Protože se u výjimečného trestu vždy bude jednat o zvlášť závažný zločin a typová závažnost činu bude tak vždy vyšší, je třeba rozlišit, které okolnosti případu jsou zahrnuty skutkovou podstatou a které již nikoli. Pokud je určitá skutečnost zákonným znakem trestného činu, nemůže být znovu přičítána jako podmínka velmi vysoké závažnosti ve smyslu § 54 odst. 2 TZ.

Naproti tomu ale zmíněný zákaz dvojího přičítání není porušen, pokud se hodnotí jen intenzita spáchaného činu. Toto judikoval Nejvyšší soud vícekrát, např. v rozsudku sp. zn. 8 Tdo 1186/2014-54 judikoval následující: „Porušením tohoto zákazu totiž není to, že okolnosti představující zákonné znaky trestného činu, resp. okolnosti, které podmiňují použití vyšší

⁵⁹ KALVODOVÁ V. In ŠČERBA, F. a kol. Trestní zákoník. Komentář. 1. vydání. Praha: C. H. Beck, 2020, ISBN 978-80-7400-807-8, s. 758

⁶⁰ tamtéž

trestní sazby, Krajský soud v Brně při ukládání trestu hodnotil z toho hlediska, v jaké intenzitě byly posuzovaným činem naplněny.“⁶¹

Obzvláště ztížená možnost nápravy pachatele

Pokud se soud bude při ukládání trestu odnětí svobody nad 20 až do 30 let opírat o alternativu obzvláště ztížené nápravy pachatele, je potřeba, aby tento úsudek založil na komplexním posouzení pachatelovy osobnosti, jeho charakteru, dosavadního života, návyků, chování po činu, přístupu k trestnímu řízení, snahy o nápravu, případně již dříve spáchaných trestných činů a také z určitého odhadu budoucího chování pachatele. Obvykle by měl vycházet ze znaleckých posudků.

Soud musí také dostatečně odůvodnit, proč nepostačí mírnější trest odnětí svobody, nebo více různých druhů trestů vedle sebe.

K souvislosti mezi recidivou či naopak čistým trestním rejstříkem a ztíženou nápravou pachatele se Nejvyšší soud vyslovil takto: „Uložení výjimečného trestu odnětí svobody nad dvacet až do třiceti let podle § 54 odst. 2 TrZ, opírající se o alternativu, že možnost nápravy pachatele je obzvláště ztížena, není bez dalšího vyloučeno zjištěním, že pachatel dosud nebyl ve výkonu trestu odnětí svobody a před spácháním posuzovaného trestného činu mu byly ukládány toliko sankce nespojené s přímým výkonem trestu odnětí svobody. V takovém případě je však nutno na základě komplexního hodnocení osobnosti pachatele pečlivě zkoumat, zda tu existují jiné podstatné okolnosti, které uvedenou podmínku pro uložení výjimečného trestu přesvědčivě splňují.“⁶²

Názor Nejvyššího soudu tak podtrhuje požadavek, aby soud nejdříve zcela komplexně zhodnotil za pomoci znalců osobu pachatele v daném okamžiku a na ztíženou nápravu neusuzoval pouze z jeho minulosti.

V této souvislosti se poté Nejvyšší soud vyslovil speciálně i k čerstvě dospělým pachatelům, neboli pachatelům ve věku blízkém věku mladistvých, u kterých je podle něj nutné závěr o naplnění podmínky obzvláště ztížené nápravy pachatele „založit na komplexním zhodnocení jeho osobnosti (tj. souhrnu všech poznatků o jeho chování a stavu jeho osobnosti) za současného zohlednění případně neukončeného procesu pachatelova dospívání, jenž je značně individuální a závisí mimo jiné na míře duševní a mravní vyspělosti a stupni jeho

⁶¹ Usnesení Nejvyššího soudu ze dne 30. 9. 2014, sp. zn. 4 Tdo 1186/2014-54

⁶² Usnesení Nejvyššího soudu R 46/2011

socializace.“⁶³ U mladých pachatelů je třeba tedy vzít v potaz jejich možný další duševní a mravní vývoj, který ještě pro jejich nízký věk nemusel být ukončen.

2.2.3 Podmínky pro uložení trestu odnětí svobody na doživotí

Trest odnětí svobody na doživotí je nejpřísnější forma trestu, které české trestní právo zná. Je sankcí za trestné činy, které se svou mimořádnou vážností zcela vymykají. Proto zákonné předpoklady, nutné pro jeho uložení, jsou ještě přísněji stanoveny, než tomu je u mírnější alternativy výjimečného trestu.

Okruh zvlášť závažných zločinů, za které lze uložit doživotní trest, je zúžen na 11 taxativně vyjmenovaných deliktů v návěti § 54 odst. 3 TZ. Jedná se o činy, kterými pachatel úmyslně zavinil smrt jiného člověka, a to dokonáním kvalifikované skutkové podstaty vyjmenovaných činů (nepostačí příprava nebo pokus). Není jistě bez zajímavosti, že dokonání trestného činu není obligatorní podmínkou pro uložení trestu odnětí svobody nad 20 až 30 let a soudy takto trestaly i za pouhý pokus. Tato praxe byla silně kritizována jak Ústavním soudem⁶⁴, který apeloval na proporcionalitu trestu a závažnosti spáchaného činu, tak i akademickou obcí. Musil je toho názoru, že pokus je vždy méně společensky nebezpečný než dokonáný čin a neměl by být trestán výjimečným trestem. Současně má za to, že celá konstrukce § 54 TZ je překombinovaná a zbytečně příliš složitá, takže i samotné orgány činné v trestním řízení si nejsou jisti její správnou interpretací.⁶⁵

Naopak již není možné uložit doživotní trest za trestné činy se smrtelným následkem (který je u těchto činů ovšem pokryt pouze nedbalostí) v případě recidivy, jak to bylo umožněno novelou tr. zákona č. 320/2006 Sb., a která dle Kalvodové byla přijímána značně kontroverzně.⁶⁶

Kromě spáchání vyjmenovaných zločinů musí být splněny další podmínky v odstavci 3 § 54 TZ:

⁶³ Usnesení Nejvyššího soudu ze dne 14.8.2019, sp. zn. 8 Tdo 818/2019, publikované ve Sbírce soudních rozhodnutí a stanovisek pod číslem R 21/2020

⁶⁴ Nález Ústavního soudu, sp. zn. III. ÚS 1250/12

⁶⁵ MUSIL, J. Ukládání výjimečného trestu odnětí svobody za pokus trestného činu (kritická připomínka k současné soudní praxi) In GRIVNA, T.; ŠIMÁNOVÁ, H. (eds.). Ukládání trestů a jejich výkon. Plzeň: Aleš Čeněk, 2020. ISBN 978-80-7380-833-4, s. 9-21

⁶⁶ KALVODOVÁ, V. Výjimečný trest v procesu reformy trestního práva hmotného. In Aktuální problémy rekodifikace trestního práva hmotného. Acta Universitatis Carolinae. 2007, č. 2, ISSN 0323-0619, s. 106

- a) takový zvlášť závažný zločin je mimořádně závažný vzhledem k zvlášť zavrženíhodnému způsobu provedení činu nebo k zvlášť zavrženíhodné pohnutce nebo k zvlášť těžkému a těžko napravitelnému následku a
- b) uložení takového trestu vyžaduje účinná ochrana společnosti nebo není naděje, že by pachatele bylo možno napravit trestem odnětí svobody nad dvacet až do třiceti let.

Předpoklady v návěti odstavce, v písmenu a) a písmenu b) je třeba naplnit kumulativně. Pod písmenem b) se ovšem nachází vlastně dvě formy, které lze naplnit alternativně, postačí kterákoli z nich.

Mimořádná závažnost

Mimořádná závažnost může spočívat ve zvlášť zavrženíhodném způsobu provedení činu, zvlášť zavrženíhodné pohnutce nebo ve zvlášť těžkém a těžko napravitelném následku. Trestní zákoník tato kritéria mimořádné závažnosti stanoví alternativně, může být tedy naplněno jenom jedno, více či všechny tři, přičemž pokud je naplněno v daném případě kritérií více, zvyšuje to závažnost spáchaného deliktu. Nejvyšší soud tento názor publikoval pod č. 25/1973-II Sb. rozh. tr: „Treba uviesť, že tá skutočnosť, že v súdenom prípade u obvinených A. S. a S. B. boli preukázané všetky tieto tri kritériá (spôsob vykonania činu, pohnútka a následok), hoci vzhľadom na ich alternatívnosť nemusia byť dané súčasne, tiež mimoriadne zvyšuje stupeň nebezpečnosti činu pre spoločnosť.“⁶⁷ Je třeba doplnit, že v době tohoto rozhodnutí byl podmínkou pro uložení výjimečného trestu mimořádně vysoký stupeň nebezpečnosti činu pro společnost, který byl rekodifikací z roku 2009 nahrazen právě pojmem mimořádná závažnost.

Protože takto definovaná mimořádná závažnost byla již předpokladem pro uložení trestu smrti jako výjimečného trestu v tr. zákoně, Nejvyšší soud se k dané problematice opakovaně vyjadřoval, a máme tak použitelnou judikaturu i pro vymezení mimořádné závažnosti u výjimečného trestu v dnešní podobě.

Dále budou krátce vysvětlena jednotlivá kritéria.

Zvlášť zavrženíhodný způsob provedení činu

Způsob provedení činu je součástí objektivní stránky trestného činu a při jeho hodnocení je potřeba zvážit celkový charakter jednání pachatele, jeho útoku, ale i všech souvisejících okolností, za kterých k němu došlo. Zvlášť zavrženíhodný způsob provedení činu může podle zprávy Nejvyššího soudu spočívat ve vyšší míře brutality a surovosti, zákeřnosti, zvláštní lsti

⁶⁷ Rozhodnutí Nejvyššího soudu R 25/1973-II

či zvrhlosti, než jaká bývá s danými trestnými činy zpravidla spojována. Dále je možné také přihlížet ke zvláštním fyzickým a psychickým útrapám, kterým byla oběť vystavena.⁶⁸

Nejvyšší soud pak spatřoval zvlášť zavrženíhodný způsob provedení činu kupříkladu v hrubém zneužití důvěry a bezbrannosti sedmiletého dítěte, které před smrtí zažívalo pocity hrůzy a strachu (R 23/1975⁶⁹), zavraždění jednoho policisty a pokusu o vraždu dalších dvou policistů skrytou zbraní během výslechu ve výslechové místnosti (R 62/1971⁷⁰), nebo v mimořádně brutálním rozdupáním a rozmačkáním těla oběti (R 61/1971-III⁷¹).

Zvlášť zavrženíhodná pohnutka

Pohnutkou ke spáchání trestného činu je určitý vnitřní podnět, který pachatele vedl k tomu, že se rozhodl tento čin spáchat. Je to jedním z obecných hledisek podle § 39 odst. 2 TZ pro určení závažnosti a povahy trestného činu.

Trestní zákoník při určování přitěžujících okolností sám demonstrativně stanovuje, jaké pohnutky jsou v kategorii zvlášť zavrženíhodných pohnutek. Jedná se o skutky spáchané ze ziskuchtivosti, pomsty, z národnostní, rasové, etnické, náboženské, třídní či jiné podobné nenávisti. Tento výčet je ovšem pouze demonstrativní, o čemž svědčí dovětek „a jiné zvlášť zavrženíhodné pohnutky“.

Zvlášť zavrženíhodná pohnutka je pohnutka, která je v přímém rozporu s občanskou morálkou a svědčí zpravidla o morální zvrhlosti, bezcitnosti, bezohledném sobectví, o naprostém pohrdání základními lidskými hodnotami a o neúctě k lidskému životu. Může jít o příklady extrémní ziskuchtivosti, bezohledné snaze vyhnout se trestnímu stíhání i za cenu vraždění nebo pomstychtivosti. O zvlášť zavrženíhodnou pohnutku se může jednat i v případě sexuální zvrácenosti a zvrhlosti, ale nepůjde o ni, pokud jejím základem jsou přirozené lidské city (jako je afekt, hněv nebo žárlivost), nebo jejím základem jsou biologické procesy a stavy, jako tomu může být u některých sexuálních úchylek (R 41/1976⁷²).

Zavrženíhodná pohnutka je znakem kvalifikované skutkové podstaty vraždy podle § 140 odst. 3 písm. j) TZ. Zde je tedy nutné rozlišovat různé úrovně zavrženíhodnosti pohnutky mezi zavrženíhodnou a zvlášť zavrženíhodnou pohnutkou. I když se jedná o jedno hledisko pro určení závažnosti a povahy činu, Nejvyšší soud dovedl, že nemusí být porušen zákaz dvojího přičítání ani v případech spáchání vraždy podle § 140 odst. 3 písm. j) TZ a zároveň podřazení

⁶⁸ Zpráva Nejvyššího soudu R 41/1976

⁶⁹ Rozhodnutí Nejvyššího soudu R 23/1975

⁷⁰ Rozhodnutí Nejvyššího soudu R 62/1971

⁷¹ Rozhodnutí Nejvyššího soudu R 61/1971-III

⁷² Zpráva Nejvyššího soudu R 41/1976

pod alternativu zvlášť zavrženíhodné pohnutky podle § 54 odst. 3 písm. a) TZ při ukládání doživotního trestu.⁷³

Zvlášť těžký a těžko napravitelný následek

Alternativa podmínky zvlášť těžkého a těžko napravitelného následku předpokládá poruchu (nepostačí pouhá hrozba) na právem chráněném zájmu, která je nenapravitelná nebo pouze velmi obtížně napravitelná. Touto poruchou může být u zločinu vraždy usmrcení většího počtu lidí, u těch trestných činů, kde postačuje usmrcení jedné osoby, se může jednat o usmrcení více osob, nebo se může jednat o kombinaci usmrcení člověka například ještě se současným způsobením těžké újmy na zdraví dalším osobám.

Púry je toho názoru, že „není vyloučeno považovat za zvlášť těžký a těžko napravitelný následek vedle úmyslného usmrcení aspoň jedné osoby, které je obligatorním následkem, i majetkovou škodu mimořádně velkého rozsahu, vážnou a těžko odstranitelnou poruchu v hospodářství, ve fungování státního aparátu, důležitých provozů (např. jaderných elektráren, letového provozu, zdravotnické služby), popřípadě i s negativním dopadem v mezinárodním měřítku apod.“⁷⁴

Jako zvlášť těžký a těžko napravitelný následek ovšem není možné klasifikovat následek, který je zákonným znakem spáchaného deliktu, protože by tím byl porušen zákaz dvojího přičítání. Není tedy možné za těžký a těžko napravitelný následek považovat vraždu 2 lidí, když úmyslné usmrcení dvou a více osob je zároveň zákonný znak vraždy podle § 140 odst. 3 písm. a) TZ.

Účinná ochrana společnosti a absence naděje na nápravu pachatele

Jako poslední podmínku pro uložení doživotního trestu stanovuje trestní zákoník požadavek účinné ochrany společnosti nebo (alternativně) absenci naděje, že by pachatele bylo možné napravit trestem odnětí svobody nad 20 až do 30 let. Tyto dva předpoklady představují zároveň požadavek generální a individuální prevence, který není v daném případě možné naplnit mírnějším trestem.

Účinná ochrana společnosti

Trestní zákoník požadavkem účinné ochrany společnosti reflektuje zejména hledisko generální prevence, kdy je doživotním trestem pachateli zabraňováno v páchaní další trestné

⁷³ Usnesení Nejvyššího soudu ze dne 25.2.2015, sp. zn.7 Tdo 1608/2014

⁷⁴ PÚRY, F. In ŠÁMAL, P. a kol. Trestní zákoník I. § 1 až 139. Komentář. 2. vydání. Praha: C. H. Beck, 2012, ISBN 978-80-7400-428-5, s. 741

činnosti a společnost je tak prostřednictvím uložení tohoto trestu chráněná. V tomto smyslu je doživotní trest přímou náhradou trestu smrti. Společnost už není chráněná tak, že by pachatel byl odstraněn nejen ze společnosti, ale i nadobro z tohoto světa, ale pouze tím, že pachatel do konce svého života (pokud nebude podmíněně propuštěn) bude trávit svůj čas mimo společnost pod dohledem ve vězení. Přičemž slovo pouze v předchozí větě by mělo být spíše v uvozovkách, protože se jedná o největší postih na pachatelových právech. Zároveň v kontextu trestu smrti je trest odnětí svobody na doživotí zřejmě jeho lehčí verzí.

Jak už bylo popsáno výše, výjimečný trest je trestem ultima ratio a při hodnocení podmínky účinné ochrany společnosti je třeba k tomu takto obzvlášť přistupovat. Púry tuto subsidiaritu doživotního trestu vyjádřil tak, že dle něj „uložení tohoto trestu bude namíste, když jiné prostředky, a zejména i nejcitelnější jiné tresty nebo ochranná opatření (zejména zabezpečovací detence) nebudou způsobilé účinně ochránit společnost před nejnebezpečnější kriminalitou, která velmi negativním a často nenahraditelným způsobem poškozuje základní společenské hodnoty. Může tomu tak být za předpokladu, jestliže bude hrozit mimořádné ohrožení např. v důsledku trestných činů uvedených v návěť § 54 odst. 3, které se budou častěji vyskytovat, budou zaměřeny proti některým kategoriím osob, jež jsou jimi ohroženy (např. děti, úředních osob), dojde k hlubokému znepokojení široké veřejnosti apod. (srov. přiměřeně R 23/1975). Trest odnětí svobody na doživotí je nutno považovat za důležitý prostředek ochrany společnosti i před organizovaným zločinem, teroristickými akcemi apod.“⁷⁵

Nutnost ochrany společnosti je tedy hlavně při naprosto mimořádném ohrožení základních hodnot naší společnosti, ale může být dána i potřebou ochraňovat určitý okruh osob, jak Nejvyšší soud judikoval například ve skutečnosti, že znásilněným či pohlavně zneužitým dětem hrozí objektivně zvýšené nebezpečí, protože pachatelé se v nikoli ojedinělých případech snaží zbavit svědků své předchozí trestné činnosti a děti jsou navíc pod zvláštní ochranou státu a společnosti (R 23/1975⁷⁶). Dalším takovým okruhem osob jsou podle Nejvyššího soudu úřední osoby, a zvláště pak policisté, kteří jsou při výkonu své práce ve zvýšené míře vystavováni ohrožení života a zdraví ze strany pachatelů trestné činnosti (R 62/1971⁷⁷).

Absence naděje na nápravu

⁷⁵ PÚRY, F. In ŠÁMAL, P. a kol. Trestní zákoník I. § 1 až 139. Komentář. 2. vydání. Praha: C. H. Beck, 2012, ISBN 978-80-7400-428-5, s. 741

⁷⁶ Rozhodnutí Nejvyššího soudu R 23/1975

⁷⁷ Rozhodnutí Nejvyššího soudu R 62/1971

Tato varianta podmínky vyjádřená v § 54 odst. 3 písm. b) in fine TZ představuje princip individuální prevence. Odůvodnění doživotního trestu tím, že není naděje na nápravu pachatele, je zároveň vyjádřením subsidiarity této těžší formy výjimečného trestu ve vztahu k trestu odnětí svobody nad 20 až do 30 let a také k obecnému trestu odnětí svobody. Je třeba, aby soud nejprve vyloučil, že pachatele je možné napravit jinými způsoby včetně různých typů ochranných léčení v kombinaci s mírnějšími tresty odnětí svobody, případně i jinými druhy trestů.

Stejně jako při ukládání trestu odnětí svobody nad 20 až do 30 let a podmínce obzvláště ztížené nápravy pachatele, musí soud svůj závěr o absenci naděje na jeho nápravu založit na komplexním zhodnocení osobnosti pachatele, jeho dosavadního života, pohnutek, motivů, jeho chování po činu a případné snahy o nápravu (nebo spíše absence této snahy).

Dle názoru Nejvyššího soudu si splnění této podmínky uložení doživotního trestu vyžaduje rozumná jistota, že je pachatel mírnějším trestem nepřevychovatelný. Tato jistota se musí zakládat na současných znalostech z oblasti medicíny, psychologie a sociologie, možnostech resocializace a při úvaze o možnostech léčebných opatření před i po výkonu trestu. Nepostačuje nedostatek jistoty, že se napraví kratším trestem.⁷⁸

2.2.4 Mladiství a výjimečný trest

Trestání mladistvých upravuje jako *lex specialis* k trestnímu zákoníku zákon č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů (dále jen „ZSVM“).

U mladistvých pachatelů je kladen velký důraz na subsidiaritu nepodmíněného odnětí svobody, a to nejen ZSVM, ale i Evropskými pravidly pro mladistvé pachatele vystavené sankcím nebo opatřením z 5.11.2008⁷⁹, která uvěznění mladistvých označují jako nejzazší prostředek nápravy (*measure of last resort*) a mělo by být ukládáno na co nejkratší dobu. Zároveň je kladen důraz na to, aby mladiství nebyli vůbec vystaveni předstírné vazbě. Důvodem je zejména to, že negativní důsledky odnětí svobody, jako je efekt stigmatizace, ovlivnění kriminogenním prostředím věznice nebo narušení pozitivních sociálních vazeb, jsou u mladistvých pachatelů citelnější než u dospělých.⁸⁰

⁷⁸ Rozhodnutí Nejvyššího soudu R 61/1971

⁷⁹ Recommendation CM/Rec (2008)11 of the Committee of Ministers to member states on the European Rules for juvenile offenders subject to sanctions or measures. Dostupné z <http://euromed-justice-iii.eu/document/coe-2008-council-europe-recommendation-cmrec200811-committee-ministers-member-states>

⁸⁰ ŠČERBA, F., COUFALOVÁ, B. Efektivita sankcionování mladistvých. Praha: Leges, 2016, ISBN-978-80-7502-131-1, s. 163

Podle ZSVM není možné mladistvému uložit výjimečný trest podle § 54 TZ. Pokud ovšem mladistvý spáchá provinění, za které trestní zákoník dovoluje uložení výjimečného trestu, a pokud povaha a závažnost provinění je vzhledem k zvlášť zavrženíhodnému způsobu provedení činu nebo k zvlášť zavrženíhodné pohnutce nebo k zvlášť těžkému a těžko napravitelnému následku mimořádně vysoká, lze mladistvému podle § 31 odst. 3 ZSVM uložit odnětí svobody na 5 až 10 let. Soud musí v takovém případě mít za to, že nepostačí uložení mírnějšího trestního opatření. ZSVM pak o takovém trestním opatření (odnětí svobody na 5 až 10 let) hovoří v kontextu § 34 odst. 1 ZSVM jako o výjimečném trestním opatření odnětí svobody.

V ZSVM dále najdeme zmínku o výjimečném trestu už jen v § 93 odst. 2, kde zákon stanoví, že soudy musí obligatorně uložit ochrannou výchovu dětskému pachateli, který dovršil 12. rok a nepřekročil 15. rok života a který spáchal čin, za nějž trestní zákoník dovoluje uložit výjimečný trest.

2.3 Další překročení maximální hranice trestu odnětí svobody

Nejvyšší přípustná hranice odnětí svobody je stanovena trestním zákoníkem v § 55 na 20 let (v předchozí úpravě hranice činila 15 let). Tuto hranici lze kromě výjimečného trestu překročit ještě ve třech případech, a to mimořádným zvýšením trestu odnětí svobody (§ 59 TZ), uložením trestu odnětí svobody v režimu § 108 TZ pachateli, který trestnou činnost spáchal ve prospěch organizované zločinecké skupiny, anebo při ukládání úhrnného trestu za vícečinný souběh většího počtu trestných činů (§ 43 TZ). Především úprava první dvě možnosti překročení maximální hranice trestu odnětí svobody neumožňovala, a to ani v případě zvlášť nebezpečného recidivisty (§ 42 odst. 1 tr. zákona), ani u pachatele trestného činu spáchaného ve prospěch zločinného spolčení (§ 44 odst. 1 tr. zákona).

Mimořádné zvýšení trestu odnětí svobody podle § 59 TZ je projevem asperace trestání a cílí na recidivisty, kteří opakovaně páchají zvlášť závažné zločiny. Trestní zákoník již nezná pojem zvlášť nebezpečný recidivista, jako jej definoval předchozí tr. zákon, ani neumožňuje uložení doživotního trestu za recidivu u určitých trestných činů (§ 29 odst. 4 tr. zákona tuto možnost dával u trestných činů ublížení na zdraví, loupeže, braní rukojmí, vydírání, znásilnění a pohlavní zneužívání, vždy v nejtěžší podobě daného skutku). Tyto instituty nahradil právě § 59 TZ, protože jak podotýká Púry: „Vzhledem k tomu, že recidivní trestná činnost se však i nadále celosvětově pokládá za velmi vážný a nebezpečný fenomén, který opravňuje ke speciální

legislativní úpravě, bylo třeba zachovat možnost přísnějšího postihu recidivy za určitých zvlášť závažných okolností.“⁸¹

Soud může mimořádně zvýšit trest odnětí svobody pachateli, který znovu spáchal zvlášť závažný zločin, i když už byl pro stejný nebo jiný zvlášť závažný zločin potrestán v minulosti. Musí být ovšem také splněna podmínka, že závažnost zvlášť závažného zločinu je vzhledem k recidivě a ostatním okolnostem případu vysoká nebo možnost nápravy pachatele je ztížena. V takovém případě soud může uložit trest v horní polovině trestní sazby, která je u daného činu ve zvláštní části stanovena, přičemž horní hranice se zvyšuje o třetinu. Důležité je, že se nejedná o obligatorní postup, je pouze na úvaze soudu, zda u konkrétního případu recidivisty vyhodnotí závažnost nově spáchaného zvlášť závažného zločinu jako vysokou nebo nápravu pachatele jako ztíženou, a tedy že případ vyhovuje podmínkám § 59 TZ.

Druhým případem překročení maximální hranice trestu odnětí svobody, mimo výjimečný trest, je ukládání trestu pachateli trestného činu spáchaného ve prospěch organizované zločinecké skupiny podle § 108 TZ. Jedná se o obligatorní zvýšení horní hranice trestní sazby stanovené ve zvláštní části trestního zákoníku o jednu třetinu a uložení trestu v horní polovině takto zvýšené sazby. Pokud by ovšem zároveň byly splněny podmínky pro mimořádné snížení trestu, toto pravidlo o obligatorním zvýšení horní hranice by se neaplikovalo.

Výčet možností uzavírá ukládání úhrnného trestu za vícečinný souběh většího počtu trestných činů podle § 43 odst. 1 TZ. Soud v takovém případě může (nejedná se tedy o obligatorní zvýšení) uložit trest v rámci trestní sazby, jejíž horní hranice se zvyšuje o třetinu. Trestní zákoník ovšem neříká, zda se má jednat o přečiny, zločiny nebo zvlášť závažné zločiny, a zároveň ani přímo nedefinuje, co znamená ‚větší počet‘. To tak zůstává „největší interpretační a aplikační otázkou“⁸² v kontextu tohoto ustanovení.

Je potřeba zdůraznit, že tresty ukládané podle § 59 a § 108 TZ nejsou výjimečnými tresty. Může zde být překročena hranice 20 let odnětí svobody až do maximální výše 26 let a 8 měsíců, aniž by byly splněny podmínky pro uložení výjimečného trestu v § 54 TZ, ale stále se nejedná o výjimečný trest. Tuto skutečnost ve vztahu k § 59 TZ potvrdil i Nejvyšší soud, když ve svém usnesení ze dne 9.9.2020, sp.zn. 8 Tdo 789/2020, judikoval tuto právní větu: „Nenaplnění podmínek pro uložení výjimečného trestu vyžadovaných v § 54 odst. 2 tr. zákoníku nebrání

⁸¹ PÚRY, F. In ŠÁMAL, P. a kol. Trestní zákoník I. § 1 až 139. Komentář. 2. vydání. Praha: C. H. Beck, 2012, ISBN 978-80-7400-428-5, s. 805

⁸² TIBITANZLOVÁ, A. Penalizace a depenalizace – opět, kam směřujeme? – český pohled In GŘIVNA, T., MULÁK, J. a kol. Symbióza trestního práva a kriminologie. K odkazu prof. Oto Novotného. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2022, ISBN 978-80-7676-639-6, s. 86

soudu mimořádně zvýšit obviněnému trest odnětí svobody podle § 59 odst. 1 tr. zákoníku, jsou-li splněna v něm stanovená zákonná kritéria, neboť každé z těchto ustanovení má jinou povahu a obsahuje odlišná hlediska.“⁸³

Jedná se tedy o odlišná ustanovení, která ovšem stejně jako výjimečný trest překračují meze běžného ukládání trestních sankcí. V souvislosti s výjimečným trestem se u obou ustanovení, tedy u mimořádného zvýšení trestu odnětí svobody a u ukládání trestu pachateli trestného činu ve prospěch organizované zločinecké skupiny, výslovně ve druhých odstavcích příslušných paragrafů stanoví, že při ukládání výjimečného trestu odnětí svobody nad 20 až do 30 let nesmí horní hranice převyšovat 30 let.

2.4 Související instituty

Jak již bylo zmíněno výše, výjimečný trest v kontextu celého trestního práva hmotného není jen pouhou definicí v § 54 TZ, ale je komplexně propojen s dalšími trestněprávními instituty.

2.4.1 Podmíněné propuštění

Trestní zákoník v § 88 upravuje podmíněné propuštění z výkonu trestu odnětí svobody. Tento institut umožňuje, aby osoba odsouzená k výkonu nepodmíněného trestu odnětí svobody byla propuštěna na svobodu dříve, než uplyne doba, na kterou byla daná osoba do vězení odsouzena. Odsouzená osoba ovšem musí splnit podmínky pro podmíněné propuštění, kterými je vykonání určité části uloženého trestu, náprava chování ve výkonu trestu a celkové polepšení odsouzeného a předpoklad toho, že odsouzený bude v budoucnu vést řádný život (případně soud může za dovršení nápravy odsouzeného přijmout záruku).

V myšlence podmíněného propuštění se projevují zásady trestního práva, zejména zásada účelnosti trestu, ekonomie trestní represe nebo i zásada přiměřenosti trestu. Je významnou motivací pro odsouzené, aby ve výkonu trestu zlepšili své chování a přehodnotili své postoje, a zároveň je i silnou motivací poté, co byli podmíněně propuštěni, aby opravdu na svobodě vedli řádný život. Smyslem podmíněného odsouzení je propustit na svobodu pachatele, kteří si již odpykali část svého trestu a ve vězení se napravili, čímž dosáhli účelu, pro který jim byl trest uložen.⁸⁴ Novotný upozorňuje, že v laické společnosti se podmíněné propuštění často chápe

⁸³ Usnesení Nejvyššího soudu ze dne 9.9.2020, sp. zn. 8 Tdo 789/2020, publikované ve Sbírce soudních rozhodnutí a stanovisek pod číslem R 47/2021

⁸⁴ KALVODOVÁ, V. In ŠČERBA, F. a kol. Trestní zákoník. Komentář. 1. vydání. Praha: C. H. Beck, 2020, ISBN 978-80-7400-807-8, s. 971

pouze jako nějaký způsob dobrodiní, které je odsouzenému poskytováno. Přitom se ovšem spolu s postpenitenciární péčí jedná o významný resocializační a výchovný prvek.⁸⁵

Pachatelé, kteří byli odsouzeni k výjimečnému trestu, musí pro naplnění předpokladů pro podmíněné propuštění splnit kromě obecných podmínek také podmínku, že od nich nehrozí opakování spáchání stejného nebo obdobného zvláště závažného zločinu. Odsouzení k trestu odnětí svobody nad 20 až do 30 let musí dále vykonat nejméně 2 třetiny uloženého trestu a osoby odsouzené k doživotnímu trestu mohou být podmíněně propuštěny podle § 88 odst. 5 TZ nejdříve po 20 letech ve věznicí.

Při ukládání trestu doživotí může soud také rozhodnout, že se podle § 54 odst. 4 TZ pro účely podmíněného propuštění do doby výkonu trestu nezapočítává doba výkonu strávená ve věznicí se zvýšenou ostrahou. Pro soud se jedná o možnost fakultativní, musí o ní ovšem rozhodnout jedním rozsudkem společně s uložením trestu doživotí. Vzhledem k tomu, že odsouzený na doživotí je obligatorně zařazen do věznice se zvýšenou ostrahou (dle § 56 odst. 3 písm. b), § 56 odst. 3 TZ), ze které může být do mírnějšího typu věznice přeřazen nejdříve po 10 letech výkonu trestu (§ 57 odst. 4 písm. a) TZ), se tímto rozhodnutím soudu fakticky zvyšuje doba pro možnost podmíněného propuštění na 30 let. Uložený trest se tak pro odsouzeného podstatně zpřísnuje.

Tato zpřísnující úprava byla obsažena již v tr. zákoně, který ovšem toto zpřísnění dovoľoval také u trestu odnětí svobody nad 20 až do 30 let.

Smyslem tohoto ustanovení má být zřejmě motivace pro odsouzené, aby svým chováním co nejdříve dosáhli přeřazení do mírnějšího typu věznice a následně dosáhli podmíněného propuštění.⁸⁶

Tato úvaha je nicméně mírně řečeno kontroverzní, protože být motivován k dobrému chování s vyhlídkou 30 let „za mřížemi“, je v kontextu lidského života velmi těžko představitelné. Tlapák Navrátilová se domnívá, že v této formě se uložený trest „odsouzeným musí jevit, že jsou skutečně odsouzeni na doživotí.“⁸⁷ Kalvodová vidí uvedenou možnost zpřísnění, zejména právě u doživotí, z hlediska účelu trestu i zásady ekonomie trestní represe jako diskutabilní, protože „možnost podmíněného propuštění z výkonu doživotního trestu představuje významný pozitivní motivační faktor i významný prostředek ovlivňující

⁸⁵ NOVOTNÝ, O. O trestu a vězeňství. 2. vydání, Praha: Academia, 1969, s. 204

⁸⁶ PÚRY, F. In ŠÁMAL, P. a kol. Trestní zákoník I. § 1 až 139. Komentář. 2. vydání. Praha: C. H. Beck, 2012, ISBN 978 80 7400-428-5, s. 743

⁸⁷ TLAPÁK NAVRÁTILOVÁ, J. Výjimečný trest. Praha: Leges, 2010, ISBN 978-80-87212-41-7, s. 66

resocializaci odsouzených. Neúměrné oddálení šance na znovunabytí svobody dané od samotného počátku či její případné pozdější vyloučení tak může působit kontraproduktivně k účelu trestu.⁸⁸ O prospěšnosti možnosti podmíněného propuštění je přesvědčen i Jelínek, protože podle jeho názoru „doživotní trest bez jakékoli naděje by se rovnal sociální popravě odsouzeného.“⁸⁹

Problematické je také to, že zákon nedává soudům žádná vodítka, podle kterých by měly rozhodnout o použití zpřísnění doživotního trestu. Jelikož se v této podobě jedná o nejtěžší trest, který lze v České republice uložit, měl by být ukládán velmi mimořádně a za předpokladu, že k dosažení účelu trestu, nápravy pachatele a ochrany společnosti nepostačí předem neomezená délka odnětí svobody ani jeho výkon ve věznici s nejpřísnějším režimem, ale že je nadto potřeba odsouzenému ztížit podmíněné propuštění na svobodu a tím oddálit či úplně zamezit jeho návrat do občanské společnosti např. z důvodu nutnosti dlouhodobé izolace zvláště nebezpečného pachatele pro jeho negativní vlastnosti nebo proto, že jde o mimořádně narušenou a těžko napravitelnou osobnost.⁹⁰ Tlapák Navrátilová dodává, že „by toto opatření mělo být používáno opravdu výjimečně, a to nejspíše v těch případech, kdy by byl uložen trest smrti, byl-li by přípustný vedle doživotního trestu.“⁹¹

Při podmíněném propuštění soud stanoví podle § 89 TZ zkušební dobu (za zločin v rozmezí 1 až 7 let), může vyslovit dohled a případně další přiměřená omezení a povinnosti. Jestliže odsouzený nevede na svobodě řádný život a neplní své povinnosti, soud rozhodne, že se trest vykoná, přičemž opětovné podmíněné propuštění odsouzeného na doživotí není možné (§ 91 odst. 5 in fine TZ).

2.4.2 Promlčení trestní odpovědnosti

Promlčením trestní odpovědnosti zaniká trestní odpovědnost pachatele za spáchaný trestný čin. Promlčením se rozumí uplynutí určitého času stanoveného v zákoně. Tento čas, promlčecí doba, začíná dle § 34 odst. 2 TZ běžet buď od okamžiku, kdy nastal účinek trestného

⁸⁸ KALVODOVÁ V. Postavení trestu odnětí svobody v systému trestněprávních sankcí. Brno: Masarykova univerzita, 2002, ISBN: 80-210-3025-9, s. 100

⁸⁹ JELÍNEK, J. In JELÍNEK, J. a kol. Trestní zákoník a trestní řád s poznámkami a judikaturou. 9. vydání. Praha: Leges, 2022, ISBN 978-80-7502-637-8, s. 103

⁹⁰ PÚRY, F. In ŠÁMAL, P. a kol. Trestní zákoník I. § 1 až 139. Komentář. 2. vydání. Praha: C. H. Beck, 2012, ISBN 978-80-7400-428-5, s. 743

⁹¹ TLAPÁK NAVRÁTILOVÁ, J. Výjimečný trest. Praha: Leges, 2010, ISBN 978-80-87212-41-7, s. 66

činu, pokud je u takového trestného činu účinek znakem skutkové podstaty (ať už základní nebo kvalifikované), a u ostatních trestných činů začíná běžet okamžikem ukončení jednání.

Důvod, proč v trestním zákoníku je ustanovení, kvůli kterému zaniká trestní odpovědnost pachatelů, což by se na první pohled mohlo zdát nežádoucí pro společnost, je dle Coufalové zřejmý: „Uplynutím zákonem stanovené promlčecí doby oslabuje zájem státu trestněprávně reagovat na spáchaný trestný čin, a to nejen z hlediska generální prevence, ale rovněž z hlediska prevence individuální. Delší časový odstup od spáchání trestného činu může mít rovněž negativní vliv na možnosti dokazování v trestním řízení.“⁹²

Délku promlčecí doby trestní odpovědnosti upravuje § 34 odst. 1 TZ, který trestné činy rozdělil podle závažnosti do 5 skupin a délku promlčecí doby k nim odstupňoval.

Pro trestné činy, za které trestní zákoník dovoluje uložit výjimečný trest, činí promlčecí doba 30 let, tedy nejdelší možný časový úsek. Pro mládež pak ZSVM v § 8 určuje, že trestnost činu zanikne po uplynutí 10 let, pokud jde o provinění, za které trestní zákoník stanoví výjimečný trest.

Na rozdíl od podmíněného propuštění nedělá zákon rozdíl mezi doživotím a odnětím svobody nad 20 až do 30 let, a to vcelku logicky. Běh promlčecí doby pro zánik trestní odpovědnosti v sobě implikuje to, že ještě nebylo pro daný skutek ani zahájeno trestní stíhání, natož aby bylo soudem rozhodnuto o vině a výši trestu.

Z promlčení ale zároveň trestní zákoník v § 35 některé trestné činy vylučuje. Z povahy věci se jedná o nejzávažnější činy, za které je možné z velké většiny uložit výjimečný trest. V případech spáchání např. genocidia, teroristického útoku, útoku proti lidskosti či válečné krutosti lze dokonce uložit trest doživotní.

2.4.3 Promlčení výkonu trestu

Pokud po právní moci odsuzujícího rozsudku uplyne určitá doba, výkon trestu se promlčí a uložený trest již nelze vykonat. Důvodem takovéto úpravy je stejně jako u promlčení trestní odpovědnosti to, že po uplynutí určitého času už by výkon uloženého trestu nesplňoval svůj účel. Podle Vanduchové také „... pachatel, když v promlčecí době nespáchal nový trestný čin,

⁹² COUFALOVÁ, B. In ŠČERBA, F. a kol. Trestní zákoník. Komentář. 1. vydání. Praha: C. H. Beck, 2020, ISBN 978-80-7400-807-8, s. 540

na který zákon stanoví trest stejný anebo přísnější, prokázal, že se polepšil a že tedy výkonu trestu není potřeba.“⁹³

Pokud jde o výjimečný trest, není možné ho vykonat po uplynutí promlčecí doby v délce 30 let (§ 94 odst. 1 písm. a) TZ) a z promlčení jsou dle § 95 ve spojení s § 35 TZ vyloučeny stejné trestné činy jako u promlčení trestní odpovědnosti. ZSVM pak stanoví v § 34 odst. 1 speciálně pro mladé pachatele promlčecí dobu 10 let, pokud jim bylo uloženo výjimečné trestní opatření. Je ovšem velice nepravděpodobné, aby u tak závažných činů, jakými jsou činy trestané výjimečným trestem, bylo promlčení trestu na místě.

2.4.4 Zahlazení

I po vykonání uloženého trestu působí vykonaný trest v životě pachatele negativně, a to jak v trestněprávní rovině, tak i v rovině mimo trestní právo. V trestněprávní rovině můžeme důsledky vykonaného trestu spatřovat v otázce recidivy, mimo trestní právo pak zejména tam, kde je po odsouzeném vyžadována bezúhonnost. Požadavek bezúhonnosti je typický pro výkon určitých povolání a funkcí (kupř. soudce, advokáta, vojáka, ale často bývá vyžadována i při nástupu do práce v soukromém sektoru), provozování živnosti nebo pro získání některých povolení (jako je třeba zbrojní průkaz). Zahlazení je právní fikcí, kterou se tyto negativní následky odsouzení zmírňují. Jde o fikci neodsouzení, kdy se na pachatele hledí, jako by nebyl odsouzen, a k takovému odsouzení zásadně nelze přihlížet.⁹⁴ Jelínek k tomu dodává, že: „Pachatel je ve svém občanském životě postaven zcela na roveň osobám netrestaným. Jelikož stanovené podmínky odsouzeného pobízejí k tomu, aby vedl řádný život, má zahlazení odsouzení také výchovný charakter.“⁹⁵

Dochází tak k zániku právních důsledků, které pachatele odsouzením postihují, avšak nedochází k zániku skutečnosti, že byl spáchán trestný čin (k tomu např. rozhodnutí Nejvyššího soudu SSR ze dne 17.4.1974, sp. zn. 5 Tz 32/74⁹⁶). Právním důsledkem, který zahlazením

⁹³ VANDUCHOVÁ, M. In ŠÁMAL, P., GŘIVNA, T., BOHUSLAV, L., NOVOTNÝ, O., HERCZEG, J., VANDUCHOVÁ, M. a kol. Trestní právo hmotné. 9. vydání, Praha: Wolters Kluwer ČR, 2022, ISBN 978-80-7598-764-8, s. 449

⁹⁴ HERANOVÁ, S., In JELÍNEK, J. a kolektiv. Trestní právo hmotné. Obecná část. Zvláštní část. 8. vydání. Praha: Leges, 2022, ISBN 978-80-7502-576-0, s. 479

⁹⁵ JELÍNEK, J. In JELÍNEK, J. a kol. Trestní zákoník a trestní řád s poznámkami a judikaturou. 9. vydání. Praha: Leges, 2022, ISBN 978-80-7502-637-8, s. 180

⁹⁶ Rozhodnutí Nejvyššího soudu SSR ze dne 17.4.1974, sp. zn. 5 Tz 32/74, publikované ve Sbírce soudních rozhodnutí a stanovisek pod číslem R 7/1975

zaniká, je zejména fakt, že trest se již neuvádí ve výpisu z rejstříku trestů vydávaný na žádost fyzické osoby. V opisu z rejstříku trestů však stále zůstává, ten se ovšem vydává jen na žádost zákonem stanovených subjektů, především pak orgánům činných v trestním řízení. Dalším důležitým právním důsledkem zahlazení je určitě také skutečnost, že v případech, kdy platí fikce neodsouzení, nemůže jít o recidivu. Opětovné spáchání trestného činu ovšem stále může být okolnost podmiňující použití vyšší trestní sazby.⁹⁷

Aby mohlo být odsouzení zahlazeno, je třeba vykonat uložený trest zcela (případně musí být zbytek trestu prominut nebo výkon trestu promlčen) a poté vést řádný život. Pachatelé odsouzení k výjimečnému trestu musí po vykonání vést řádný život nejméně 15 let (§ 105 odst. 1 písm. a) TZ).

Na rozdíl od promlčení trestní odpovědnosti a promlčení výkonu trestu, jejichž účinky nastávají už pouhým uplynutím času, o zahlazení rozhoduje soud, prezident, nebo v některých případech nastává již ze zákona (typicky vykonáním některých druhů trestů jako je trest obecně prospěšných prací, trest zákazu činnosti nebo trest zákazu držení a chovu zvířat). Soud zahladí odsouzení vždy, když jsou splněny podmínky v § 105 odst. 1 TZ (vykonání, prominutí nebo promlčení trestu a následné vedení řádného života po stanovenou dobu). Soud může zahladit odsouzení i dříve, a to dle odstavce 3 stejného paragrafu na žádost odsouzeného nebo toho, kdo je oprávněn nabídnout záruku za dovršení nápravy odsouzeného. Odsouzený musí prokázat svým velmi dobrým chováním, že se napravil. Rozhodnutí o zahlazení je v tomto případě pouze fakultativní.⁹⁸

2.5. Dovolání

Dovolání je mimořádný opravný prostředek v trestním řízení, o kterém rozhoduje Nejvyšší soud (§ 265c zákona č. 141/1961 Sb., o trestním řízení soudním, dále jen „TŘ“ nebo „trestní řád“). Do českého právního řádu ho zakotvila novela trestního řádu provedená zákonem č. 265/2001 Sb. s účinností od 1. 1. 2002 vedle již zavedených mimořádných opravných prostředků – stížnosti pro porušení zákona a obnovy řízení.

Dovolání lze podat pouze k nápravě nejzávažnějších právních vad pravomocných, taxativně v § 265a TŘ vymezených soudních rozhodnutí. Právními vadami (procesními nebo

⁹⁷ HERANOVÁ, S., In JELÍNEK, J. a kolektiv. Trestní právo hmotné. Obecná část. Zvláštní část. 8. vydání. Praha: Leges, 2022, ISBN 978-80-7502-576-0, s. 480

⁹⁸ VANDUCHOVÁ, M. In ŠÁMAL, P., GRÍVNA, T., BOHUSLAV, L., NOVOTNÝ, O., HERCZEG, J., VANDUCHOVÁ, M. a kol. Trestní právo hmotné. 9. vydání, Praha: Wolters Kluwer ČR, 2022, ISBN 978-80-7598-764-8, s. 453

hmotněprávními) musí trpět buď přímo napadené rozhodnutí, nebo řízení, které mu předcházelo.⁹⁹ Skutkové vady je možné dovoláním napravit pouze v případě, že jsou důsledkem nesprávného právního posouzení skutku.¹⁰⁰

Dovolání lze podat také pouze z taxativně vyjmenovaných důvodů v § 265b TŘ, mohou ho podat jen oprávněné osoby v zákonné lhůtě do 2 měsíců od doručení rozhodnutí, které se napadá, a musí splňovat stanovené obsahové náležitosti. Dovolací důvody v odstavci 1 vymezují jednotlivé procesní a hmotněprávní vady, kterými musí napadené rozhodnutí nebo předcházející řízení trpět. Jedná se např. o situace, kdy ve věci rozhodl věcně nepřislušný soud, obviněný neměl obhájce, ač ho podle zákona měl mít, v rozhodnutí chybí některý výrok nebo je neúplný, rozhodná skutková zjištění jsou ve zjevném rozporu s obsahem provedených důkazů nebo důkazy byly procesně nepoužitelné či naopak nebyly nedůvodně provedeny, nebo rozhodnutí spočívá na nesprávném právním posouzení skutku nebo jiném nesprávném hmotněprávním posouzení.

2.5.1 Doživotí jako dovolací důvod

Jako samostatný dovolací důvod pak trestní řád v odstavci 2 § 265b uvádí uložení trestu odnětí svobody na doživotí. „Na rozdíl od dovolacích důvodů uvedených v odstavci 1 uložení trestu odnětí svobody na doživotí (§ 54 odst. 1, 3 tr. zákoníku) samo o sobě nepředstavuje vadu napadeného rozhodnutí. Zákon přitom blíže neuvádí, jaké vady lze prostřednictvím jen tohoto dovolacího důvodu vytýkat,“¹⁰¹ komentuje speciální dovolací důvod Drašík. Dle Púryho ale musí být vytýkány určité, konkrétní, vady, protože by jinak opravné řízení nemělo žádný smysl.¹⁰² Přezkum pravomocně uloženého trestu odnětí svobody na doživotí tedy není obligatorní, z úřední povinnosti, jak to zakotvoval institut obligatorního přezkumu Nejvyšším soudem ČSSR v případech, kdy byl uložen trest smrti,¹⁰³ i když tato možnost byla u doživotního

⁹⁹ PÚRY, F. In FENYK, J., CÍSAŘOVÁ, D., GŘIVNA, T., a kol. Trestní právo procesní. 7. vydání. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2019, ISBN 978-80-7598-306-0, s. 686

¹⁰⁰ HASH, K. In JELÍNEK, J. a kolektiv. Trestní právo procesní. 6. vydání. Praha: Leges, 2021, ISBN 978-80-7502-550-0, s. 732

¹⁰¹ DRAŠTÍK, A., In DRAŠTÍK, A., FENYK, J. a kol. Trestní řád. Komentář. II. Díl. Praha: Wolters Kluwer ČR, a.s., 2017, ISBN 978-80-7552-600-7, s. 463

¹⁰² PÚRY, F. In FENYK, J., CÍSAŘOVÁ, D., GŘIVNA, T., a kol. Trestní právo procesní. 7. vydání. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2019, ISBN 978-80-7598-306-0, s. 699

¹⁰³ HASH, K. In JELÍNEK, J. a kolektiv. Trestní právo procesní. 6. vydání. Praha: Leges, 2021, ISBN 978-80-7502-550-0, s. 738

trestu částí odborné veřejnosti také navrhována.¹⁰⁴ Ostatně již zmiňované statistiky obligatorního přezkumu případů, ve kterých byl uložen trest smrti, kdy téměř třetina rozhodnutí (přesněji 31,8 %) byla Nejvyšším soudem změněna, jsou poměrně velkým argumentem pro zavedení obligatorního přezkumu i u doživotního trestu, který trest smrti nahradil.

Účelem ustanovení uložení doživotního trestu jako samostatného dovolacího důvodu je, aby odsouzený, který dostal nejpřísnější možný trest, měl vždy možnost nechat věc přezkoumat Nejvyšším soudem, a to bez ohledu na charakter vad, které v napadeném rozhodnutí spatřuje.¹⁰⁵

Zařazení tohoto dovolacího důvodu do samostatného odstavce je pak některými odborníky považováno za poněkud nesystémové.¹⁰⁶ Nicméně to potvrzuje závažnost případů, za které soud ukládá doživotní tresty.

Protože z formulace zákona není jasné, v jakém rozsahu by měl Nejvyšší soud napadené rozhodnutí přezkoumávat, muselo toto být ujasněno až soudní praxí. Velký senát trestněprávního kolegia Nejvyššího soudu tak v rozhodnutí R 58/03 judikoval, že: „V případě, kdy obviněnému je uložen trest odnětí svobody na doživotí, je rozsah přezkumu napadeného rozhodnutí dovolacím soudem při uplatnění dovolacího důvodu podle § 265b odst. 2 tr. ř. omezen jen na posouzení toho, zda byly splněny všechny zákonné podmínky pro uložení takového druhu trestu ve smyslu ustanovení § 54 odst. 1, 3 tr. zák. Přitom dovolací soud vychází z toho, zda soudy zjištěný skutkový podklad v tomto směru opodstatňuje právní závěr o splnění podmínek pro uložení trestu odnětí svobody na doživotí.“¹⁰⁷

Podstatou dovolacích námitek, směřujících proti napadenému výroku o trestu, by tedy měly být výhrady ke splnění zákonných podmínek pro uložení doživotního trestu dle § 54 odst. 1, 3 TZ, a to právě z toho důvodu, že se k uložení tohoto výjimečného trestu tento dovolací důvod vztahuje.¹⁰⁸

S uvedeným právním názorem Nejvyššího soudu ovšem část odborníků nesouhlasila a měla na problematiku rozsahu soudního přezkumu jiný názor. Šámal k tomu v Trestněprávní

¹⁰⁴ KALVODOVÁ V. Postavení trestu odnětí svobody v systému trestněprávních sankcí. Brno: Masarykova univerzita, 2002, ISBN: 80-210-3025-9, s. 101

¹⁰⁵ tamtéž

¹⁰⁶ ŘÍHA, J., SOVÁK, Z., In JELÍNEK, J. a kol. Trestní zákoník a trestní řád s poznámkami a judikaturou. 9. vydání, Praha: Leges, 2022, ISBN 978-80-7502-637-8, s. 1116

¹⁰⁷ Usnesení Nejvyššího soudu ze dne 27.3.2003, sp. zn. 15 Tdo 138/2003, publikované ve Sbírce soudních rozhodnutí a stanovisek pod číslem R 58/2003

¹⁰⁸ VANTUCH, P. Trestní řízení z pohledu obhajoby. 2. vydání. Praha: C. H. Beck, 2019, ISBN 978-80-7400-750-7, s. 1133

revue uvedl: „Přestože podstatou dovolání podle § 265b odst. 2 TrŘ je přezkoumání uloženého trestu odnětí svobody na doživotí, zejména z hlediska, zda jsou splněny podmínky pro jeho uložení podle § 29 odst. 1, 3 TrŘ, je možno dovoláním napadat i výrok o vině, a to jak z hlediska použité právní kvalifikace, např. že nejde o trestný čin vyjmenovaný v návěť § 29 odst. 3 TrZ, neboť správně šlo jen o trestný čin vraždy podle § 219 odst. 1 TrZ a nikoli o trestný čin vraždy podle § 219 odst. 2 TrZ, tak i z hlediska zjištění skutkového stavu věci, např. že nebyly řádně zjištěny skutkové okolnosti svědčící o úmyslném zavinění obviněného (odsouzeného) ve vztahu ke smrti poškozeného apod. Takto široce vymezená možnost napadat odsuzující rozsudek, kterým byl uložen trest odnětí svobody na doživotí, vyplývá z toho, že tento výrok o doživotním trestu má vždy svůj podklad ve výroku o vině, a proto je často třeba, aby byl přezkoumán celý výrok o vině, neboť pochybení v tomto výroku se může projevit právě v tom, že byl v rozporu se zákonem uložen trest odnětí svobody na doživotí. V neposlední řadě je samozřejmě možno napadat také skutkové okolnosti vztahující se k osobě obviněného, neboť i tyto skutečnosti zásadně mají podstatný význam pro uložení trestu odnětí svobody na doživotí.“¹⁰⁹

Dokonce i v rámci samotného Nejvyššího soudu nepanovala zpočátku shoda na jednotném právním výkladu. Senát č. 11 trestněprávního kolegia Nejvyššího soudu zastával podobný názor jako Šámal a promítl to do své rozhodovací praxe, kdy se např. v usnesení ze dne 6.9.2002, sp. zn. 11 Tdo 79/2002 vyslovil tak, že v případě, že je podáno dovolání z důvodu § 265b odst. 2 TrŘ, tak se při přezkumu Nejvyšším soudem nejedná pouze o přezkum vlastních zákonných podmínek pro uložení trestu odnětí svobody na doživotí (popř. výroku o trestu jako celku), ale „též o posouzení toho, zda byly splněny zákonné předpoklady pro vyslovení viny obviněného trestným činem, u něhož zákon uložení tohoto výjimečného trestu připouští, a to jak z hlediska správnosti použité právní kvalifikace, tak i z hlediska správnosti a úplnosti skutkových zjištění.“¹¹⁰ Toto usnesení ale velký senát právě rozhodnutím R 58/2003 odmítl a poukázal na to, že kdyby dovolací důvod dle § 265b odst. 2 TrŘ umožňoval přezkum i skutkových vad, pak by to zakládalo nerovnost osob, kdy o této nerovnosti rozhoduje fakticky jen to, která forma výjimečného trestu byla uložena. Dále velký senát trestněprávního kolegia připomněl, že „dovolání je mimořádným opravným prostředkem, jehož smyslem je náprava procesních a právních vad napadeného rozhodnutí, nikoliv však odstraňování skutkových nedostatků“, a že novelou trestního řádu (zákon č. 265/2001 Sb.) byl v přezkumném řízení

¹⁰⁹ ŠÁMAL, P. K důvodu dovolání podle § 265b odst. 2 TrŘ In Trestněprávní revue č. 2/2003, s. 60

¹¹⁰ Usnesení Nejvyššího soudu ze dne 6.9.2002, sp. zn. 11 Tdo 79/2002

opuštěn revizní princip a „není důvod pro uplatňování tohoto principu v rámci řízení o dovolání a zákonná úprava v tomto směru neupravuje žádnou výjimku ani ve vztahu k rozhodnutí, kterým byl uložen trest odnětí svobody na doživotí.“¹¹¹

Rozsah přezkumu je tedy omezen pouze na splnění zákonných podmínek pro uložení trestu odnětí svobody na doživotí, jak je určuje § 54 odst. 1 a 3 TZ.

V mediálně známé kauze Američana Kevina Dahlgrena, odsouzeného na doživotí pro čtyřnásobnou vraždu svých brněnských příbuzných, zase ve spojitosti s dovoláním vystoupilo do popředí jiné ustanovení trestního řádu - § 265p TŘ. Dahlgren se totiž 20 dní před rozhodnutím o dovolání oběsil ve své cele. Protože ale bylo dovolání podáno pouze v jeho prospěch, tak se uplatnil právě § 265p odst. 3 TŘ a o podaném dovolání bylo následně rozhodnuto i po jeho smrti. Nejvyšší soud Dahlgrenovo dovolání odmítl a tím mu potvrdil doživotní trest i posmrtně.¹¹²

2.6. Milost a amnestie

Do pravomocí prezidenta republiky náleží udělovat milosti a amnestie, přičemž milost je individuální akt udělovaný konkrétní osobě, zatímco amnestie je udělována hromadně a o jejím použití na konkrétní odsouzené rozhoduje podle § 368 TŘ soud, který rozhodoval v prvním stupni.¹¹³ Ve vztahu k odsouzeným s výjimečným trestem je milost a amnestie agraciací,¹¹⁴ tedy odpuštěním nebo zmírněním pravomocně uložených trestů.

K udělení milosti dle čl. 62 písm. g) Ústavy (a v trestní rovině pak ve spojení s § 366 TŘ) nepotřebuje prezident od nikoho žádné schválení. Naopak k udělení amnestie podle čl. 63 odst. 1 písm. k) Ústavy je nutná kontrasignace předsedy vlády nebo jím pověřeného člena vlády, stejně jako pro nařízení abolicie dle písmene j) stejného odstavce.

Jednou z nejkontroverznějších milostí byla bezesporu milost pro Jiřího Kájínka, doživotně odsouzeného za dvojnásobnou vraždu a jeden pokus o vraždu, kterou mu udělil Miloš Zeman 23. 5. 2017.

¹¹¹ Usnesení Nejvyššího soudu ze dne 27.3.2003, sp. zn. 15 Tdo 138/2003, publikované ve Sbírce soudních rozhodnutí a stanovisek pod číslem R 58/2003

¹¹² Usnesení Nejvyššího soudu ze dne 31.1.2018, sp. zn. 8 Tdo 1181/2017, publikováno ve Sbírce soudních rozhodnutí a stanovisek pod číslem R 3/2019

¹¹³ TLAPÁK NAVRÁTILOVÁ, J. Výjimečný trest. Praha: Leges, 2010, ISBN 978-80-87212-41-7, s. 68

¹¹⁴ HŘEBEJK, J. In HENDRYCH, D. a kol. Právní slovník. 3. vydání. Praha: C. H. Beck, 2009, ISBN 978-80-7400-059-1, s. 8

3 Výkon výjimečného trestu

3.1 Právní úprava výkonu výjimečného trestu

Výkon výjimečného trestu je v rovině českého práva upraven především ustanoveními trestního zákoníku, Listiny, zákona č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody a o změně některých souvisejících zákonů (dále v této práci jen „ZVTOS“) a vyhláškou Ministerstva spravedlnosti č. 345/1999 Sb., kterou se vydává řád výkonu trestu odnětí svobody (dále v této práci jen „řád výkonu trestu“). Pro jednotlivé věznice dále pak v souladu s § 14 ZVTOS stanovují jejich ředitelé se souhlasem generálního ředitelství Vězeňské služby vnitřní řád konkrétní věznice.

V trestním zákoníku je výkon trestů odnětí svobody řešen v § 56 a 57. Odstavec 1 § 56 TZ určuje, že se nepodmíněný trest odnětí svobody vykonává ve 2 typech věznic – s ostrahou anebo se zvýšenou ostrahou. Toto rozdělení je tzv. vnější diferenciacie a do 30.9.2017 existovaly 4 typy takto diferencovaných věznic, a sice s dohledem, s dozorem, s ostrahou a se zvýšenou ostrahou. Novelou se ale počet typů snížil na 2, a zároveň se podle stupně vnitřního zabezpečení rozčlenily věznice s ostrahou na 3 typy – s nízkým, středním a s vysokým stupněm zabezpečení (§ 12a odst. 1 ZVTOS). Pro mladistvé jsou zřizovány zvláštní oddělené věznice (§ 8 odst. 2 ZVTOS).

Odsouzení, kterým byl uložen výjimečný trest, jsou zpravidla zařazeni do věznice se zvýšenou ostrahou (v souladu s § 56 odst. 2 písm. b) TZ), ale toto zařazení je obligatorní jen pro odsouzené k doživotnímu trestu. Pachatele odsouzeného k mírnější formě výjimečného trestu může soud zařadit i do věznice s ostrahou podle § 56 odst. 3 TZ, pokud má se zřetelem na závažnost spáchaného činu a na stupeň a povahu narušení pachatele za to, že zde bude lépe zaručeno, aby vedl řádný život.

Z věznice se zvýšenou ostrahou může být odsouzený přeřazen nejdříve po vykonání jedné čtvrtiny trestu, pokud jde o trest odnětí svobody nad 20 až do 30 let, a pokud jde o trest na doživotí, tak až po vykonání 10 let trestu (§ 57 odst. 4 TZ). Toto ustanovení má ve spojitosti s § 54 odst. 4 TZ velký vliv na možnost podmíněného propuštění u doživotně odsouzených vězňů, jak již bylo rozebíráno v části 2.4.1 o podmíněném propuštění. O přeřazení vězně mezi oběma typy věznic rozhoduje dle § 57 odst. 1 TZ a § 10 ZVTOS soud, ale o přeřazování v rámci vnitřní diferenciacie rozhoduje ředitel věznice podle § 11a odst. 3 řádu výkonu trestu. Tato rozhodovací pravomoc ředitele věznice, která nemá oporu v zákoně, ale pouze v podzákoném předpisu, byla některými odborníky při projednávání návrhu novely kritizována. Kupříkladu

Kalvodová měla za to, „že jde o natolik významnou otázku (optikou stávající úpravy jde vlastně o změnu způsobu výkonu trestu, o níž rozhoduje soud), že by měla být řešena zákonem, nikoli prováděcím předpisem.“¹¹⁵ Na druhou stranu ale tato úprava umožňuje rychlejší a pružnější reakci vězeňského systému na aktuální stav odsouzeného a lepší rozdělení skupin odsouzených od sebe. To ostatně zdůrazňovala i důvodová zpráva, která kritizovala příliš rigidní a zkosnatělý dosavadní systém vnější a vnitřní diferenciací přechody mezi jednotlivými typy a za hlavní přínos novely označovala možnost, že Vězeňská služba bude mít možnost: „vybudovat flexibilní, jednotně strukturovaný systém umístění a přemístění odsouzených na základě vyhodnocení vnějších a vnitřních rizik, plnění programu zacházení, dodržování vězeňského režimu a realizace výstupního programu.“¹¹⁶ Koneckonců na potřebu změny zařazování a přeřazování vězňů upozorňoval Karabec již v roce 2008, protože podle něj zahraniční zkušenosti ukazují jednoznačně, že systém zařazování odsouzených do jednotlivých skupin vnější a vnitřní diferenciací je již překonán a měl by být nahrazen metodou hodnocení rizik a potřeb pachatele v průběhu výkonu trestu odnětí svobody.¹¹⁷

Výkon obou forem výjimečného trestu se řídí obecnými ustanoveními ZVTOS, kde je stanoven i účel výkonu trestu, kterým je působení na odsouzeného stanovenými prostředky tak, aby snížil nebezpečí recidivy svého kriminálního chování a mohl vést po propuštění soběstačný život v souladu se zákonem, a zároveň aby byla chráněna společnost před pachatelem a bylo jim zabráněno v páchání další trestné činnosti (§ 1 odst. 2 ZVTOS). Avšak odlišení výjimečného trestu na 20 až do 30 let a doživotí kromě již zmíněných zpřísnujících ustanovení v § 54 odst. 4, § 56 odst. 3 a § 57 odst. 4 písm. a) TZ lze spatřovat i v bližším popisu výkonu doživotí v ZVTOS a řádu výkonu trestu. V ZVTOS je výkon doživotního trestu upraven v § 71, který byl z původních 5 odstavců postupně redukován, až po novele ZVTOS č. 58/2017 Sb. čítá pouze 2 odstavce. Nyní tak § 71 stanoví, že vnitřní řád věznice, jakož i obsah a formy zacházení s odsouzenými musí přihlížet k povaze doživotního trestu a k povaze odsouzeného, a dále že takovému odsouzenému nelze přerušit výkon trestu nebo mu udělit kázeňskou odměnu spočívající v povolení dočasně opustit věznici v souvislosti s návštěvou nebo s programem

¹¹⁵ KALVODOVÁ, V. Trest odnětí svobody a jeho výkon. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2016, ISBN 978-80-7552-163-7, s. 121

¹¹⁶ Důvodová zpráva k zákonu č. 58/2017 Sb. kterým se mění zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, ve znění pozdějších předpisů, zákon č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody a o změně některých souvisejících zákonů, ve znění pozdějších předpisů, a další související zákony, s. 7

¹¹⁷ KARABEC, Z. Trestní politika – vstup do problematiky In VANDUCHOVÁ, M., GRIVNA, T. (eds.), Pocta Otovi Novotnému k 80. narozeninám. Praha: ASPI, Wolters Kluwer, 2008, ISBN 978-80-7357-365-2, s. 102

zacházení. Jak z citace předpisu můžeme vidět, úprava výkonu výjimečného trestu není zejména (?) na zákonné úrovni příliš podrobná. V tomto směru lze minimálně v kontextu právě nejprísrnějšího trestu jistě souhlasit s Tlapák Navrátilovou, která se domnívá: „že v ZVTOS není trest odnětí svobody upraven dostatečně podrobně a že by byla na místě propracovanější úprava.“¹¹⁸ Je třeba dodat, že od doby, kdy Tlapák Navrátilová vyjádřila tento svůj názor, byla specifikace výkonu doživotního trestu ještě zúžena.

Kromě úpravy v § 71 ZVTOS se výjimečného trestu (obou forem) týká především § 72a ZVTOS, který zařazuje odsouzené k výjimečnému trestu do kategorie tzv. velmi nebezpečných odsouzených. Velmi nebezpeční odsouzení bývají rozhodnutím ředitele věznice zpravidla umístěni do oddílu se zesíleným stavebně technickým zabezpečením, kde mohou být nejdéle 90 dní. Pokud v té době nejsou zjištěny skutečnosti, ze kterých by šlo důvodně předpokládat, že ohrozí bezpečnost jiných osob, tak se z tohoto oddílu vyřadí. Pokud tyto důvody zjištěny jsou, velmi nebezpečný odsouzený se ponechá v tomto oddílu, a to i opakovaně, nejdéle na dalších 180 dní (§ 72a odst. 2, 3, 4 ZVTOS). V tomto ohledu bylo zařazení § 72a ZVTOS velkou změnou, protože do té doby (do 31.12.2013) byli doživotně odsouzení umístováni výhradně právě do oddílu se zesíleným stavebně technickým zabezpečením, a to bez řádného odůvodnění. Nyní zde jsou zařazení odsouzení splňující podmínky v § 72a ZVTOS a jejichž stav a chování je pravidelně posuzováno.

V řádu výkonu trestu pak k výkonu doživotního trestu ještě nalezneme v § 96 a § 97 pravidla, že v průběhu vycházek mohou být ve zvlášť odůvodněných případech odsouzení poutáni a návštěvy odsouzených jsou prováděny zpravidla za přímého dohledu příslušníka Vězeňské služby.

Byla přijata také Koncepce vězeňství do roku 2025, která zpracovává celou problematiku českého vězeňství, tedy i to, jak vypadá a jak by měl ideálně vypadat výkon trestu.

3.2 Výkon výjimečného trestu

Jak již bylo zmíněno, doživotně odsouzení se obligatorně zařazují do věznice se zvýšenou ostrahou, odsouzení k mírnější formě výjimečného trestu mohou být umístěni i ve věznici s ostrahou, ale jako tzv. velmi nebezpeční zločinci se zpravidla umístí do oddělení se zesíleným stavebně technickým zabezpečením, případně do oddělení s vysokým stupněm zabezpečením.

¹¹⁸ TLAPÁK NAVRÁTILOVÁ, J. Výjimečný trest. Praha: Leges, 2010, ISBN 978-80-87212-41-7, s. 72

Ke dni 31.12. 2022 vykonávalo trest ve věznicích se zvýšenou ostrahou celkem 1101 lidí, většinou ve věznici Karviná, Mírov, Opava a Světlá nad Sázavou (ženské věznice), Plzeň a Valdice.

Tabulka č. 1:

Zvýšená ostraha v roce 2022		
Organizační jednotka	Odsouzení	
	muži	ženy
Brno - nem./det.	2	
Horní Slavkov	4	
Karviná	100	
Kuřim	1	
Liberec	6	
Litoměřice	1	
Mírov	330	
Opava		15
Plzeň	38	
Praha Pankrác	2	
Praha Pankrác - nem.	1	
Světlá nad Sázavou		20
Valdice	581	
Úhrnem:	1066	35
Celkem:	1101	

Zdroj: Měsíční statistické hlášení Vězeňské služby ČR za měsíc prosinec 2022.¹¹⁹

Oddělení se zesíleným stavebně technickým zabezpečením vznikala za účelem odlišit velmi nebezpečné odsouzené od ostatních vězňů s cílem zvýšit celkovou bezpečnost ve věznicích, jak pro vězněné, tak pro zaměstnance. Dále podle Jiříčky „kromě izolace velmi nebezpečných odsouzených je kladen důraz na možnost individuálního přístupu k odsouzenému a vhodného působení na zařazení či znovuzařazení do běžného výkonu trestu.“¹²⁰

U věznění velmi nebezpečných zločinců je tedy potřeba brát v potaz dva úhly pohledu. Na jednu stranu je třeba v zájmu bezpečnosti nebezpečné odsouzené mít pod kontrolou, což lze

¹¹⁹ Měsíční statistické hlášení Vězeňské služby ČR za měsíc prosinec 2022. Dostupné z <https://www.vscr.cz/media/organizacni-jednotky/generalni-reditelstvi/odbor-spravni/statistiky/msh/msh-2022/msh12-2022.pdf>

¹²⁰ JIŘIČKA, V. In DRÁPAL, J., JIŘIČKA, V., RAZSKOVÁ, T. (eds.) České vězeňství. Praha: Wolters Kluwer, 2021, ISBN 978-80-7676-066-0, s. 226

lépe provést, pokud budou samostatně izolováni od ostatních vězňů. Na druhou stranu je nutné tyto vězně zapojit do různých aktivit s ostatními, a hlavně mezi ostatní vězně začlenit, aby vůbec mohla být šance, že se tito velmi nebezpeční odsouzení mohou napravit a změnit svůj postoj a jednání a někdy v budoucnu se mohli vrátit zpátky do společnosti. Tuto integraci mezi standardní odsouzené doporučuje i Výbor ministrů Rady Evropy ve svém Doporučení k zacházení s nebezpečnými pachateli¹²¹, kde jako vhodné navrhuje, aby se zejména doživotně odsouzení mohli účastnit volnočasových aktivit s ostatními, mohli být zařazeni do práce uvnitř věznice nebo měli společné návštěvy.

3.2.1 Statistika výkonu výjimečného trestu v ČR

V roce 2022 vykonávalo v českých věznicích 186 vězňů výjimečný trest, z toho 47 doživotní trest a 139 trest nad 20 let odnětí svobody.

Tabulka č. 2:

Doživotí a TOS nad 20 let			
rok	doživotí	20-30 let	celkem
2012	44	101	145
2013	46	103	149
2014	48	108	156
2015	48	105	153
2016	48	106	154
2017	49	108	157
2018	48	106	154
2019	46	108	154
2020	44	106	150
2021	46	101	147
2022	47	139	186

Zdroj: Statistické ročenky Vězeňské služby ČR a Měsíční statistická hlášení Vězeňské služby ČR¹²²

Pokud se podíváme do podrobnějších statistik za posledních 10 let (tabulka č. 3), zjistíme, že odsouzení k výjimečnému trestu tvoří opravdu velmi malou část celkově odsouzených.

¹²¹ Recommendation CM/Rec (2014)3 of the Committee of Ministers to member States concerning dangerous offenders.

¹²² Statistické ročenky Vězeňské služby ČR za příslušné roky, dostupné z <https://www.vscr.cz/sekce/statisticke-rocenky-vezenske-sluzby>; Měsíční statistická hlášení Vězeňské služby ČR vždy za měsíc prosinec v příslušných letech, dostupné z <https://www.vscr.cz/sekce/mesicni-statisticke-hlaseni>

V roce 2022 tato skupina odsouzených tvořila pouze 1,06 % ze všech odsouzených ve výkonu trestu, doživotně odsouzení jedinci dokonce jen 0,27 %.

Tabulka č. 3:

rok	Doživotí				TOS nad 20 let			
	muži	ženy	celkem	% z ods.	muži	ženy	celkem	% z ods.
2012	41	3	44	0,22%	99	2	101	0,49%
2013	43	3	46	0,32%	100	3	103	0,72%
2014	45	3	48	0,29%	104	4	108	0,66%
2015	45	3	48	0,25%	100	5	105	0,56%
2016	45	3	48	0,23%	101	5	106	0,52%
2017	46	3	49	0,24%	102	6	108	0,53%
2018	45	3	48	0,24%	100	6	106	0,54%
2019	43	3	46	0,24%	102	6	108	0,56%
2020	41	3	44	0,25%	98	8	106	0,60%
2021	43	3	46	0,26%	94	7	101	0,58%
2022	44	3	47	0,27%	130	9	139	0,79%

Zdroj: Statistické ročenky Vězeňské služby ČR a Měsíční statistická hlášení Vězeňské služby ČR¹²³

Na první pohled je znatelný veliký nepoměr v počtu odsouzených mužů a žen. Ženy z celkového počtu 186 lidí vykonávající výjimečný trest v roce 2022 tvoří pouze 6,4 % (v celkovém počtu 13). Podle Heidensohn a Silvestri lze i v dlouhodobém měřítku konstatovat, že ženy páchají méně trestné činnosti než muži a jejich činy jsou méně závažné. Počet spáchaných skutků ženami sice v posledních letech roste, ovšem u mužů to platí také, a tak stále rozdíl mezi oběma pohlavími zůstává velice výrazný.¹²⁴

U doživotně odsouzených tvoří téměř polovinu odsouzení, kteří jsou ve výkonu trestu poprvé, a necelých 20 % odsouzených jsou ve výkonu trestu podruhé. Tato data tak jdou proti narativu, který je možné občas vycítit ve společnosti vůči podmíněnému propuštění – představa pachatele, který dokola páchá trestné činy, je stále podmíněně propouštěn, a nakonec to vygraduje ve spáchání něčeho tak brutálního, že mu soud uloží trest na doživotí.

¹²³ tamtéž

¹²⁴ HEIDENSOHN, F., SILVESTRI, M. Gender and crime In MAGUIRE, M., MORGAN, R., REINER, R. (ed.) The Oxford handbook of criminology, 5. edition. Oxford: Oxford University Press, 2012, ISBN 978-0-19-959027-8, s. 336-369

Tabulka č. 4:

Doživotí - kolikrát již byli trestáni				
počet TOS	muži	ženy	celkem	v %
0x	20	2	22	47,83%
1x	9		9	19,57%
2x	3		3	6,52%
3x	4	1	5	10,87%
4x	3		3	6,52%
5x	1		1	2,17%
6x	1		1	2,17%
7x	1		1	2,17%
8x	1		1	2,17%
součet	43	3	46	100,00%

Zdroj: Statistická ročenka Vězeňské služby ČR za rok 2021¹²⁵

U doživotně odsouzených lze dále pozorovat, jak je důležité vzdělání ve vztahu k závažné kriminalitě. Pouze 15,21 % doživotně odsouzených má maturitní zkoušku, a dokonce žádný nemá vysokoškolské vzdělání.

Tabulka č. 5:

Doživotí - nejvyšší dosažené vzdělání				
vzdělání	muži	ženy	celkem	v %
zvláštní škola	2		2	4,35%
bez zákl. vzdělání	1		1	2,17%
nedokončené zákl. vzdělání	3		3	6,52%
základní vzdělání	14	2	16	34,78%
SŠ odborná s maturitou	6		6	13,04%
SŠ všeobecná s maturitou	1		1	2,17%
SŠ bez maturity	1		1	2,17%
vyučení bez maturity	15	1	16	34,78%
součet	43	3	46	100,00%

Zdroj: Statistická ročenka Vězeňské služby ČR za rok 2021¹²⁶

Nicméně při takto nízkém počtu by nebylo správné činit z těchto dat komplexní závěry.

¹²⁵ Statistická ročenka Vězeňské služby ČR za rok 2021, dostupná na <https://www.vscr.cz/sekce/statisticke-rocenky-vezenske-sluzby>

¹²⁶ tamtéž

3.2.2 Zacházení s odsouzenými k výjimečnému trestu

Každému vězni po přijetí k výkonu trestu a zařazení do příslušného stupně zabezpečení věznice je stanoven individuální program zacházení. Ten se pro každého odsouzeného zpracovává na základě komplexní zprávy o odsouzeném s ohledem na délku trestu, charakteristiku osobnosti a příčiny trestné činnosti (§ 41 odst. 1 ZVTOS) a jeho obecným cílem je připravit odsouzeného na soběstačný život v souladu se zákonem po propuštění z výkonu trestu (§ 40 odst. 2 ZVTOS). Tato komplexní hodnotící zpráva vychází z použití a vyhodnocení tzv. SARPO (souhrnná analýza rizik a potřeb odsouzených). SARPO analyzuje kriminální rizika, která přímo souvisí s příčinnou páchaní trestné činnosti konkrétního pachatele, jeho kriminologické potřeby, predikuje jeho kriminální chování a vyhodnocuje možnost ovlivnění odsouzeného skrze cílených programů zacházení.¹²⁷

Program zacházení obsahuje cíl, kterého má být programem dosaženo, metody, které k tomuto cíli mají vést, a také stanovuje, které aktivity jsou pro konkrétního odsouzeného povinné. Tyto aktivity jsou podle Brunové voleny tak, aby pro odsouzeného byly vhodné a zároveň minimalizovaly případná rizika pro daného odsouzeného, která souvisí zpravidla buď přímo s trestnou činností nebo mohou mít na její páchaní vliv v budoucnu.¹²⁸ Aktivity, které program zacházení může obsahovat, vymezuje pak § 36 řádu výkonu trestu (v odstavci 2 je dělí na pracovní, vzdělávací, speciálně výchovně, zájmové aktivity a oblast utváření vnějších vztahů).

Plnění programu zacházení je pravidelně vyhodnocováno (pro vězně ve věznici se zvýšenou ostrahou jednou za 6 měsíců, pro vězně ve věznicích s ostrahou jednou za 3 měsíce) a toto hodnocení je pak součástí komplexní hodnotící zprávy, na jejímž základě může být odsouzený přeřazen do nižšího nebo naopak do vyššího stupně zabezpečení.

Program zacházení spolu s vnitřním řádem věznice a celkovým zacházením s odsouzeným musí zohledňovat nejen nebezpečnost daného jedince, ale i povahu uděleného trestu z hlediska jeho délky. Proto doživotně odsouzenému nelze v souladu s § 71 odst. 2 ZVTOS přerušit výkon trestu nebo mu v souvislosti s programem zacházení nebo návštěvou udělit kázeňskou odměnu v podobě povoleného dočasného opuštění věznice. Přerušování výkonu

¹²⁷ SARPO se v českých věznicích používá od roku 2012. V rámci Koncepce vězeňství do roku 2025 je používání a fungování SARPO vyhodnoceno jako pozitivní a je doporučeno zachování tohoto systému. (Koncepce vězeňství do roku 2025, s. 50. Dostupné z <https://www.vscr.cz/media/organizacni-jednotky/generalni-reditelstvi/ostatni/koncepce-vezenstvi.pdf>

¹²⁸ BRUNOVÁ, M. Novodobý vývoj a stav vězeňství v České a Slovenské republice. Praha: Leges: 2020, ISBN 978-80-7502-408-4, s. 171

trestu nebo dočasné opuštění věznice v souvislosti s návštěvou nebo s programem zacházení zároveň § 72b ZVTOS vylučuje i při výkonu trestu ve věznici se zvýšenou ostrahou. Pro doživotně odsouzeného tedy tento zákaz platí po celou dobu výkonu trestu, pro odsouzeného k trestu odnětí svobody nad 20 až do 30 let jen po tu dobu, kdy je umístěn ve věznici se zvýšenou ostrahou.

Programy zacházení jsou dále diferencovány podle míry rizika odsouzených. Odsouzení k výjimečnému trestu z povahy věci většinou spadají do kategorie odsouzených s vysokými až velmi vysokými riziky. Je tak pro ně určen program speciálního zacházení, který se dle § 36a odst. 3 řádu výkonu trestu zaměřuje na aktivity speciálně výchovné a vzdělávací a je charakteristický větší mírou odborné intervence a činnostmi speciálně výchovnými. Obsahem programu zacházení pro velmi nebezpečného odsouzeného je také takové působení na jedince, aby bylo dosaženo jeho postojových změn (§ 100a odst. 2 řádu výkonu trestu). Jiříčka má za to, že aby tohoto cíle mohlo být dosaženo, tak by „odborné zacházení mělo ctít princip progresu, tj. postupné dosahování dílčích cílů podporující motivaci u dlouhodobě vězněných.“¹²⁹

Pro velmi nebezpečné odsouzené, kteří jsou zařazeni v oddělení se zesíleným stavebně technickým zabezpečením, bylo odborné zacházení s nimi sjednoceno od roku 2017 napříč všemi věznicemi. Aby vězni mohli být zařazeni do běžného výkonu trestu, musí úspěšně absolvovat minimálně 2 základní fáze, které spočívají v akceptaci stanovených norem a následně v eliminaci rizika. Zároveň se odsouzení musí zapojit povinně minimálně do jedné speciální výchovné aktivity. V rámci akceptace stanovených norem musí vězni zvládnout vědomě kontrolovat své jednání a chování a přijmout odpovědnost za své chování. V rámci eliminace rizik je pak vězeň veden k tomu, aby kriticky pracoval a přehodnocoval své dosavadní hodnoty a postoje a zlepšoval své sociální dovednosti. Je také vystaven přímo pro něj určeným kriminogenním rizikům, na které se učí adekvátně reagovat (např. formou antiagresivního tréninku).¹³⁰ Po převedení do běžného výkonu trestu pak tito odsouzení absolvují další program, který se zaměřuje na tři ústřední oblasti, kterými jsou agrese, sociální kompetence a práce s trestným činem.

Samozřejmě naprosto klíčovým předpokladem pro alespoň nějaký úspěch této odborné penitenciární péče o odsouzeného je jeho vlastní motivace a přístup. Čírtková se domnívá, že pokud odsouzený popírá svou vinu a má odmítavý postoj k programu, tak je jeho šance na

¹²⁹ JIŘIČKA, V. In DRÁPAL, J., JIŘIČKA, V., RAZSKOVÁ, T. (eds.) České vězeňství. Praha: Wolters Kluwer, 2021, ISBN 978-80-7676-066-0, s. 228

¹³⁰ tamtéž

nápravu minimální.¹³¹ Je zcela logické, že pokud vězeň není motivován, tak šance na úspěch programu se zmenšuje, protože vězeň ani nemá zájem program plnit. S takovým odsouzeným je pak možná už jen individuální práce, která se ale zužuje pouze na jeho adaptaci a zajištění vnitřní bezpečnosti.¹³²

Objevují se ovšem i názory, že zejména odsouzení na doživotí jsou kvůli mimořádně vysoké závažnosti spáchanému skutku, psychopatickým rysům osobnosti a negativním účinkům vězení v podstatě nenapravitelní.¹³³ S tím ale nelze souhlasit, protože bychom tímto argumentem mohli dojít až k závěru, že jakákoli práce a speciální zacházení s doživotně odsouzenými nemá smysl. To by zároveň odporovalo samotnému účelu trestu, kdy jedním z jeho faktorů je náprava pachatele. To, že dlouhodobý pobyt ve vězení by neměl představovat jen pouhý trest zbavení svobody (a tím zprostředkovaně i ochranu společnosti před jeho kriminálním chováním) potvrzuje i Marešová, která dodává, že naopak „alespoň u té části dlouhodobě uvězněných, která k tomu má předpoklady, by měl důrazně směřovat k zásadnímu přehodnocení postoje k vlastnímu asociálnímu jednání, k radikální změně životního stylu, příp. životních postojů.“¹³⁴

Nicméně lze souhlasit s tím, že odsouzení k výjimečnému trestu jsou složité a často nebezpečné osobnosti. Proto je nutné, aby s nimi pracovali speciálně vyškolení odborníci a zaměstnanci. Blatníková má za to, že je nutné specifika odsouzených k dlouhodobým trestům zohledňovat především tak, že práce s nimi bude spočívat zejména v psychiatricko-psychologickém terapeutickém působení, které povede k rozvoji jejich osobnosti.¹³⁵ Jiříčka pak doporučuje, aby v oddělení se zesíleným stavebně technickým zabezpečením vyškolený personál pracoval v rámci jednoho stabilního týmu, který spolu komunikuje o potřebách a rizicích vězňů. Rovněž by v tomto oddělení měl být vždy k dispozici psychiatr.¹³⁶ I v Koncepci

¹³¹ ČÍRTKOVÁ, L. Kriminální psychologie. Praha: Eurounion, s.r.o., 1998, ISBN 80-85858-70-3, s. 94

¹³² JIŘIČKA, V. In DRÁPAL, J., JIŘIČKA, V., RAZSKOVÁ, T. (eds.) České vězeňství. Praha: Wolters Kluwer, 2021, ISBN 978-80-7676-066-0, s. 228

¹³³ ŘEHÁČEK, J. Trest odnětí svobody na doživotí a možnost podmíněného propouštění odsouzených z jeho výkonu In Státní zastupitelství č. 09/2007, ISSN 1214-3758, s. 12

¹³⁴ MAREŠOVÁ, A., In KARABEC, Z. a kol. Dlouhodobé tresty odnětí svobody. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2004, ISBN 80-7338-024-2, kapitola 6

¹³⁵ BLATNÍKOVÁ, Š. In KARABEC, Z. a kol. Dlouhodobé tresty odnětí svobody. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2004, ISBN 80-7338-024-2, kapitola 5

¹³⁶ JIŘIČKA, V. In DRÁPAL, J., JIŘIČKA, V., RAZSKOVÁ, T. (eds.) České vězeňství. Praha: Wolters Kluwer, 2021, ISBN 978-80-7676-066-0, s. 227

vězeňství do roku 2025 nalezneme konstatování, že předpokladem pro úspěšné zacházení s vězni je samozřejmě dostatečný počet kvalifikovaných a pozitivně motivovaných zaměstnanců a vychovatelů, a jako strategický cíl si vytýká dostatek odborného personálu a posílení jeho samostatnosti.¹³⁷

3.3 Psychosociální dopady výjimečného trestu

Uvěznění znamená zcela zásadní zásah do identity člověka, protože izolací v úplně jiných podmínkách, než na jaké byl zvyklý, dojde k přetrhání (téměř) veškerých vazeb s okolím, k vytržení ze společnosti a vězeň se musí naučit žít naprosto jiný život pod neustálou kontrolou ze strany dozorců, vychovatelů, zaměstnanců věznice a také ze strany ostatních vězňů. V této souvislosti odborníci mluví o věznicích jako o tzv. totálních institucích, které formují izolované, samostatné sociální uskupení, kde jsou jedinci vystavováni depersonalizaci a nutnosti podřídit se totalitárnímu režimu.¹³⁸

Sykes je toho názoru, že věznice nejsou vhodné pro ovlivnění lidského chování v sociálně pozitivním směru, a to zejména z toho důvodu, že uvězněním jedinec ztrácí svobodu, je omezena jeho autonomie, ztratí heterosexuální vztahy, má nedostatek bezpečí (protože se cítí ohrožen spoluvězni) a dojde k odnětí materiálních i nemateriálních statků.¹³⁹ To dle něj vede k tomu, že se jedinec identifikuje s vězeňskou subkulturou a podporuje to jeho závadné chování. Vedle toho jako prokazatelné negativní vlivy uvěznění uvádí Marešová „přerušování pozitivních sociálních vazeb s původním prostředím (rodinou, přáteli atd.), přerušování pracovních aktivit a vztahů, vykořenění z běžného života společnosti vedoucí po propuštění k problémům s opětovným začleněním do často již změněného prostředí. Průvodním jevem uvěznění je též značné potlačení individuality odsouzených osob, vedoucí u nich ke ztrátě pocitu odpovědnosti za vlastní rozhodování, k převzetí tzv. druhého života vězňů.“¹⁴⁰

¹³⁷ Koncepce vězeňství do roku 2025, s. 43. Dostupné z <https://www.vscr.cz/media/organizacni-jednotky/generalni-reditelstvi/ostatni/koncepce-vezenstvi.pdf>

¹³⁸ o totální instituci hovoří např. GOFFMAN, E. *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. New York: Doubleday Anchor, 1961; ADAMS, K. *Adjusting to Prison Life*. In *Crime and Justice*. 1992, roč. 16, s. 275-359; oboje citováno z DRÁPAL, J., JIŘIČKA, V., RAZSKOVÁ, T. (eds.) *České vězeňství*. Praha: Wolters Kluwer, 2021, ISBN 978-80-7676-066-0, s. 100

¹³⁹ SYKES, G. M. *The society of captives*. Princeton: Princeton University Press, 1958, citováno z TLAPÁK NAVRÁTILOVÁ, J. *Výjimečný trest*. Praha: Leges, 2010, ISBN 978-80-87212-41-7, s. 86

¹⁴⁰ MAREŠOVÁ, A. In KARABEC Z. a kol. *Dlouhodobé tresty odnětí svobody*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2004, ISBN 80-7338-024-2, kapitola 6

I přes to by se ale penitenciární praxe měla řídit zásadou, že vedlejší negativní účinky trestu by neměly znehodnocovat a ani podstatně snižovat jeho hlavní pozitivní účinky.¹⁴¹

Tyto sociální problémy dopadají na všechny vězně, u vězňů vykonávající výjimečný trest můžeme z důvodu oné dlouhodobosti předpokládat, že se tyto negativní vlivy ještě prohlubují.

Zároveň podle psychiatrických a psychologických studií dlouhodobě uvěznění často trpí duševními poruchami (např. neurózy a psychózy), které vznikly právě v důsledku uvěznění. To jim samo o sobě ztěžuje po propuštění začlenění do společnosti.¹⁴²

Co se týče psychologických následků uvěznění, u dlouhodobě vězněných se rovněž velmi často projevuje zásah do jejich osobnosti tak, že se stanou deprivanty, tedy z medicínského hlediska zdravé osoby, u kterých se ale projevují poruchy osobnosti, hodnotově a emocionálně jsou naprosto plošší a nemají morální zábrany ani schopnost s druhými udržet kontakt.¹⁴³ U těchto osob se projevují charakteristiky spojené s antisociální či případně disociální poruchou. Disociální porucha bývá považována za společensky nejnebezpečnější povahovou odchylku, je pro ni typický nedostatek soucitu, anetičnost (extrémní bezcitnost), nelítostnost, nedostatek ohledu a pochopení pro okolí, bezohlednost vůči společenským normám a pravidlům, neschopnost zakoušet vinu a poučit se ze zkušenosti s trestem.¹⁴⁴

Z důvodů určité specifičnosti skupin odsouzených k rozdílným formám výjimečného trestu, budou dále rozebrány jednotlivě.

3.3.1 Trest odnětí svobody na 20 až 30 let

I když se jedná o mírnější alternativu výjimečného trestu s přesně určeným koncem uvěznění (zkráceno na 2/3 trestu v případě podmíněného propuštění), na negativních účincích vězení na psychiku odsouzených to příliš nic nemění. I tak totiž „časově dlouhá perspektiva, vzdálená doba konce trestu, uvědomění si ztracených let mladého nebo středního věku, pobyt

¹⁴¹ BLATNÍKOVÁ, Š., DIBLÍKOVÁ, S., KARABEC, Z. In KARABEC Z. a kol. Dlouhodobé tresty odnětí svobody. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2004, ISBN 80-7338-024-2, kapitola 7

¹⁴² tamtéž

¹⁴³ KOUKOLÍK, F., DRTILOVÁ, J. Zlo na každý den (Život s deprivanty I). Praha: Galén, 2001, ISBN 80-7262-088-6, s. 206

¹⁴⁴ MAREŠOVÁ, A. In KARABEC Z. a kol. Dlouhodobé tresty odnětí svobody. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2004, ISBN 80-7338-024-2, kapitola 6

ve striktním prostředí, v interpersonálních vztazích, které si není možno volit a ani se jim vyhnout, působí výrazně demotivujícím způsobem.“¹⁴⁵

Podle názoru vězeňských expertů ve studii Karabce a kolektivu dokonce již po 5 až 7 letech jsou vězni uvězněním natolik poznamenáni, že se s bezproblémovým začleněním do společnosti lze setkat jen výjimečně.¹⁴⁶ Mezník, Kalvodová a Kuchta zase uvádí hranici 10 let, po které dojde u uvězněných ke změnám psychických funkcí, které jsou často již trvalé a mohou být kontraproduktivní k resocializačním snahám a případné nápravě.¹⁴⁷

Tlapák Navrátilová provedla v letech 2004 až 2009 výzkum mezi odsouzenými k mírnější alternativě výjimečného trestu. Podle jejích závěrů v průběhu času nedošlo k téměř žádným výkyvům v tom, co tito odsouzení považují za svůj největší problém. Odsouzení zejména postrádali blízké osoby a měli pocit, že ve vězení promarnují svůj život. Konzistenci výsledků byla přisuzována právě konkrétnímu ohraničení trestu, které tak moc chybí doživotně odsouzeným vězňům.¹⁴⁸

3.3.2 Trest odnětí svobody na doživotí

Zrušení trestu smrti a jeho nahrazení doživotním trestem je v souladu se zásadami humanity a lidskoprávní rovínou, etikou a morálkou. Je třeba ale také dodat, že doživotní trest s sebou nese mnohé zápory. Námitky proti existenci tohoto trestu jsou obzvláště:

- doživotní trest je v podstatě sociální trest smrti a postupné umírání, které může být horší než trest smrti,
- s tím spojená ztráta životní perspektivy,
- negativní vlivy na psychiku,
- neodpovědnost jedince za vlastní osud,
- beztrestnost odsouzeného ve výkonu trestu.

Doživotně odsouzení jsou navíc velmi úzkou skupinou (v současné chvíli jich je ve výkonu trestu v České republice 47), která je, kromě již výše zmíněných problémů, vystavena

¹⁴⁵ MEZNÍK, J., KALVODOVÁ, V., KUČHTA, J. *Základy penologie*. Brno: Masarykova univerzita, 1995, ISBN 80-210-1248-X, s. 35

¹⁴⁶ MAREŠOVÁ, A. In KARABEC Z. a kol. *Dlouhodobé tresty odnětí svobody*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2004, ISBN 80-7338-024-2, kapitola 6

¹⁴⁷ MEZNÍK, J., KALVODOVÁ, V., KUČHTA, J. *Základy penologie*. Brno: Masarykova univerzita, 1995, ISBN 80-210-1248-X, s. 35

¹⁴⁸ TLAPÁK NAVRÁTILOVÁ, J. *Výjimečný trest*. Praha: Leges, 2010, ISBN 978-80-87212-41-7, s. 238

řadě dalších, spojených s jejich trestem. Bývají tak někdy zařazováni i mezi zranitelné skupiny vězňů.¹⁴⁹

Podstata problému doživotně odsouzených spočívá v neurčitosti rozsudku, protože odsouzení neví, kdy, jak a jestli vůbec budou propuštěni znovu na svobodu. Odsouzení prožívají pocity tísně a psychického napětí, ke kterému přispívá vědomí toho, že jsou neustále sledováni a hodnoceni.¹⁵⁰ Nejistotou konce jejich uvěznění se jim úplně deformuje vnímání času. To také může přispívat k rozvoji psychických poruch, stavů apatie a deprese, vzniku krajní introverze, poruchám sebezáchovy, antisociálním poruchám či zvýšení agresivity.¹⁵¹

Vyhlídka stráveného života ve vězení a potřeba přizpůsobit se životu za mřížemi vede u doživotně odsouzených často k osobní rezignaci (někdy nazýváno jako hibernace), kdy vězeň neprojevuje žádné změny v chování ani v průběhu let, a naopak se zakonzervuje v určitém stavu a postupně se zcela přizpůsobí vězeňskému prostředí.¹⁵²

Na eliminaci vlivů uvěznění na psychiku doživotně odsouzených by se měli podílet hlavně odborníci z řad psychologů a psychiatrů. Bohužel, jak bylo z výzkumů zjištěno, doživotně odsouzení mají většinou k těmto expertům, kteří by jim měli pomoci, odstup a naopak k nim cítí křivdu kvůli znaleckým posudkům. Jsou to pro ně ti, kteří je do vězení dostali.¹⁵³ Podobnou situaci lze pozorovat i co se týče návštěv. Návštěvy z vnějšku a udržování tzv. extramurálních vztahů je psychology doporučováno jako důležitý aspekt pro udržení psychické kondice. Podle zjištění jsou ovšem kontakty doživotně odsouzených s vnějším světem velmi malé, až minimální.¹⁵⁴

Zajímavé je také zjištění, že při porovnávání doživotně odsouzených podle času, který již strávili ve vězení, jsou ti, kteří pobývají ve výkonu trestu 10 a více let, paradoxně aktivnější než ti, kteří jsou ve výkonu kratší dobu. Pro krátkodobě doživotně odsouzené je v prvních 5 letech výkonu (v adaptační fázi) charakteristická větší pasivita.¹⁵⁵

¹⁴⁹ JIŘIČKA, V. In DRÁPAL, J., JIŘIČKA, V., RAZSKOVÁ, T. (eds.) České vězeňství. Praha: Wolters Kluwer, 2021, ISBN 978-80-7676-066-0, s. 236

¹⁵⁰ MEZNÍK, J., KALVODOVÁ, V., KUČHTA, J. Základy penologie. Brno: Masarykova univerzita, 1995, ISBN 80-210-1248-X, s. 37

¹⁵¹ TLAPÁK NAVRÁTILOVÁ, J. Výjimečný trest. Praha: Leges, 2010, ISBN 978-80-87212-41-7, s. 85

¹⁵² tamtéž, s. 88

¹⁵³ BLATNÍKOVÁ, Š. In KARABEC, Z. a kol. Dlouhodobé tresty odnětí svobody. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2004, ISBN 80-7338-024-2, kapitola 5

¹⁵⁴ tamtéž

¹⁵⁵ tamtéž

Podle výzkumu Tlapák Navrátilové v letech 1998 až 2009 mezi doživotně odsouzenými u nich došlo v průběhu času, který strávili ve věznici, k posunu toho, co považují za svůj největší problém. Po delší době ve vězení se zaměřovali především na problémy týkající se vnějšího světa, ne vnitřního. Dle Tlapák Navrátilové to souvisí jednak s tím, že vězni se v dotazníku mohou přetvařovat, že žádné vnitřní problémy nemají, a jednak s tím, že odsouzení „cítí jako daleko větší problém vnější věci, které nemohou sami ovlivnit, neboť ty jsou na nich nezávislé, kdežto tyto vnitřní pocity jsou svým způsobem v jejich moci, a tedy je tolik netrápí. To vyplývá také z toho, že v dotazníku se velmi často opakovalo, že jedním ze základních problémů je nemožnost čehokoli se domoci, nemožnost vnější problémy jakkoliv řešit.“¹⁵⁶ Doporučuje pak, aby doživotně odsouzeným bylo alespoň v minimální míře umožněno ovlivňovat život ve věznici, a dále zdůrazňuje důležitost uspokojivých programů činností, které by měly být co nejvíce rozmanité (od vzdělávání a práce až po sport a další aktivity), aby byl omezen dopad na lidi žijící ve stále stejném, neměnném prostředí.¹⁵⁷

S přihlédnutím ke všem problémům, kterým musí doživotně odsouzení čelit, tedy není příliš překvapivé, že je statisticky ověřeno, že doživotně odsouzení jsou vystaveni jednoznačně vyššímu riziku sebevražd než běžně odsouzení.¹⁵⁸

3.4 Realita podmíněného propuštění z výkonu doživotního trestu

Právní úprava možnosti podmíněného propuštění z trestu odnětí svobody na doživotí již byla popsána v bodě 2.4.1 této práce v rovině veskrze teoretické. Realita užívání tohoto institutu u doživotně odsouzených je ale téměř nulová.

Trest na doživotí je v českém právním řádu již téměř 33 let a za tu dobu se z doživotního trestu dostali jen 3 lidé. Prvním byl Jiří Kájínek, kterému udělil milost prezident Miloš Zeman. Kájínek strávil ve vězení 23 let. Druhým byl v roce 2018 František Müller, který je zatím jediný podmíněně propuštěným z doživotí. Müller se v roce 1995 podílel na pokusu loupežné vraždy klenotníka a byl odsouzen německým soudem. V jeho případě pak hrálo zásadní roli vydání do České republiky, protože původně nastoupil do vězení v Německu.¹⁵⁹ Celkově ve vězení strávil 20 let.

¹⁵⁶ TLAPÁK NAVRÁTILOVÁ, J. Výjimečný trest. Praha: Leges, 2010, ISBN 978-80-87212-41-7, s. 212

¹⁵⁷ tamtéž

¹⁵⁸ ALBRECHT, H.-J., VÁLKOVÁ, H. Doživotní trest a jeho výkon In Trestněprávní revue č. 1/2021, s. 10

¹⁵⁹ PASEKOVÁ, E. V ČR se podmíněně nepropouští doživotně odsouzení. V Německu to není nic výjimečného, upozorňuje Válková In ceska-justice.cz [online]. 7.3.2022 [cit. 20.4.2023]. Dostupné z

A posledním doživotně odsouzeným, který se z výkonu trestu dostal na svobodu, byl Robert Tempel, kterého v roce 2022 odvolací soud zprostil obžaloby až po zásahu Evropského soudu pro lidská práva, který shledal v jeho případě porušení práva na spravedlivý proces kvůli nepřiměřeně dlouhé době procesu a nedostatku důkazů¹⁶⁰, a Ústavního soudu. I přesto Tempel strávil ve vězení zhruba 20 let.

Kromě specifického případu Müllera tedy nebyl za 33 let nikdo z doživotně odsouzených podmíněně propuštěn přesto, že řada z nich již splnila podmínku výkonu trestu minimálně 20, respektive 30 let.

Válková tento přístup českých soudů silně kritizuje a podle ní „jedním z důvodů tohoto neuspokojivého stavu je rezignace na možnost úspěšné resocializace takových odsouzených, kterou potvrzují i znalecké posudky, když standardně konstatují, že recidivu trestné činnosti u těchto odsouzených nikdy nelze předem zcela vyloučit, ač toto přinejmenším platí ohledně všech ostatních pachatelů trestné činnosti, včetně těch, kteří jsou podmíněně propuštěni (za recidivu se přitom považuje spáchání jakéhokoli, třeba i bagatelního majetkového deliktu).“¹⁶¹

Zvláštnost této české praxe pak vystupuje ještě více do popředí ve srovnání se sousedním Německem. Německý trestní zákoník (Strafgesetzbuch, dále jako „StGB“) v § 57a stanoví možnost podmíněně propustit doživotně odsouzené po vykonání minimálně 15 let trestu. V letech 2002 až 2018 byly podle tohoto paragrafu regulérně podmíněně propuštěny zhruba 2 třetiny doživotně odsouzených, přičemž téměř polovina doživotně odsouzených byla propuštěna po 17 letech. Průměrná délka doživotního trestu je zde pak kolem 19 let.¹⁶² To ale neznamená, že by v Německu nebyli doživotně odsouzení ve vězení déle. Někteří vězni stráví za mřížemi 30, 40 a více let, někteří byli odsouzeni dokonce v průběhu 60. a 70 let. Jedná se o odsouzené, u kterých bylo znaleckými posudky zjištěna přetrvávající nebezpečnost osobnosti a z toho plynoucí nebezpečí recidivy. Podmínkou propuštění je totiž bezpečnost veřejnosti (§ 57 odst. 1 bod 2 StGB).

U podmíněného propuštění doživotně odsouzených panuje největší strach z recidivy a jejich neschopnosti se začlenit zpět do společnosti. Co se týče recidivy, tak statistiky z Německa

<https://www.ceska-justice.cz/2022/03/v-cr-se-podminene-nepropousti-doivotne-odsouzeni-v-nemecku-to-neni-nic-vyjimcneho-upozornuje-valkova/>

¹⁶⁰ Rozsudek ESLP ze dne 25.6.2020 ve věci Tempel proti České republice, stížnost č. 44151/12

¹⁶¹ ALBRECHT, H.-J., VÁLKOVÁ, H. Doživotní trest a jeho výkon In Trestněprávní revue č. 1/2021, s. 11

¹⁶² tamtéž, s. 10

naopak ukazují, že počet těch, co by se po propuštění z doživotního trestu dopustili další trestné činnosti, je oproti jiným skupinám podmíněně propuštěných výrazně nižší.¹⁶³

Opětovné začlenění do společnosti je pro průměrného člověka po takto nepředstavitelně dlouhé době samozřejmě velice těžké, a proto „aby bylo usnadněno vězňům, kteří vykonali dlouhodobý trest odnětí svobody, překonat důsledky dlouhodobé inkarcerace po přechodu do života na svobodě, měly by pro ně být připravovány speciální předpropouštěcí programy a stejně tak i programy zacházení po propuštění, na jejichž přípravě by se podílely i orgány zajišťující postpenitenciární péči, sociální pomoc, zdravotní služby apod.“¹⁶⁴ S tím souhlasí i Tlapák Navrátilová, podle níž by doživotně odsouzeným v tomto ohledu pomohlo např. zintenzivnění vztahů s vnějším světem, smysluplný a rozmanitý program aktivit mimo celu (na jehož sestavení by se odsouzený podílel), dostatek práce, zajištění dostatku kvalitně vyškoleného personálu a po propuštění uzákoněná nucená fungující postpenitenciární péče.¹⁶⁵

Podmínky pro propuštění kromě vykonání určitého počtu let je podle § 88 TZ prokázání polepšení (chováním ve vězení a plněním svých povinností – např. i plnění programu zacházení), očekávání, že v budoucnu povede odsouzený řádný život, a s ohledem na okolnosti spáchaného činu a na povahu osobnosti odsouzeného nesmí hrozit, že odsouzený zopakuje spáchaný nebo obdobný čin. Aby toto bylo možné, je kvalitní penitenciární i postpenitenciární péče naprostou nutností.

¹⁶³ tamtéž, s. 11

¹⁶⁴ BLATNÍKOVÁ, Š., DIBLÍKOVÁ, S., KARABEC, Z. In KARABEC Z. a kol. Dlouhodobé tresty odnětí svobody. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2004, ISBN 80-7338-024-2, kapitola 7

¹⁶⁵ TLAPÁK NAVRÁTILOVÁ, J. Výjimečný trest. Praha: Leges, 2010, ISBN 978-80-87212-41-7, s. 241

4 Mezinárodní právní úprava

V mezinárodní rovině do podoby výjimečného trestu a celkově trestání se promítá jako základní lidskoprávní dokument (v rámci Rady Evropy) samozřejmě Úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod (dále jen „EÚLP“). V čl. 3 stanoví, že nikdo nesmí být mučen nebo podrobován nelidskému či ponižujícímu zacházení anebo trestu. Na toto ustanovení navazuje také Protokol č. 6 k EÚLP a jeho čl. 1, kterým se zrušuje trest smrti. Tato dvě ustanovení jsou tedy takovým východiskem pro všechny signatářské země při úvahách o podobě výjimečného trestu.

Na postupné zrušení trestu smrti cílí také Mezinárodní pakt o občanských a politických právech a hlavně pak jeho 2. opční protokol, který stanoví v čl. 1 odst. 2 povinnost pro signatářské státy, aby v rámci své jurisdikce přijaly nezbytná opatření ke zrušení trestu smrti.

Zákaz mučení a vůbec otázku co to znamená mučení rozvádí dále Úmluva proti mučení a jinému krutému, nelidskému či ponižujícímu zacházení přijata na úrovni Valného shromáždění OSN. V roce 1989 členské státy Rady Evropy přijetím Evropské úmluvy o zabránění mučení a nelidskému nebo ponižujícímu zacházení nebo trestání ustanovily Evropský výbor pro zabránění mučení a nelidskému či ponižujícímu zacházení a trestání (dále jen „CPT“).

Jako podrobnější úpravu zacházení s vězni přijal I. Kongres OSN v roce 1955 Standardní minimální pravidla pro zacházení s vězni. Vymezovala 5 základních oblastí pravidel: svobodné myšlení, svobodné vyznání víry, stejná ochrana podle zákona, právo na přiměřenou životní úroveň a právo na zdravotní péči.¹⁶⁶ Tato Standardní minimální pravidla se pravidelně aktualizují a od roku 2015 se nazývají Pravidla Nelsona Mandely.

Na evropské úrovni jsou důležitým předpisem Evropská vězeňská pravidla, která poprvé v roce 1973 vyhlásila rezolucí Evropská rada (o 14 let později byl tento dokument přepracován a znovu schválen). Evropská vězeňská pravidla se zaměřují hlavně na lidskou důstojnost vězňů a na přípravu vězňů na resocializaci po propuštění. Na výkon doživotních trestů dopadá také doporučení výboru ministrů k provádění výkonu doživotních trestů a dále doporučení k evropským vězeňským pravidlům CM/Rec (2006) 2, kde mimo jiné výbor ministrů zdůraznil, že je třeba věnovat zvláštní pozornost zajištění vhodných plánů a režimů pro výkon trestů doživotně a jinak dlouhodobě odsouzených.¹⁶⁷

¹⁶⁶ TLAPÁK NAVRÁTILOVÁ, J. Výjimečný trest. Praha: Leges, 2010, ISBN 978-80-87212-41-7, s. 69

¹⁶⁷ Doporučení Rec (2006) 2 Výboru ministrů členskými státy k vězeňským pravidlům. Dostupné z https://www.pmscr.cz/wp-content/uploads/2021/08/mezdok_Evropska_vezenska_pravidla.pdf

5 Komparace zahraničních úprav

Stejně jako u nás, tak i v zahraničí byl v historii tradičním a univerzálním trestem trest smrti. Až po 2. světové válce se začaly objevovat abolicionistické tendence. OSN se otázkou zrušení trestu smrti zabývala od roku 1949 a v několika rezolucích vyslovila snahu o jeho zrušení, či případně alespoň o radikální snížení trestných činů, za který lze tento trest uložit.¹⁶⁸

Podle zprávy Amnesty International za rok 2021¹⁶⁹ byl trest smrti zrušen již ve 108 zemích světa, v 8 zemích byl zrušen pro obecné trestné činy (je zachován pro spáchání zločinů podle vojenského práva nebo činů spáchaných ve výjimečných stavech za mimořádných okolností) a ve 28 zemích byl v praxi zrušen, nevykonává se a ani se k němu neodsuzuje, i když v právním řádu stále zůstává zachován.

Trest smrti má ve svém právu stále 55 zemí a soudy k němu odsuzují. Jedná se např. o Čínu, USA, africké státy jako Egypt, Libye, Súdán nebo Nigérie, a o asijské země jako jsou Spojené arabské emiráty, Saudská Arábie, Vietnam, Indie nebo Japonsko. Vyjma USA se jedná téměř výhradně o africké a asijské státy, evropskou výjimku tvoří Bělorusko.

Co se týče Spojených států amerických, trest smrti je zde povolen ve 24 státech (hlavně z jižní části země), ve 23 trest smrti není a ve 3 (Pensylvánie, Kalifornie a Oregon) je na trest smrti guvernéry těchto států uvaleno moratorium.¹⁷⁰

Za rok 2021 bylo ve světě popraveno nejméně 579 odsouzených a 2052 pachatelů si vyslechlo rozsudek k tomuto trestu, přičemž přesná data z Číny nejsou známa a odhaduje se, že zde bylo popraveno násobně více lidí, než čínský režim přiznává. Amnesty International uvádí, že těchto 579 poprav bylo vykonáno oběšením, smrtící injekcí, zastřelením, a dokonce i setnutím hlavy.

Přestože byl trest smrti v České republice zrušen a nahrazen doživotím, je důležité vědět, jak se k trestání staví celý svět a že praktiky, které se v českých zemích uplatňovaly třeba za dob Marie Terezie (jako je stínání hlavy), jsou do dneška někde aktuální.

Pro porovnání bude následně popsána právní úprava výjimečného trestu v některých evropských zemích.

¹⁶⁸ Trest smrti odporuje přitom samotné Všeobecné deklaraci lidských práv, která stanoví, že každý má právo na život a nikdo nesmí být mučen nebo podrobován krutému, nelidskému nebo ponižujícímu zacházení nebo trestu (čl. 3 a čl. 5 Všeobecné deklarace lidských práv).

¹⁶⁹ Amnesty International. Death sentences and executions 2021. Global report. Dostupné z <https://www.amnesty.org/en/documents/act50/5418/2022/en/>

¹⁷⁰ Death penalty information center. State by State In deathpenaltyinfo.org [online] [cit. 23.4.2023]. Dostupné z <https://deathpenaltyinfo.org/state-and-federal-info/state-by-state>

5.1 Německo

Německý Strafgesetzbuch upravuje trestní právo již od roku 1871 a jako nejvyšší trest stanovuje trest odnětí svobody na doživotí. Tento trest zná i tzv. mezinárodní trestní zákoník, Völkerstrafgesetzbuch (dále jen „VStGB“), který od roku 2002 upravuje trestné činy podle mezinárodního práva.

Standardní odnětí svobody může být dle § 38 odst. 1 StGB uloženo v maximálním trvání 15 let. Vyšším trestem už je pouze doživotí.

Doživotí je obligatorním trestem za vraždu (§ 211 StGB), kvalifikované případy zabití (§ 212 odst. 2 StGB), genocidium (§ 6 odst. 1 VStGB), zločin proti lidskosti (§ 7 odst. 1 bod 1, 2 VStGB) a za válečný zločin (§ 8 odst. 1 bod 1 VStGB). Doživotní trest je dále stanoven jako fakultativní i u řady dalších trestných činů, jako jsou sexuální zločiny, loupež se smrtelným následkem, který byl zaviněný, a mnoho dalších, ale podle praxe německých soudů se trest na doživotí ukládá téměř výhradně za vraždu (např. v roce 2018 z 96 uložených doživotí bylo 94 za vraždu).¹⁷¹ I přes to doživotní trest bývá v Německu někdy kritizován i odbornou veřejností, když např. bývalý soudce Spolkového nejvyššího soudu v Karlsruhe Thomas Fisher označuje doživotní trest za protiústavní a má za to, že trestat člověka po celou dobu života, než nastane jeho smrt, překračuje všechny hranice.¹⁷²

Německá úprava se od české také liší v tom, že vražda se podle § 78 odst. 2 StGB nedá promlčet (v Česku se kvalifikovaná vražda podle § 140 odst. 3 TZ promlčí po 30 letech, vraždy spáchané podle § 140 odst. 1 a 2 TZ dokonce již po 15 letech).

Úprava podmíněného propuštění podle § 57a StGB a německá praxe v tomto ohledu byla popsána již výše.

Zajímavý institut upravuje zákon o výkonu trestu odnětí svobody neboli Strafvollzugsgesetz, který v § 13 definuje tzv. dovolenou z výkonu, která může být v celkovém trvání až 21 dní v kalendářním roce. Pro doživotně odsouzené povoluje tuto dovolenou po vykonání nejméně 10 let. Tlapák Navrátilová navrhuje se touto úpravou inspirovat a něco podobného zavést i v českém právním řádu, nicméně by tomu musel předcházet důkladný výzkum zjišťující všechna rizika.¹⁷³

¹⁷¹ ALBRECHT, H.-J., VÁLKOVÁ, H. Doživotní trest a jeho výkon In Trestněprávní revue č. 1/2021, s. 9

¹⁷² FISHER, T. Schafft Lebenslang ab! In zeit.de [online]. 24.2.2015 [cit. 21.4.2023]. Dostupné z <https://www.zeit.de/gesellschaft/zeitgeschehen/2015-02/lebenslange-freiheitsstrafe-schuld>

¹⁷³ TLAPÁK NAVRÁTILOVÁ, J. Výjimečný trest. Praha: Leges, 2010, ISBN 978-80-87212-41-7, s. 242

5.2 Slovensko

Na Slovensku je upravena oblast trestního práva zákonem č. 300/2005 Z. z., Trestný zákon (dále jen „STZ“), a zákon č. 301/2005 Z. z. Trestný poriadok (na rozdíl od nás tak již nemají v platnosti trestní řád z doby Československa).

Ani na Slovensku nedefinují žádný trest slovem „výjimečný“. Trest odnětí svobody může být podle § 46 STZ uložen buď na určitou dobu, nejvíce však na 25 let, anebo na doživotí. Podmínkou pro uložení doživotního trestu dle § 47 odst. 1 STZ je, že Trestný zákon to dovoluje ve zvláštní části u daného trestného činu a zároveň uložení doživotního trestu vyžaduje účinná ochrana společnosti a není naděje, že by se pachatel mohl napravit trestem na 25 let.

Potud je úprava podobná té naší. V odstavci 2 § 47 STZ je ale upraven tzv. princip třikrát a dost. Pokud totiž soud odsuzuje pachatele, který dokonal některý ze zde taxativně vyjmenovaných trestných činů a tento pachatel byl již dříve za některý z těchto činů (i jen za pokus o ně) odsouzen k nepodmíněnému odnětí svobody, soud mu obligatorně uloží trest odnětí svobody na doživotí.

Doživotně odsouzení jsou pro výkon trestu automaticky zařazeni do ústavu pro výkon trestu s maximálním stupněm ostrahy (§ 48 odst. 3 písm. a) STZ), a navíc do speciálního oddělení doživotních trestů. Zde jsou odsouzení ještě rozděleni do dvou skupin, D1 a D2, přičemž do skupiny s volnějším režimem D2 se může doživotně odsouzený dostat nejdříve po výkonu 5 let trestu a splnění dalších podmínek spočívající zejména v plnění programu a prokázání změn v chování.¹⁷⁴ Doživotně odsouzený nemůže ani v průběhu času dosáhnout přeřazení do ústavu s nižší stupněm zabezpečení, než je maximální (§ 48 odst. 4 STZ)

Slovenský trestní zákon bývá někdy označován jako nejpřísnější trestní zákon v rámci Evropské unie¹⁷⁵, a to především kvůli striktním pravidlům pro podmíněné propuštění. Osoba odsouzená za přečin může být podmíněně propuštěna po výkonu nejméně poloviny trestu, za zločin po výkonu 2/3 trestu, za zvlášť závažný zločin po výkonu 3/4 a doživotně odsouzený může o podmíněné propuštění požádat nejdříve po 25 letech ve vězení (§ 66 a 67 STZ). Do 31.7.2019 dokonce bylo možné, aby soud podle tehdejšího § 34 odst. 8 STZ zároveň s uložení doživotního trestu rozhodl, že podmíněné propuštění není vůbec přípustné. Odsouzený se tak doopravdy stal vězněm až do konce svého života. Tato úprava byla ale kritizována i Radou Evropy, konkrétně Evropským výborem pro zabránění mučení a nelidskému či ponižujícímu

¹⁷⁴ § 78 vyhlášky č. 368/2008 Z. z., Vyhláška Ministerstva spravodlivosti Slovenskej republiky, ktorou sa vydáva Poriadok výkonu trestu odňatia slobody

¹⁷⁵ TLAPÁK NAVRÁTILOVÁ, J. Výjimečný trest. Praha: Leges, 2010, ISBN 978-80-87212-41-7, s. 39

zacházení nebo trestání. CPT se vyjádřil tak, že trest doživotí bez jakékoli reálné naděje na budoucí propuštění je nelidské, brání to samotné možnosti nápravy a vězně to ve skutečnosti odlidšťuje.¹⁷⁶

K datu 31.12.2021 bylo na Slovensku ve výkonu trestu 59 doživotně odsouzených¹⁷⁷ (pro srovnání v České republice to bylo 46 odsouzených) a nikdo nebyl podmíněně propuštěn.

5.3 Francie

Ve Francii kodifikuje trestní právo Code pénal (dále jen „CP“) účinný od 1.3. 1994. Jako nejprísnejší trest stanovuje trest odnětí svobody na doživotí, klasický časově ohraničený trest odnětí svobody může být nejdéle na 30 let.

Podle toho, zda je pachatel souzen za trestný čin podle obecného práva, nebo se jedná o delikt politický, se doživotní trest označuje jako réclusion criminelle à perpétuité nebo détention criminelle à perpétuité.¹⁷⁸

Doživotím se trestají činy, u kterých to Code pénal stanovuje, např. úkladná vražda (čl. 221-3 CP), znásilnění s prvky mučení (čl. 222-26 CP), genocidium (čl. 211-1 CP), ale i některé činy proti majetku – kvalifikovaná loupež (čl. 311-10 CP) nebo zničení nebo poškození cizí věci výbušninou, ohněm nebo jiným prostředkem se smrtelným následkem (čl. 322-10 CP), a dále trestné činy proti národu, státu a míru. Doživotní trest může být také uložen za trestné činy podle vojenského zákoníku Code de justice militaire.

Při odsouzení k doživotnímu trestu soud stanoví také tzv. la période de sûreté, tedy dobu zajištění, kterou musí odsouzený strávit ve vězení, než může být podmíněně propuštěn. Podle čl. 132-23 CP je tato doba zásadně 18 let a v případě recidivisty je 22 let.

Podmíněně propuštěn může být tedy odsouzený až po uplynutí zajišťovacího období a pokud jeho propuštění nastane, je mu stanovena zkušební doba opět v délce 18 nebo 22 let (čl. 729 Code de procédure pénale).

5.4 Anglie a Wales

Na britských ostrovech nalezneme tři různé právní systémy, přičemž v Anglii a Walesu se uplatňuje tzv. anglické právo založené na common law. Od kontinentálního systému práva

¹⁷⁶ Zpráva Evropského výboru pro zabránění mučení a nelidskému či ponižujícímu zacházení nebo trestání CPT/Inf(2016)10-part. Dostupné z <https://rm.coe.int/16807074d8>

¹⁷⁷ Ročenka Zboru väzenskej a justičnej stráže za rok 2021, dostupné z <https://www.zvjs.sk/file/d649e184-6d37-4456-914a-9774de491367.pdf>

¹⁷⁸ TLAPÁK NAVRÁTILOVÁ, J. Výjimečný trest. Praha: Leges, 2010, ISBN 978-80-87212-41-7, s. 23

se liší především silou závaznosti precedentů, kdy soudci v podstatě dotváří právo, nebo absenci rozdělení práva na veřejné a soukromé.¹⁷⁹ Z toho vyplývá i neexistence jednotné kodifikace trestního práva, jeho úpravu musíme hledat jak v různých jednotlivých zákonech, tak právě v rozhodnutích soudů. Některé instituty trestního práva jsou upraveny zákonem Criminal Justice Act 2003 nebo novějším zákonem Sentencing Act 2020 (který Criminal Justice Act 2003 v určitých částech nahradil) a jednotlivé trestné činy upravují samostatné zákony, např. Offences against the Person Act 1861, Theft Act 1968, Sexual Offences Act 2003, Fraud Act 2006 atd.

Nejpřísnějším trestem je stejně jako v Německu a na Slovensku doživotní trest, který má v Anglii a Walesu 2 podoby. Může se jednat buď o „klasický“ doživotní trest (life sentence), ze kterého je v budoucnu možné podmíněné propuštění, nebo se může jednat o tzv. life sentence with a whole life order, kdy propuštění možné není a jde tedy o reálné, skutečné doživotí.

K 31. 12. 2022 bylo ve výkonu trestu v anglických věznicích těchto whole-life celkem 66 odsouzených.¹⁸⁰ O doživotním trestu bez možnosti propuštění (ještě před Zprávou CPT z roku 2016¹⁸¹) rozhodoval i ESLP ve věci Vinter a další proti Velké Británii¹⁸². Podle ESLP je výkon takového trestu ponižující a nelidský a je v rozporu s čl. 3 EÚLP. Odsouzenému musí zůstat alespoň slabá naděje, že se někdy dostane na svobodu, jinak ani není možnost jeho resocializace, která má být jedním ze smyslů trestání. Nicméně i přes toto rozhodnutí a přes kritizující zprávu CPT v anglickém právu stále doživotní trest bez možnosti propuštění zůstává.

Obligatoriamente soud uloží doživotí ve třech případech: za úkladnou vraždu, za taxativně vymezené činy v příloze 19 Sentencing Act 2020 pokud má soud za to, že od pachatele hrozí významné riziko spáchání vážné újmy veřejnosti a zároveň závažnost jeho činu je tak vysoká, že odůvodňuje uložení doživotního trestu (§ 274 Sentencing Act 2020), anebo za spáchání taxativně vymezených činů v příloze 15, za které by soud uložil minimálně odnětí svobody na 10 a více let, přičemž pachatel byl již dříve souzen za alespoň jeden z vymezených činů, za

¹⁷⁹ TLAPÁK NAVRÁTILOVÁ, J. Výjimečný trest. Praha: Leges, 2010, ISBN 978-80-87212-41-7, s. 31

¹⁸⁰ Sentencing Council. Life sentence In [sentencingcouncil.org.uk](https://www.sentencingcouncil.org.uk) [online] [cit. 21.4.2023]. Dostupné z <https://www.sentencingcouncil.org.uk/sentencing-and-the-council/types-of-sentence/life-sentences/>

¹⁸¹ Zpráva Evropského výboru pro zabránění mučení a nelidskému či ponižujícímu zacházení nebo trestání CPT/Inf (2016)10-part. Dostupné z <https://rm.coe.int/16807074d8>

¹⁸² Rozsudek ESLP ze dne 9.7.2013 ve věci Vinter a další proti Spojenému Království, stížnost č. 66069/09, 130/10, 3896/10

který dostal trest nejméně 10 let odnětí svobody (§ 273 Sentencing Act 2020). U všech případů obligatorního doživotí musí být pachatel starší 21 let.

Podmínky pro ukládání fakultativního trestu doživotí byly stanoveny judikaturou, zejména pak rozsudky v případech Hodgson (1968) a Chapman (2000). V podstatě se jedná o podobné podmínky jako u nás, a tudíž „v praxi se tedy doživotní tresty ukládají v zásadě za podobné delikty jako v kontinentální Evropě, zejména půjde o závažné úmyslné činy, kterými byla způsobena smrt jedné nebo více osob.“¹⁸³

Podobně jako ve Francii soud stanoví doživotně odsouzenému minimální dobu, kterou musí být ve výkonu trestu před propuštěním (tzv. tariff). Tu soud určí na základě vlastní úvahy a předchozí judikatury, zároveň ale Sentencing Act 2020 určuje tzv. starting points, kterými se soud při své úvaze musí řídit.

O podmíněném propuštění už pak nerozhoduje soud, ale zvláštní orgán zvaný Parole Board. O podmíněné propuštění nemusí odsouzený žádat, Parole Board o něm rozhoduje většinou 6 měsíců před uplynutím minimální doby. Pokud je odsouzený propuštěn, stanoví se mu doživotní zkušební doba, která může být za určitých okolností zkrácena. Odsouzený může být ovšem navrácen zpět do vězení, pokud by představoval riziko pro společnost, aniž by k tomu spáchal nějaký další trestný čin.¹⁸⁴

¹⁸³ TLAPÁK NAVRÁTILOVÁ, J. Výjimečný trest. Praha: Leges, 2010, ISBN 978-80-87212-41-7, s. 32

¹⁸⁴ Sentencing Council. Life sentence In [sentencingcouncil.org.uk](https://www.sentencingcouncil.org.uk) [online] [cit. 21.4.2023]. Dostupné z <https://www.sentencingcouncil.org.uk/sentencing-and-the-council/types-of-sentence/life-sentences/>

6 Závěr

Výjimečný trest v České republice existuje ve dvou podobách, a sice jako trest odnětí svobody na 20 až 30 let a jako trest odnětí svobody na doživotí. Tato úprava je v porovnání se zahraničními úpravami poměrně nezvyklá, jelikož ve většině ostatních států (minimálně evropských) je výjimečným trestem jen trest na doživotí.

Stanoveným cílem mé diplomové práce bylo provést komplexní analýzu problematiky výjimečného trestu. Protože mám za to, že historická zkušenost má na trestání a obecně trestněprávní politiku velký vliv, zaměřila jsem se na začátku detailně na vývoj, kterým v minulosti tento institut prošel. Po dlouhou dobu byl obecným trestem trest smrti a až v průběhu 18. a 19. století se postupně začal prosazovat i trest odnětí svobody. Nicméně trest smrti byl z českého právního systému odstraněn až v roce 1990, kdy byl nahrazen doživotním trestem, a výjimečným trestem se tak rozuměl trest doživotní a trest odnětí svobody na 15 až 25 let. Na nynějších 20 až 30 let se trestní sazba posouvala s přijetím nového trestního zákoníku v roce 2009.

Aktuální právní úpravu jsem následně rozebrala v další části práce. Zaměřila jsem se zejména na podmínky stanovené v § 54 TZ, za jakých je možné obě formy výjimečného trestu uložit. Výklad těchto podmínek výrazně ovlivnila judikatura Nejvyššího soudu, která vyjasnila, co přesně se rozumí pojmy jako velmi vysoká závažnost spáchaného činu, mimořádná závažnost, zvlášť zavrženíhodný způsob provedení činu, zvlášť zavrženíhodná pohnutka, zvlášť těžký a těžko napravitelný následek, účinná ochrana společnosti nebo obzvláště ztížená náprava pachatele.

Z výkonu výjimečného trestu lze, stejně jako z výkonu jiných trestů odnětí svobody, odsouzené podmíněně propustit, pokud prokáží, že se ve výkonu polepšili a lze od nich očekávat, že povedou řádný život. Odsouzený k trestu odnětí svobody nad 20 až do 30 let musí strávit ve výkonu trestu minimálně dvě třetiny uloženého trestu a odsouzený k doživotí zde musí strávit minimálně 20 let. Ovšem doživotně odsouzenému může soud trest ještě zpřísnit a rozhodnout o nezapočítávání výkonu trestu ve věznici se zvýšenou ostrahou, kam je zařazen automaticky, do doby počítané pro podmíněné propuštění. Soud tak fakticky zvedne minimální dobu ve výkonu pro účely podmíněného propuštění na 30 let, jelikož o přerazení z věznice se zvýšenou ostrahou může doživotně odsouzený požádat až po výkonu 10 let. Česká praxe nicméně ukazuje, že z trestu na doživotí stejně prakticky nikoho soudy nepropouští, protože za 33 let dlouhou existenci tohoto trestu byl podmíněně propuštěn pouze 1 člověk, který navíc byl na doživotí odsouzen německým soudem.

Doživotní trest je také specifický ohledně možnosti dovolání. Trestní řád stanovuje doživotí jako samostatný dovolací důvod. Odborníci se někdy neshodnou v tom, v jak velkém rozsahu by měl z tohoto dovolacího důvodu Nejvyšší soud případ přezkoumávat. Dokonce i jednotlivé senáty v rámci Nejvyššího soudu v této otázce nebyly za jedno, až velký senát trestněprávního kolegia musel stanovit, že rozsah přezkumu je omezen pouze na splnění zákonných podmínek pro uložení trestu odnětí svobody na doživotí.

V roce 2022 vykonávalo podle statistik výjimečný trest 186 vězňů, z nichž 47 bylo doživotně odsouzených. Odsouzení k výjimečnému trestu mají automaticky status tzv. velmi nebezpečného odsouzeného a zpravidla mohou být umístěni do oddělení se zesíleným stavebně technickým zabezpečením. Jejich umístění v tomto oddělení musí ovšem být pravidelně překontrolováno a odůvodněno jeho prodloužení. Každému vězni po zhodnocení odbornou komisí je také stanoven program zacházení a aktivit, kterých se musí účastnit. Tento program by měl co nejlépe odpovídat individuálním potřebám jednotlivců, aby se zvýšila šance, že program budou skutečně plnit. V tomto ohledu je pro dlouhodobě odsouzené důležité, aby v režimu jejich života ve věznici byly zařazeny rozmanité aktivity a možnosti práce. Jde o to, aby se i doživotně odsouzení dostávali do kontaktu s ostatními vězni a nebyli příliš dlouho v úplné izolaci, protože se tak zvyšuje šance na možnou resocializaci. Při těchto aktivitách je samozřejmě důležité mít na zřeteli případné psychické narušení konkrétního vězně a celkové odborné posouzení jeho stavu. Izolací od společnosti se totiž u dlouhodobě odsouzených velmi často projevují psychická onemocnění, apatie k životu a rezignace na kteroukoli aktivitu. Aby negativní vlivy vězení byly co nejmenší a proces resocializace a nápravy pachatelů mohl adekvátně probíhat, je nutné, aby byl ve věznicích dostatek odborně vyškoleného personálu pro práci s dlouhodobě vězněnými.

Po prostudování zpracovávané problematiky se domnívám, že úprava výjimečného trestu v českém pojetí je relativně dostačující, ale vidím zde určitý prostor, kam by se úprava mohla posunout, aby lépe postihla všechny funkce, které trest má mít.

Nepovažuji za ideální možnost u doživotně odsouzených vyloučit započítávání doby strávené ve věznici se zvýšenou ostrahou pro účely podmíněného propuštění. Mám za to, že by bylo vhodnější tento institut použít jako možný trest, pokud by odsouzený ve výkonu spáchal další zvláště závažný zločin. Vyřešila by se tím i určitá beztrestnost doživotně odsouzených za chování ve věznicích. Co se týče podmíněného propuštění z doživotí, musí hlavně existovat reálná šance, že nastane. V Německu je propouštění doživotně odsouzených po důkladném přezkoumání jejich osobnosti poměrně běžnou záležitostí. Z anglického práva by se to české zase mohlo inspirovat ex offio soudním přezkumem podmínek pro podmíněné propuštění po 20

letech výkonu doživotního trestu. Přezkum by se měl nepochybně zakládat na komplexních znaleckých posudcích odsouzeného a v případě, že by soud měl za to, že podmínky pro propuštění splněny nejsou, by se přezkum v pravidelných intervalech opakoval.

Vzhledem k tomu, jak malou část z celkově odsouzených představují doživotně odsouzení (za rok 2022 to bylo 0,27 %), se mi jako vhodnou změnou, která nijak výrazně soudní soustavu nezatíží, jeví znovuzavedení obligatorního přezkumu pravomocných rozsudků ukládajících tento nejpřísnější trest Nejvyšším soudem.

I přes zmiňované návrhy na změny považuji pojetí výjimečného trestu v českém právu za přijatelné, jen by se dle mého názoru měla větší pozornost soustředit na penitenciární a postpenitenciární péči, aby vykonávaný trest lépe plnil svou nápravnou a resocializační funkci a nebyl pouhým zábranným prostředkem proti páchání trestné činnosti.

Seznam použitých zkratek

Ústava	Ústavní zákon č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky
Listina	Usnesení předsednictva ČNR č. 2/1993 Sb., o vyhlášení Listiny základních práv a svobod jako součásti ústavního pořádku České republiky
TZ, tr. zákoník	Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník
TŘ, trestní řád	Zákon č. 141/1961 Sb., o trestním řízení soudním
Tr. zákon	Zákon č. 140/1961 Sb., trestní zákon
ZSVM	Zákon č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů
ZVTOS	Zákon č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody a o změně některých souvisejících zákonů
řád výkonu trestu	Vyhláška Ministerstva spravedlnosti č. 345/1999 Sb., kterou se vydává řád výkonu trestu odnětí svobody
StGB	Strafgesetzbuch
VStGB	Völkerstrafgesetzbuch
STZ	Zákon č. 300/2005 Z. z., Trestný zákon
CP	Code pénal
EÚLP	Úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod
ESLP	Evropský soud pro lidská práva
OSN	Organizace spojených národů
CPT	Evropský výbor pro prevenci mučení a nelidského nebo ponižujícího zacházení nebo trestu

Seznam použitých zdrojů

1. Publikace

- ALBRECHT, H.-J., VÁLKOVÁ, H. Doživotní trest a jeho výkon In Trestněprávní revue č. 1/2021
- ANZENBACHER, A. Úvod do filozofie. 2. vydání. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1990, ISBN 80-04-25414-4
- BRUNOVÁ, M. Novodobý vývoj a stav vězeňství v České a Slovenské republice. Praha: Leges: 2020, ISBN 978-80-7502-408-4
- ČÍRTKOVÁ, L. Kriminální psychologie. Praha: Eurounion, s.r.o., 1998, ISBN 80-85858-70-3
- DRÁPAL, J., JIŘIČKA, V., RAZSKOVÁ, T. (eds.) České vězeňství. Praha: Wolters Kluwer, 2021, ISBN 978-80-7676-066-0
- DRAŠTÍK A.; FEMR, R.; DURDÍK, T.; RŮŽIČKA, M.; SOTOLÁŘ, A. a kol. Trestní zákoník. Komentář. I. Díl. Praha: Wolters Kluwer, a. s., 2015, ISBN 978-80-7478-790-4
- DRAŠTÍK, A., FENYK, J. a kol. Trestní řád. Komentář. II. Díl. Praha: Wolters Kluwer ČR, a.s., 2017, ISBN 978-80-7552-600-7
- FENYK, J., CÍSAŘOVÁ, D., GŘIVNA, T., a kol. Trestní právo procesní. 7. vydání. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2019, ISBN 978-80-7598-306-0
- HEIDENSOHN, F., SILVESTRI, M. Gender and crime In MAGUIRE, M., MORGAN, R., REINER, R. (ed.) The Oxford handbook of criminology, 5. edition. Oxford: Oxford University Press, 2012, ISBN 978-0-19-959027-8
- HENDRYCH, D. a kol. Právní slovník. 3. vydání. Praha: C. H. Beck, 2009, ISBN 978-80-7400-059-1
- HOŘÁK, J. Časová působnost trestních zákonů a zrušení trestu smrti In VANDUCHOVÁ, M., GŘIVNA, T. (eds.), Pocta Otovi Novotnému k 80. narozeninám. Praha: ASPI, Wolters Kluwer, 2008, ISBN 978-80-7357-365-2
- JELÍNEK, J. a kol. Trestní zákoník a trestní řád s poznámkami a judikaturou. 9. vydání. Praha: Leges, 2022, ISBN 978-80-7502-637-8
- JELÍNEK, J. a kolektiv. Trestní právo hmotné. Obecná část. Zvláštní část. 8. vydání. Praha: Leges, 2022, ISBN 978-80-7502-576-0
- JELÍNEK, J. a kolektiv. Trestní právo procesní. 6. vydání. Praha: Leges, 2021, ISBN 978-80-7502-550-0
- KALVODOVÁ V. Postavení trestu odnětí svobody v systému trestněprávních sankcí. Brno: Masarykova univerzita, 2002, ISBN: 80-210-3025-9

- KALVODOVÁ, V. Trest odnětí svobody a jeho výkon. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2016, ISBN 978-80-7552-163-7
- KALVODOVÁ, V. Trest odnětí svobody na doživotí. Brno: Masarykova univerzita v Brně – Právnická fakulta, 1995, ISBN 80-210-1197-1
- KALVODOVÁ, V. Výjimečný trest v procesu reformy trestního práva hmotného. In Aktuální problémy rekodifikace trestního práva hmotného. Acta Universitatis Carolinae. 2007, č. 2, s. 103-108, ISSN 0323-0619
- KARABEC, Z. a kol. Dlouhodobé tresty odnětí svobody. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2004, ISBN 80-7338-024-2
- KARABEC, Z. Trest smrti jako etický problém In Trest smrti jako problém právní, ale i filosofický a morální (Sborník příspěvků ze semináře), Praha: Ústav státu a práva ČSAV, 1990
- KARABEC, Z. Trestní politika – vstup do problematiky In VANDUCHOVÁ, M., GŘIVNA, T. (eds.), Pocta Otovi Novotnému k 80. narozeninám. Praha: ASPI, Wolters Kluwer, 2008, ISBN 978-80-7357-365-2
- KNOLL, V., SMRŽOVÁ, P., ZBORNÍKOVÁ, A. Vybrané mezníky českých právních dějin. 1. vydání. Dobrá Voda u Pelhřimova: Aleš Čeněk, 2002, ISBN 80-86473-11-2
- KOUKOLÍK, F., DRTILOVÁ, J. Zlo na každý den (Život s deprivantyI). Praha: Galén, 2001, ISBN 80-7262-088-6
- KRATOCHVÍL, V. a kol. Trestní právo hmotné. Obecná část. 2. vydání. Praha: C. H. Beck, 2012, ISBN 978-80-7179-082-2
- KUKLÍK, J. a kol. Dějiny československého práva 1945-1989, Praha: Auditorium, 2011, ISBN 978-80-87284-17-9
- MALÝ, K. a kol. Dějiny českého a československého práva do r. 1945. 4. vydání. Praha: Leges, 2010, ISBN 978-80-87212-39-4
- MALÝ, K. Trestní právo v Čechách v 15.-16. století. Praha: Univerzita Karlova, 1989
- MALÝ, K. Tři studie o trestním právu v českých zemích v 17 a v první polovině 18. století. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2016, ISBN 978-80-246-3269-8
- MEZNÍK, J., KALVODOVÁ, V., KUČHTA, J. Základy penologie. Brno: Masarykova univerzita, 1995, ISBN 80-210-1248-X
- MUSIL, J. Ukládání výjimečného trestu odnětí svobody za pokus trestného činu (kritická připomínka k současné soudní praxi) In GŘIVNA, T.; ŠIMÁNOVÁ, H. (eds.). Ukládání trestů a jejich výkon. Plzeň: Aleš Čeněk, 2020. ISBN 978-80-7380-833-4
- NOVOTNÝ, O. O trestu a vězeňství. 2. vydání, Praha: Academia, 196
- ROODMAN, D. The impacts of incarceration on crime. 2017. Dostupné z <https://arxiv.org/ftp/arxiv/papers/2007/2007.10268.pdf>
- ŘEHÁČEK, J. Trest odnětí svobody na doživotí a možnost podmíněného propouštění odsouzených z jeho výkonu In Státní zastupitelství č. 09/2007, ISSN 1214-3758

- SYKES, G. M. The society of captives. Princeton: Princeton University Press, 1958
- ŠÁMAL, P. a kol. Trestní zákoník I. § 1 až 139. Komentář. 2. vydání. Praha: C. H. Beck, 2012, ISBN 978-80-7400-428-5
- ŠÁMAL, P. K důvodu dovolání podle § 265b odst. 2 TrŘ In Trestněprávní revue č. 2/2003
- ŠÁMAL, P., GRĚVNA, T., BOHUSLAV, L., NOVOTNÝ, O., HERCZEG, J., VANDUCHOVÁ, M. a kol. Trestní právo hmotné. 9. vydání, Praha: Wolters Kluwer ČR, 2022, ISBN 978-80-7598-764-8
- ŠČERBA, F. a kol. Trestní zákoník. Komentář. 1. vydání. Praha: C. H. Beck, 2020, ISBN 978-80-7400-807-8
- ŠČERBA, F. Alternativní tresty a opatření v nové právní úpravě. 2. vydání. Praha: Leges, 2014, ISBN 978-80-87576-93-9
- ŠČERBA, F., COUFALOVÁ, B. Efektivita sankcionování mladistvých. Praha: Leges, 2016, ISBN-978-80-7502-131-1
- TIBITANZLOVÁ, A. Penalizace a depenalizace – opět, kam směřujeme? – český pohled In GRĚVNA, T., MULÁK, J. a kol. Symbióza trestního práva a kriminologie. K odkazu prof. Oto Novotného. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2022, ISBN 978-80-7676-639-6
- TLAPÁK NAVRÁTILOVÁ, J. Výjimečný trest. Praha: Leges, 2010, ISBN 978-80-87212-41-7
- VÁLKOVÁ, H. K otázce trestu smrti z pohledu zahraničních zkušeností In Trest smrti jako problém právní, ale i filosofický a morální (Sborník příspěvků ze semináře), Praha: Ústav státu a práva ČSAV, 1990
- VÁLKOVÁ, H., DĚDINA, M. Zásada nulla poena sine lege optikou časové působnosti trestních zákonů v případech přeměny trestu smrti na doživotní trest In Trestněprávní revue č. 4/2022
- VÁLKOVÁ, H., KUČHTA, J. a kol. Základy kriminologie a trestní politiky. 2. vydání. Praha: C. H. Beck, 2012, ISBN 978-7400-429-2
- VANTUCH, P. Trestní řízení z pohledu obhajoby. 2. vydání. Praha: C. H. Beck, 2019, ISBN 978-80-7400-750-7
- VLČEK, E. Dějiny trestního práva v českých zemích a v Československu. 3. nezměněné vydání. Brno: Masarykova univerzita, 2006, Edice učebnic Právnické fakulty, č. 381. ISBN 80-210-4056-4
- VOJÁČEK, L., SCHELLE, K., KNOLL, V. České právní dějiny. 3. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk, 2016, ISBN 978-80-7380-575-3
- ZAPLETAL, J. K trestu smrti jako sankci za vraždu In Trest smrti jako problém právní, ale i filosofický a morální (Sborník příspěvků ze semináře), Praha: Ústav státu a práva ČSAV, 1990

2. Použité právní předpisy

- Ústavní zákon č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky
- Usnesení předsednictva ČNR č. 2/1993 Sb., o vyhlášení Listiny základních práv a svobod jako součásti ústavního pořádku České republiky
- Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, ve znění pozdějších předpisů
- Zákon č. 141/1961 Sb., o trestním řízení soudním, ve znění pozdějších předpisů
- Zákon č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů
- Zákon č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody a o změně některých souvisejících zákonů, ve znění pozdějších předpisů
- Vyhláška Ministerstva spravedlnosti č. 345/1999 Sb., kterou se vydává řád výkonu trestu odnětí svobody
- Zákon č. 140/1961 Sb., trestní zákon
- Strafgesetzbuch
- Strafvollzugsgesetz
- Völkerstrafgesetzbuch
- Zákon č. 300/2005 Z. z., Trestný zákon
- Vyhláška č. 368/2008 Z. z., Vyhláška Ministerstva spravodlivosti Slovenskej republiky, ktorou sa vydáva Poriadok výkonu trestu odňatia slobody
- Code pénal
- Code de procédure pénale
- Sentencing Act 2020
- Criminal Justice Act 2003
- Úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod
- Mezinárodní pakt o občanských a politických právech

3. Judikatura

- Nález Ústavního soudu, sp. zn. III. ÚS 1250/12
- Nález Ústavního soudu, sp. zn. IV. ÚS 463/97, publikovaný ve Sbírce nálezů a usnesení Ústavního soudu pod č. N 47/1998, sv. 10
- Usnesení Ústavního soudu sp. zn. III ÚS 1103/07
- Usnesení Nejvyššího soudu ze dne 30. 9. 2014, sp. zn. 4 Tdo 1186/2014-54
- Usnesení Nejvyššího soudu R 46/2011
- Rozhodnutí Nejvyššího soudu R 25/1973-II
- Zpráva Nejvyššího soudu R 41/1976

- Rozhodnutí Nejvyššího soudu R 23/1975
- Rozhodnutí Nejvyššího soudu R 62/1971
- Rozhodnutí Nejvyššího soudu R 61/1971-III
- Usnesení Nejvyššího soudu ze dne 25.2.2015, sp. zn.7 Tdo 1608/2014
- Usnesení Nejvyššího soudu ze dne 9.9.2020, sp. zn. 8 Tdo 789/2020, R 47/2021
- Usnesení Nejvyššího soudu ze dne 14.8.2019, sp. zn. 8 Tdo 818/2019, R 21/2020
- Usnesení Nejvyššího soudu ze dne 27.3.2003, sp. zn. 15 Tdo 138/2003, R 58/2003
- Usnesení Nejvyššího soudu ze dne 6.9.2002, sp. zn. 11 Tdo 79/2002
- Usnesení Nejvyššího soudu ze dne 31.1.2018, sp. zn. 8 Tdo 1181/2017, R 3/2019
- Rozhodnutí Nejvyššího soudu SSR ze dne 17.4.1974, sp. zn. 5 Tz 32/74, R 7/1975
- Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ze dne 25.6.2020 ve věci Tempel proti České republice, stížnost č. 44151/12
- Rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ze dne 9.7.2013 ve věci Vinter a další proti Spojenému Království, stížnost č. 66069/09, 130/10, 3896/10

4. Internetové zdroje

- Death penalty information center. State by State In deathpenaltyinfo.org [online] [cit. 23.4.2023]. Dostupné z <https://deathpenaltyinfo.org/state-and-federal-info/state-by-state>
- FISHER, T. Schafft Lebenslang ab! In zeit.de [online]. 24.2.2015 [cit. 21.4.2023]. Dostupné z <https://www.zeit.de/gesellschaft/zeitgeschehen/2015-02/lebenslange-freiheitsstrafe-schuld>
- PASEKOVÁ, E. V ČR se podmíněně nepropouští doživotně odsouzení. V Německu to není nic výjimečného, upozorňuje Válková In ceska-justice.cz [online]. 7.3.2022 [cit. 20.4.2023]. Dostupné z <https://www.ceska-justice.cz/2022/03/v-cr-se-podminene-nepropousti-dozivotne-odsouzeni-v-nemecku-to-neni-nic-vyjimecneho-upozornuje-valkova/>
- Sentencing Council. Life sentence In sentencingcouncil.org.uk [online] [cit. 21.4.2023]. Dostupné z <https://www.sentencingcouncil.org.uk/sentencing-and-the-council/types-of-sentence/life-sentences/>

5. Ostatní zdroje

- Amnesty International. Death sentences and executions 2021. Global report. Dostupné z <https://www.amnesty.org/en/documents/act50/5418/2022/en/>
- Doporučení Rec (2006) 2 Výboru ministrů členským státům k vězeňským pravidlům. Dostupné z https://www.pmscr.cz/wp-content/uploads/2021/08/mezdok_Evropska_vezenska_pravidla.pdf

- Důvodová zpráva k zákonu č. 58/2017 Sb. kterým se mění zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, ve znění pozdějších předpisů, zákon č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody a o změně některých souvisejících zákonů, ve znění pozdějších předpisů, a další související zákony
- Koncepce vězeňství do roku 2025. Dostupné z <https://www.vscr.cz/media/organizacni-jednotky/generalni-reditelstvi/ostatni/koncepce-vezenstvi.pdf>
- Měsíční statistické hlášení Vězeňské služby ČR za měsíc prosinec 2022, dostupné z <https://www.vscr.cz/media/organizacni-jednotky/generalni-reditelstvi/odbor-spravni/statistiky/msh/msh-2022/msh12-2022.pdf>
- Recommendation CM/Rec(2008)11 of the Committee of Ministers to member states on the European Rules for juvenile offenders subject to sanctions or measures. Dostupné z <http://euromed-justice-iii.eu/document/coe-2008-council-europe-recommendation-cmrec200811-committee-ministers-member-states>
- Recommendation CM/Rec(2014)3 of the Committee of Ministers to member States concerning dangerous offenders. Dostupné z <https://pjp-eu.coe.int/documents/41781569/42171329/CMRec+%282014%29+3+concerning+dangerous+offender.pdf/cec8c7c4-9d72-41a7-acf2-ee64d0c960cb>
- Ročenka Zboru väzenskej a justičnej stráže za rok 2021. Dostupné z <https://www.zvjs.sk/file/d649e184-6d37-4456-914a-9774de491367.pdf>
- Statistické ročenka Vězeňské služby ČR. Dostupné z <https://www.vscr.cz/sekce/statisticke-rocenky-vezenske-sluzby>
- Zpráva Evropského výboru pro zabránění mučení a nelidskému či ponižujícímu zacházení nebo trestání CPT/Inf (2016)10-part. Dostupné z <https://rm.coe.int/16807074d8>

PROBLEMATIKA VÝJIMEČNÉHO TRESTU

Abstrakt

Tato diplomová práce se zabývá komplexním zhodnocením problematiky výjimečného trestu. Úvodní část je zaměřena na historický vývoj podoby výjimečného trestu na území České republiky, od trestu smrti, který byl po dlouhou dobu trestem univerzálním, přes jeho přeměnu do pozice trestu výjimečného, až po jeho zrušení a nahrazení trestem odnětí svobody na doživotí.

Na vymezení pojmu a účelu trestu diplomová práce navazuje detailním popisem a zhodnocením platné právní úpravy výjimečného trestu, včetně podmínek pro uložení obou forem tohoto trestu, kterými jsou trest odnětí svobody nad 20 až do 30 let a trest na doživotí. Je rozebrána judikatura Nejvyššího soudu, která blíže interpretovala podmínky pro jeho ukládání. Vysvětleny jsou také související instituty trestního práva, jako je podmíněné propuštění nebo dovolání, a jak se specificky týkají zejména doživotního trestu.

Dále se práce zaměřuje na výkon výjimečného trestu. Jsou představeny statistiky odsouzených, právní úprava výkonu výjimečného trestu a programy zacházení ve věznicích. Práce zde klade důraz na popsání psychologických a sociálních dopadů, které výkon trestu na dlouhodobě vězněné má, jako je sociální izolace, ztráta vztahů s blízkými lidmi, psychické narušení, nebo stavy deprese a apatie. Vedle negativních faktorů uvěznění je akcentována role podmíněného propuštění jako naděje a motivace pro dlouhodobě odsouzené.

Práce se následně věnuje mezinárodním aspektům trestání a ukládání výjimečného trestu a porovnává právní úpravy dalších evropských států s úpravou českou. Je konstatováno, že ve srovnávaných zemích je za výjimečný trest považován jen trest odnětí svobody na doživotí, z tohoto hlediska je tedy české zakotvení dvou forem trestu nezvyklé.

V závěru jsou zhodnoceny získané poznatky a navrženy možné změny právní úpravy, které by vedle ochranné funkce vhodně rozvíjely i nápravné a resocializační funkce výjimečného trestu.

Klíčová slova: výjimečný trest, trest odnětí svobody na doživotí, trest odnětí svobody nad 20 až do 30 let

THE ISSUES OF EXCEPTIONAL PUNISHMENT

Abstract

This diploma thesis deals with comprehensive assessment of the issues of exceptional punishment. The introductory part focuses on the historical development of the form of exceptional punishment in the Czech Republic, from the death penalty, which was for a long time a universal punishment, through its transformation into an exceptional punishment, to its abolition and replacement by life imprisonment.

The thesis follows the definition of the concept and purpose of punishment with a detailed description and evaluation of the current legal regulation of exceptional punishment, including the conditions for imposing both forms of this sentence, which are imprisonment for over 20 to 30 years and life imprisonment. The case-law of the Supreme Court, which has explained further the conditions for imposing it, is discussed. Also related criminal law institutions, such as parole or appeals, are explained and how they specifically relate to life sentence.

Furthermore, the thesis focuses on the execution of exceptional sentence. Statistics on convicted prisoners, the legal regulation of the execution of exceptional punishment and treatment programmes in prisons are presented. The thesis puts emphasis on the psychological and social effects that imprisonment has on long-term prisoners, such as social isolation, loss of relationships with close people, psychological disruption, or states of depression and apathy. Beside the negative factors of incarceration the role of parole as a hope and motivation for long-term prisoners is emphasised.

The thesis then examines the international aspects of punishment and imposition of exceptional punishment and compares the legislation of other European countries with the Czech legislation. It is noted that in the compared countries, only life imprisonment is considered to be an exceptional punishment, so from this point of view the Czech legal regulation with two forms of it is unusual.

In the conclusion the obtained findings are evaluated and possible changes of the legislation are proposed, which would appropriately develop the correctional and resocialisation functions of exceptional punishment in addition to its protective function.

Key words: exceptional punishment, life imprisonment, imprisonment for over 20 to 30 years